

Leszek Zugaj

HISTORIA SAMORZĄDU I ADMINISTRACJI W GMINIE ALEKSANDRÓW KUJAWSKI

LUBLIN 2024

OKRES STAROPOLSKI

W początkach państwa polskiego okolice współczesnej gminy należały do dzielnicy kujawskiej. W okresie rozbicia dzielnicowego (od XII wieku) wchodziły w większości w skład księstwa inowrocławskiego.

W czasie zjednoczenia państwa polskiego na początku XIV wieku dawne księstwo inowrocławskie (zwane początkowo także gniewkowskim) stało się województwem inowrocławskim. Województwo inowrocławskie dzieliło się na dwa powiaty; bydgoski i inowrocławski. W każdym z nich oddzielnie odbywały się sądy ziemskie stanu szlacheckiego. Sejmik szlachecki zbierał się w Radziejowie (razem z województwem brzeskokujawskim). Starosta królewski – przedstawiciel króla w terenie urzędował w Inowrocławiu.

Zachodnie i południowe krańce dzisiejszej gminy należały natomiast do województwa brzeskokujawskiego, które także wywodzi się z dawnych podziałów dzielnicowych. W tym województwie wyróżniano powiat brzeski (miejsce odbywania sądów ziemskich). W Brześciu urzędował starosta królewski.

Najważniejszą miejscowością już wtedy było Służewo – dawna warownia. W XIV wieku Służewo posiadało już prawa miejskie.

Parochia Służewo oppidum.

Broniszewo , m. Margar. a Stenberg pal. Brest.	12	—	—	—
Kobelle błota Sobieszierskie , Pet. Sobieszierski	—	1	—	—
Alberti Borzewicki	3	—	—	—
Ossno , n. Alberti Sziemikowski	4	2	—	2
n. Lucae Sziemikowski	3	2	—	—
n. Joannis Sziemikowski	4	2	—	—
Kobelle błota Szluzewskie , m. palat. Brestensis	7	—	—	—
Biale błota Grabskie , m. Luc. Grabski cast. Crus.	6	2	2	—
Wolia Borzewiczka , m. palatinae Brestensis .	10	—	—	—
Gosciewo , Petri Grabski	1	—	—	—
n. Mathiae Branski	2	2	—	—

Fragment przedruku XVI -wiecznego spisu podatkowego, *Źródła Dziejowe Polski*, tom XII, Warszawa 1883, s. 249

Fragment weneckiej mapy Rzeczypospolitej z 1772 roku (*Atlas Rizzi Zannoni*)

Ludność miejska posiadała autonomię na czele radą miejską (rajcami) i burmistrzem. Miasta posiadały własne sądownictwo.

Również ludność wiejska początkowo cieszyła się dużą swobodą. Chroniło ich prawo państwowe. Relacje między dworem a wsią były poprawne. Praktycznie nie znano słynnej później pańszczyzny. Rozliczenia oparte były na czynszu pieniężnym.

W XVI i XVII wieku następował powolny czas upadku gospodarczego i podmiotowego wsi. Popyt na zboże w Europie Zachodniej powodował powstawanie folwarków - wielkotowarowych gospodarstw, która potrzebowała dużej liczby pracowników. Wyjątkowa pozycja szlachty w Polsce doprowadziła do ograniczenia praw chłopów. W XVI wieku król Zygmunt I zrezygnował z praw sądowniczych w relacjach chłopów-szlachta¹.

¹ Chwalba A., Harpula W. *Cham i Pan*, Warszawa 2022, s. 76.

Ustrój wiejski coraz bardziej coraz podlegał woli panów. Jednak dziedzice wsi nie mogli ingerować w każdą sprawę chłopów, szczególnie jeżeli posiadali wiele wsi.

Funkcjonowały zatem tak zwane gromady - wspólnoty wiejskie obejmujące mieszkańców jednej wsi. Na czele gromady stał wójt wybierany przed pana spośród kandydatów przedstawionych przez gromadę. Sprawował władzę przez 3 lata. Pan wsi mógł go jednak w każdej chwili odwołać. Wójt był odpowiedzialni za pobór podatków, organizację pracy w folwarku dworskim. Nie było łatwo znaleźć chętnego do objęcia urzędu, była to bowiem funkcja niewdzięczna. Pan naciskał na zwiększenie obciążeń, a gromada oczekiwała zmniejszenia. Jego wynagrodzenie to było zwolnienie od niektórych danin i czynszów. Nie pełnił także nocnej warty.

Wójtą wspomagała tak zwana ława wiejska licząca kilka osób, zasiadali w niej: podwójci, pisarz, ławnicy. Przed domem wójta stał wbity w ziemię specjalny słup, który informował, że mieszka tam wójt. Dodatkowo najważniejszy urzędnik we wsi posiadał tak zwaną kulę, czyli rzeźbioną łaskę - atrybut władzy.

Funkcjonowało także zebranie wiejskie, czyli gromadzkie, zebranie mieszkańców wsi. Decydowało o najważniejszych sprawach dotyczących gromady, wyłaniało kandydata na wójta.

Wójt wraz z ławą zarządzał mieniem gromadzkim; stawami, łąkami, pastwiskami, organizował straże nocne. Ustalano granice między gospodarstwami, pomagał w kwestiach spadkowych.

Wójt wraz z ławą pełnił także funkcje sądowe. Sądy zwoływano minimum 3 razy w roku. Rozstrzygano wszelkie sprawy cywilne członków gromady. Sądy obradowały w domu wójta lub w karczmie. Podstawą było prawo zwyczajowe, jednak szczegółowo określał to pan wsi. Ten także zatwierdzał wszystkie wyroki sądowe. Od decyzji sądu gromadzkiego można było się odwołać do pana.

Sytuacja mieszkańców wsi zależała od jego charakteru i tradycji danej społeczności czy dawał większy czy mniejszy zakres samorządu swoim poddanym. Ochronę ludności chłopskiej dawała dopiero (niezrealizowana) Konstytucja 3 Maja².

² Tamże.

OKRES ZABORÓW

Potop szwedzki z połowy XVII wieku tak bardzo osłabił nasze państwo, że nigdy nie stało się potęgą, jak dawniej. Rzeczpospolita stała się ofiarą potężnych sąsiadów.

W 1772 roku nastąpił pierwszy rozbiór kraju. Już wtedy część obszaru współczesnej gminy włączono do Królestwa Prus, a **przez obszar dzisiejszej gminy poprowadzono linie graniczną**. Miejscowości: Wilkostowo, Zduny, Opoczki i Opoki włączono do Królestwa Prus. Między Grabiami a Opoczkami przebiegała linia graniczna.

Ziemie nowo włączone do Królestwa Prus ziemie przyłączono do prowincji Dystrykt Nadnotecki (*Netze-Distrikt*). Siedziba prowincji była w Bydgoszczy. W ramach dystryktu powołano nowy powiat inowrocławski z obszarami części współczesnej gminy. Pozostałe obszary nadal należały nadal do Rzeczypospolitej – województwa brzeskokujawskiego. Dawne województwo inowrocławskie uległo likwidacji.

Pruska mapa z początku XIX wieku - widoczna granica między prowincjami

W 1793 roku miał miejsce kolejne rozbiór Polski. Dawne województwo brzesko-kujawskie włączono do Królestwa Prus. Na nowych obszarach powołano prowincję

Prusy Południowe podzieloną na departamenty i powiaty.

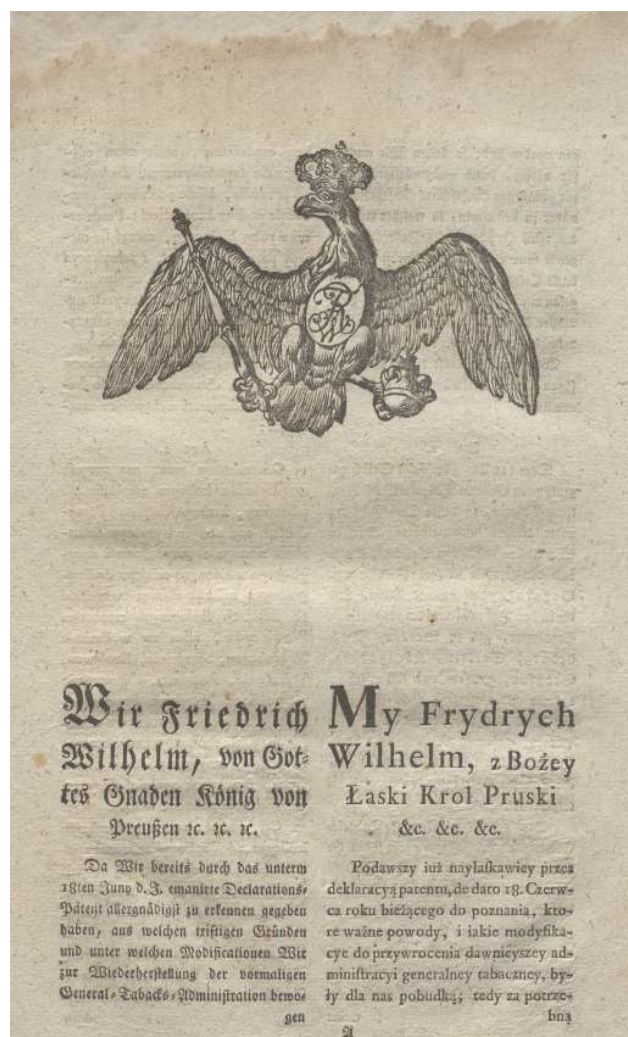
Początkowo okolice współczesnej gminy Aleksandrów Kujawski przyłączono do departamentu łęczyckiego i powiatu radziejowskiego. Już w maju 1793 roku siedzibę departamentu przeniesiono do Piotrkowa. W 1795 roku nowo powołany powiat radziejowski przyłączono do departamentu poznańskiego.

W ten sposób przez teren współczesnej gminy przechodziła granica dwóch prowincji pruskich; dystryktu nadnoteckiego i departamentu poznańskiego. Zachowano wiele dotychczasowych przywilejów. Służewo nadal posiadało prawa miejskie.

Powiaty inowrocławski i radziejowski na pruskiej mapie z początku XIX wieku

Na czele powiatów stali landraci powoływani przez króla. Na wsi administrację państwową sprawował w imieniu państwa pan wsi poddany jednak nadzorowi ze strony landrata. Dobrami królewskimi zarządzały „urzędy domen królewskich” podległe kamerom departamentalnym. Na wsi obowiązywał tak zwany *Landrecht* ustanowiony dla całego państwa pruskiego w 1794 roku. Regulował on wszelkie sprawy ustroju wsi. Według niego wieś tworzyła gromadę mającą osobowość publiczno-prawną stanowiącą jednocześnie organ samorządu. Na czele gromady stał sołtys mający do pomocy ławników. Sołtysi wraz z ławnikami byli powoływani przez właściciela ziemskiego, ale zatwierdzał ich landrat. To przed landratem sołtys z ławnikami składał przysięgę na wierność państwu, panu i gromadzie. Sołtys wraz z ławnikami pełnił funkcje administracyjno-skarbowe, głównie polegające na rozkładzie i poborze podatków.

Ogłoszenie urzędowe z okresu okupacji pruskiej

Krajobraz małego miasteczka z przełomu XIX i XX wieku

KSIĘSTWO WARSZAWSKIE

Okupacja pruska nie trwała długo. W wyniku wojen napoleońskich, w 1807 roku, powstało **Księstwo Warszawskie** – namiastka państwa polskiego. Powołano je na części zaboru pruskiego, obejmując także obszary współczesnej gminy.

Cały obszar współczesnej gminy włączono do Księstwa Warszawskiego. Zachowano jednak dotychczasowy podział na powiaty. **Część obszaru obecnej gminy włączono do powiatu radziejowskiego, natomiast zachodnie obszary do powiatu inowrocławskiego. Oba powiaty należały do departamentu bydgoskiego.**

Nowoczesne formy samorządu lokalnego zostały wprowadzone na ziemiach polskich właśnie w okresie Księstwa Warszawskiego (1807-1815). Jedną z ustaw wykonawczych do Konstytucji Księstwa był dekret z 23 lutego 1809 roku *o gminach miejskich i wiejskich*.

W **miastach** powoływano burmistrza oraz ławników – pomocników burmistrza. Do obowiązków burmistrza należało zawiadamianie mieszkańców o rozporządzeniu władz zwierzchnich, zarządzanie majątkiem miejskim, kierowanie robotami publicznymi, ustalanie i egzekwowanie podatków, zapewnienie bezpieczeństwa publicznego. Powołano także radę miejską liczącą od 10 do 30 członków mianowaną przez prefekta spośród właścicieli nieruchomości. Rada miejska dyskutowała nad budżetem, rozkładem podatków, potrzebami ludności. Powyższy ustrój obowiązywał w Służewie do 1815 roku.

Każda większa **wieś** licząca co najmniej 10 dymów (gospodarstw) stanowiła oddzielną gminę pod przewodnictwem wójta, którym z urzędu był pan danej wsi. Wójt miał zadania: *rozsyłać i podawać do publicznej wiadomości rozkazy i zarządzenia rządowe, administrować majątkiem gminy, wypłacać pieniądze dla pracowników gminy, kierować robotami publicznymi*³.

Polska przyjęła wtedy nowocześniejsze rozwiązania administracyjne stosowane przez Francję. Gminy pomocne były przy zbieraniu podatków, poborze rekrutów do wojska i przy ewidencji ludności. Powołano nawet radę gminy jako organ doradczy wójta. Gmina licząca do 100 mieszkańców miała trzech, a od 100 mieszkańców pięciu radnych⁴.

Pruska mapa Księstwa Warszawskiego

³ Mencel T., *Gmina dominalna w Królestwie Polskim przed uwłaszczeniem*, [w:] *Gmina wiejska i jej samorząd*, pod red. H. Brodowskiej, Warszawa 1989, s. 107-108.

⁴ Tamże.

Wielkie zmiany nastąpiły wraz z upadkiem Napoleona w 1815 roku – protektora Księstwa Warszawskiego. Zwycięskie mocarstwa na Kongresie Wiedeńskim ustaliły nowy podział Europy. Właśnie w Wiedniu ustalono nowe granice między zaborem pruskim i rosyjskim, które przetrwały niemal 100 lat - do początku XX wieku.

Oparto się częściowo na dawnych podziałach granicznych. Większość obszaru współczesnej gminy przyłączono do **Królestwa Polskiego pod berłem Rosji**. Pozostała część włączono do **Królestwa Prus (od 1871 roku Cesarstwo Niemieckie)**. W ten sposób przez teren współczesnej gminy ponownie przebiegała granica państwowa.

Fragment Topograficznej Karty Królestwa Polskiego z 1839 roku – widoczna granica państwowa

KRÓLESTWO POLSKIE

Nowe państwo przejęło w dużej części dotychczasowe normy prawne. Było w dużej części kontynuacją Księstwa Warszawskiego. Powołane uprzednio gminy funkcjonowały nadal w Królestwie Polskim⁵.

Według Konstytucji Królestwa Polskiego wójt to *było ostatnie ogniwo administracji krajowej*. Do obowiązków wójta należało: *tamować rozpowszechnianie czynów obrażających moralność, prowadzić statystykę ludności, zasiewów zboża i bydła, rozkwaterować przyrzeczoną w przychodzie ilość wojska, wydawać zaświadczenia i paszporty, zapobiegać próżniactwu i żebractwu, zatrzymywać dezterterów, przystawiać powołanych rekrutów do wojska, przestrzegać, aby osoby przybywające do gminy wykazywały się właściwymi zaświadczeniami, utrzymywać protokoły odebranych rozkazów rządowych i w ogóle czynić zadosyć wszystkim poleceniom władz*⁶.

W poszczególnych wsiach powoływano sołtysów – pomocników wójta.

W Królestwie Polskim okolice współczesnej gminy należały do województwa mazowieckiego, obwodu kujawskiego i powiatu radziejowskiego. Po powstaniu listopadowym nastąpił nacisk na unifikację Królestwa Polskiego z Rosją. Ukazem carskim z 8 marca 1837 roku województwa przemianowano na gubernie. Powołano zatem gubernię mazowiecką. Właśnie gubernie były podstawową jednostką podziału w carskiej Rosji. Dodatkowo od 1842 roku obwody przemianowano na powiaty, a dawne powiaty na okręgi. Funkcjonował zatem podział kraju na gubernie, powiaty i okręgi bez większego znaczenia.

W 1845 roku gubernię mazowiecką zamieniono na warszawską. Okolice współczesnej gminy weszły w skład guberni mazowieckiej i powiatu kujawskiego. Powiat ten w 1845 roku przemianowano na powiat włocławski.

⁵ Państwo zależne od Rosji istniejące w latach 1815-1915.

⁶ Mencil T., *Gmina dominalna w ...*, s. 109.

Obwód kujawski w 1830 roku

— NAJJAŚNIEJSZY PAN, uznając właściwem zamienić obecne nazwanie powiatów Sochaczewskiego i Kujawskiego, na odpowiednie nazwisku miast, w których znajdują się władze ich powiatowe; na przedstawienie Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego, najmiłościwiej rozkazać raczył: iżby powiat Sochaczewski nazywany był odtąd Łowickim, a powiat Kujawski Włocławskim.

Notatka prasowa z 1847 roku, *Tygodnik Petersburski*, 1847 nr 14

Na terenie współczesnej gminy działały między innymi gminy wiejskie: **Gmina Ośno** (części składowe: Odolion, Ośno, Plebanka, Aleksandrowo), **Początkowo** (Przybranowo, Przybranówek), **Służewo** (Wólka, Włoszyca, Stara Wieś, Białe Błota, Broniszewo), **Ostrowąs** (Zbrachlin Nowa Kolonia, Zbrachlin Kolonia, Zazdronino, Turzynek, Zbrachlin, Brzeźno).

Rok 1851 N^{ro} 35.

DZIENNIK URZĘDOWY

GUBERNII WARSZAWSKIEJ.

w Warszawie dnia 18 (30) Sierpnia 1851 r.

RZĄD GUBERNIALNY WARSZAWSKI.

Wydział Skarbowy.
 Nr. 107333/36482. Z odwołaniem się do obwieszczenia tutejszego z daty 26 Stycznia (7 Lutego) r. b. Nr. 12883/4243 w Dzienniku Gubernialnym za rok bieżący Nr. 10 zamieszczanego, - Rząd Gubernialny Warszawski podaje do wiadomości publicznej wykaz miast i wszelkich realności w obrębie 21 wiorstowym od strony Pruss w tutejszej Gubernii położonych, a mianowicie: w Powiatach, I. Włocławskim, II. Konińskim i III. Kaliskim, w skutku nowej Ustawy Celnéj od d. 1 (13) Stycznia r. b., obowiązującej, nadal utrzymującym z tém nadmienieniem: że podobny Wykaz takichże realności w Powiatach: Sieradzkim i Wieluńskim leżących następnie ogłoszonym zostanie.

Wykaz miast i wsi w obrębie 21 wiorstowym od granicy Pruss położonych, w r. 1851 sporządzony.

Powiat Włocławski.

Nazwisko wsi gminy	Nazwisko wsi gminy.	Nazwisko wsi gminy	Nazwisko wsi gminy
→ Alexandrowo, Ośno.	Broniewo, Raciążki.	Borek, Swierczyn.	Czamaninek, Czamanin.
Alexandrowo, Brzezie.	Bieganowo	Brześć stary, Brześć.	Czajka, Bądkowo.
Adolfin Folw. Bodzanowo.	et Łaniecstwo, Broniewo.	Brzezie, Brzezie.	Czajka, Straszewo.
Borozewo, Osięciny.	Biskupice, Skibin.	Bylewo, Bytoń.	Czołpin, Bodzanowo.
Bartłomiejowice, Osięciny.	Bodzanowo, Bodzanowo.	Bytoń, Bytoń.	Czołowo, Czołowo.
Bielno holendry, Wierzbie.	Bodzanowo, Swierczyn.	Bodzie, Ustrowie.	Czałówek, Czałowo.
Brzezie, Wierzbie. →	Brzeźno, Ostrowąs.	Borek Sarzowo.	Ciechocinek
Bogusławice, Wierzbie.	Brudnowo, Straszewo.	Białe Błota, Swisz.	nowy, Ciechocinek.
Broniszewo, Ruskowo.	Białe Błota, Służewo.	Broniszewo, Ruskowo.	Ciechocinek, Ciechocinek.
→ Broniszewo, Służewo.	Bycz hellendry, Faliszewo.	Baranowo, Ruskowo.	Ciechocinek wieś, Ciechoci-
Bądkowo osada, Bądkowo.	Bronisław, Bronisław.	Bytoń holendry, Bytoń.	Czarnotki, Swisz. (nek.
Bachorka, Kuczyna.	Byszyna, Swierzbowo.	Czarny bród, Swisz.	Chromowola, Koneck.
Bodzanówek, Bodzanowo.	Boguszyce, Wierzbinek.	Chlebowo, Wierzbinek.	Czajka, Bądkowo.
Bilno, Ruszki.	Borucin, Dąbie.	Cwacko, Wrząca Wielka.	Czarnociec, Stare Radziejo-
Broniewo, Broniewo.	Borucinek, Dąbie.	Czamanin, Czamanin.	Cegielka, Sokołowo. (wo.

112

Fragment wykazu gmin z 1851 roku

MIASTO SŁUŻEWO

W 1815 roku, gdy powstało Królestwo Polskie – państwo zależne od Rosji, utrzymano dawny ustój lokalny. Na mocy postanowienia namiestnika państwa z 1816 roku, w miastach wprowadzono *zwierzchność miejską*. Składała się ona z burmistrza oraz ławników. Burmistrza mianowała Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji na wniosek komisji wojewódzkich. Zwierzchność miejska zobowiązana była do zarządzania własnością gminną, czuwała nad przestrzeganiem prawa, zajmowała się doglądaniem robót publicznych, utrzymaniem dróg i mostów, co roku przeprowadzała spis ludności, zasiewów, zbiorów, zajmowała się kwaterunkiem wojska, poborem podatków, rozkładaniem kar na ludność miejską. Zwierzchność także sprawowała sądownictwo cywilne. Burmistrz pobierał wynagrodzenie, natomiast ławnicy w miarę możliwości budżetowych miasta⁷.

W 1846 roku urzędy municypalne (miejskie) zastąpiono magistratami nie zmieniając jednak ich ustroju i kompetencji. Większość funkcji samorządowych przejęli naczelnicy powiatów. Zakazano nawet zebrań miejskich w celu wyboru radnych. Radnych i ławników powoływały same magistraty w porozumieniu ze znaczniejszymi obywatelami miast⁸.

Okolice współczesnej gminy na angielskiej mapie z 1831 roku

⁷ Artur Korobowicz, Wojciech Witkowski, *Historia....*, s. 118.

⁸ Tamże, s. 119.

48
ad № 319 z dnia 8^{go}
6^{ty}

Uwagi
Rady Miejskiej nad nowo uprojektowa-
nym Statem Kamlarskim
Miasta Służewa pow. 100^{tych}
z Powiatu Radziejowskiego

ad № 671. Lipie 11

sporządzone przez
Radę Miejską
Sawbawinsk
Ignacy Godziatowski
Franciszek Rozanski
Woj. Napuscienski

Fragment akt miasta Służewa – widoczne podpisy członków Rady Miasta (zbiory
AGAD Warszawa)

№ 74

ОФИЦИАЛЬНАЯ ГАЗЕТА

ЦАРСТВА

ВАРШАВА

СУБОТА.

18 (30) Марта 1861 г.

ПОЛЬСКАГО

ВАРШАВА

SOBOTA.

18 (30) Marca 1861 r.

GAZETA RZĄDOWA

KRÓLESTWA POLSKIEGO

(N. D. 1449) Komora Celna Służewo podaje niniejszym do wiadomości, że w d. 3 (15) Kwietnia r. b. dopełnioną zostanie w miejscu zwykłym jej czynności w m. Służewie sprzedaż uległych konfiskacie towarów defraudowanych jako to różnych wyrobów bawełnianych, fajansu i różnych galanteryjnych towarów, których szacunek ogólny rs. 171 k. 12 wynosi.

Służewo dnia 10 (22) Marca 1861 r.

(2)

p. o. Dyrektora, Hulewicz.

Ogłoszenie urzędowe z 1861 roku

Magistrat Miast Służewa.

Podaje do publicznej wiadomości: że z mocy odrębnego reskryptu W. Naczelnika Powiatu Włocławskiego z d. 26 Lipca (7 Sierpnia) r.b. N. 9569 w biurze Magistratu tutejszego w obecności delegowanym z strony W. Naczelnika Powiatu w d. 1/13 Października r. b. odbędzie się głośna in plus licytacja na wydzierżawienie dochodu kassy miejskiej z targowego i jarmarcznego poczynając od d. 1 Stycznia 1864 r. do ostatniego Grudnia 1866 r. czyli na lat trzy. Licytacja zaczynać się będzie od summy rs. 110 k. 60 dotychczasowej dzierżawy. Przystępujący do licytacji złożyć winien vadium w 1/10 części dotychczasowej summy. Warunki przedlicytacyjne każdym czasu wyjawszy świat w biurze Magistratu tutejszego przejrane być mogą w godzinach służbowych. Każdy więc chęć mający w terminie i miejscu oznaczonym zgłosić się winien.

w Służewie d. 13/25 Sierpnia 1863 r.

(3) Burmistrz Barcikowski z.

Podaje do publicznej wiadomości: że z mocy odrębnego reskryptu W. Naczelnika Powiatu Włocławskiego z d. 26 Lipca (7 Sierpnia) r. b. N. 9568 w biurze Magistratu tutejszego w obecności delegowanego z strony W. Naczelnika Powiatu w d. 1/13 Października r. b. o godzinie 10ej z rana odbędzie się głośna in plus licytacja na wydzierżawienie dochodu kassy miejskiej z miar i wag poczynając od d. 1 Stycznia 1864 r. do ostatniego Grudnia 1866 r. czyli na lat trzy. Licytacja zaczynać się będzie od summy rs. 5 kop. 7 dotychczasowej dzierżawy. Przystępujący do licytacji złożyć winien vadium 1/10 części dotychczasowej summy. Warunki przedlicytacyjne każdego czasu wyjawszy świat w biurze Magistratu tutejszego przejrane być mogą w godzinach służbowych. Każdy więc chęć mający w terminie i miejscu oznaczonym zgłosić się winien.

w Służewie d. 13/25 Sierpnia 1863 r.

(3) Burmistrz, Barcikowski z.

Stroje mieszczan z połowy XIX wieku

Mieszczanin, rysunek Józefa Ignacego Kraszewskiego z 1840 roku

LATA 1859-1914

W połowie XIX wieku władze Królestwa Polskiego postanowiły zmienić system administracji lokalnej. Na mocy ukazów carskich z 3 (15) marca⁹ 1859 roku rozpoczęto wprowadzenie większych gmin wiejskich (zbiorowych), liczących co najmniej 50 domów, pod nadzorem właścicieli ziemskich¹⁰. Gminy te przypominały swoim obszarem współczesne gminy.

Mniejsze majątki ziemskie mogły być połączone w jedną gminę. Właściciele ziemscy sami wybierali spośród siebie wójta i przedstawiali do zatwierdzenia przez Komisję Rządową do Spraw Wewnętrznych. Jeżeli przedstawiony kandydat nie miał kwalifikacji, właściciele musieli zaproponować inną osobę. W razie kłopotów ze znalezieniem kandydata wójta wyznaczała Komisja Rządowa na koszt właścicieli. Do pomocy wójt miał radnych, wybranych przez mieszkańców, zatwierdzonych przez naczelnika powiatu. Od 1859 roku sołtysów wybierali już sami mieszkańcy.

To właśnie w tym okresie powstała zbiorowa gmina Służewo w powiecie włocławskim obejmująca większość obszarów współczesnej gminy.

W 1863 roku wybuchło powstanie styczniowe. Władze carskie w rok po wybuchu powstania przystąpiły do uwłaszczenia ziemi dworskiej, aby w ten sposób odciągnąć chłopów od walki. Ziemia dworska użytkowana przez chłopów stała się ich własnością. W każdej wsi przystąpiono do wymierzania gruntów. Powstały tabele likwidacyjne, szczegółowo opisujące własność gruntów w każdej wsi.

Drugą reformą władz carskich było nadanie samorządu gminom wiejskim już funkcjonującym. Ukaz carski z 1864 roku zmienił ustrój gminny istniejący na polskiej wsi. Do tej pory to właściciele ziemscy zarządzali gminami wiejskimi, po 1864 roku decydujący głos mieli włościanie (chłopi), jednak pod ścisłym nadzorem władz rosyjskich. Władze preferowały na urzędach gminy ludzi chłopskiego pochodzenia¹¹.

⁹ W Polsce i Rosji stosowano różne kalendarze.

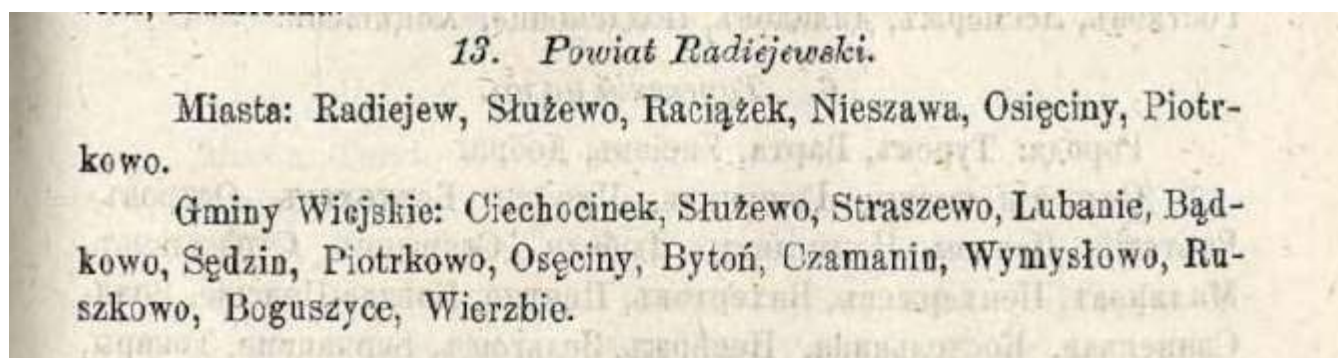
¹⁰ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, tom 53, 1859, s. 5-15.

¹¹ Szumski J., *Chłopi a gmina w guberni łomżyńskiej*, „*Studia Łomżyńskie*”, t. IV, s. 39.

Ukaz carski, wprowadzający ustrój samorządu gminnego, został podpisany w dniu 19 lutego (2 marca) 1864 roku¹².

W kilka lat później, w 1866 roku, przystąpiono w Królestwie Polskim do reformy administracji państwa. Miało to na celu unifikację tego kraju z Cesarstwem Rosji. Zreorganizowano podział państwa. Powstały nowe gubernie i powiaty. Co ciekawe podział na powiaty przetrwał w większości aż do 1975 roku, a i dzisiejszy podział jest oparty na tym utrwalonym na przełomie XIX i XX wieku.

W 1867 roku powołano nową gubernię warszawską wraz z nowo powstałym powiatem radziejowskim i gminą Służewo. Powiat radziejowski nie działał długo. W 1871 roku został zlikwidowany i przemianowany na powiat nieszawski.

Fragment aktu porządkującego podział na powiaty, miasta i gminy. Wśród nich także gmina Służewo i miasto Służewo, *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, 1866, s. 283

W skład gminy **Służewo** wchodziły wsie: Białe Blota-Holendry, Broniszewo, Chrusty, Dębicze, Domanowo, Goszczewo, Goszczewo-Holendry, Konradowo, Lisianki, Łazieniec, Odoljon, Pinino, Plebanka, Poczałkowo, Podgaj, Przybranowo, Przybranówek, Rożen, Rożen Nowy, Rożen-Parcele, Radunki, Służewo (wieś), Służewo Poduchowne, Stara Wieś-Radunki, Stawki, Stefanowo, Uklej Folwarczna, Uklej Zakrzewska, Wólka i Zgoda. Dodatkowo Aleksandrowo- folwark i stacja kolejowa, której znaczenie rośło.

¹² *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, 1864, s. 37 i n.

Божією Милостію

МЫ, АЛЕКСАНДРЪ II,

ИМПЕРАТОРЪ и САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОССИЙСКИЙ,
ЦАРЬ ПОЛЬСКИЙ, ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ ФИНЛЯНДСКИЙ,

и проч., и проч., и проч.

Объявляемъ всѣмъ вѣрнымъ подданнымъ
НАШИМЪ въ Царствѣ Польскомъ:

Августѣйшій Родитель НАШЪ, въ не-
престанномъ попеченіи о благѣ ввѣренныхъ
ЕМУ народовъ, всегда обращалъ особенное
вниманіе на самое многочисленное и наи-
менѣе обезпеченное сословіе земледѣльцевъ.
Приступая къ устройству онаго въ Царствѣ
Польскомъ, ОНЪ началъ съ крестьянъ, жи-
вущихъ въ имѣніяхъ казенныхъ и въ имѣ-
ніяхъ маіоратныхъ, пожалованныхъ рус-
скимъ помѣщикамъ; крестьяне эти были по-
степенно освобождаемы отъ барщины, и
земли, имъ отведенныя, облагались, сораз-
мѣрно ихъ качеству и стоимости, умѣрен-
нымъ чиншемъ. Благодѣтельные послѣд-
ствія сихъ мѣръ не замедлили обнаружиться
въ быстромъ и постоянно возрастаю-
щемъ благосостояніи означенныхъ поселянъ.

За тѣмъ, указомъ $\frac{26 \text{ Мая}}{7 \text{ Юня}}$ 1846 года да-
рованы многія льготы и тѣмъ крестьянамъ,
кои поселены въ имѣніяхъ, принадлежа-
щихъ владѣльцамъ польскимъ и разнымъ
учрежденіямъ; между прочимъ отмѣнена
ц. п., 1.

Z Bożej Łaski

MY, ALEXANDER II,

Cesarz i Samowładca Wszech Rossyi,
Król Polski, Wielki Xiążę Finlandzki,

etc., etc., etc.

Objawiamy wszystkim NASZYM wiernym
poddanym w Królestwie Polskiem:

Najdostojniejszy Rodzic NASZ, w nieustannéj
troskliwości o pomyślność powierzonych MU
ludów, zwracał ciągle szczególną uwagę
na najliczniejszą a najmniej obdarzoną klas-
sę rolników. Przystępując do jéj urzędzenia
w Królestwie Polskiem, rozpoczął ON od wło-
ścian, zamieszkałych w dobrach Rządowych
i w dobrach Najmiłościwiej rozdanych
Obywatelom Rosyjskim. Włościanie dóbr tych
stopniowo oswobodzani byli od pańszczyzny,
a wydzielone im grunta, stosownie do dobroci
i wartości ich, obłożone zostały umiarkowa-
nym czynszem.

Dobroczynne środków tych skutki wkrótce
objawiać się zaczęły w szybkim i wzrastają-
cym ciągle dobrym bycie rzeczonych wło-
ścian.

Później, Ukazem z dnia $\frac{26 \text{ Maja}}{7 \text{ Czerwca}}$ 1846 ro-
ku poczyniono też liczne ulgi Włościanom
w dobrach do Obywateli Polskich i do Insty-
tutów należących; między innemi zniesiono
większą część darmoch i najmów przymuso-

1

Ukaz carski o uwłaszczeniu

UTRATA PRAW MIEJSKICH PRZEZ SŁUŻEWO

Po reformie ustroju gminnego, powołaniu nowych powiatów i guberni postanowiono zająć się także kwestią miast, a głównie ich liczbą. W Królestwie Polskim było ich bowiem bardzo dużo, większość z nich powstało jeszcze w średniowieczu i borykały się ze stagnacją gospodarczą. Wynikało to z tego, że miasta obciążano tradycyjnie wieloma opłatami i podatkami. Były to na przykład: targowe, jarmarczne, rogatkowe, kopytkowe, kamienne, dyszlowe, wjazdowe, polanowe i inne¹³. Duże koszty pochłaniała administracja miejska (burmistrz, magistrat). Przy niskiej liczbie ludności miasta, niewielkim zakresie handlu oraz rzemiosła było to bardzo obciążające i nie pozwalało się rozwijać.

W opublikowanym w dniu 1 czerwca 1869 roku ukazie carskim czytamy: (...) *dostrzegliśmy, że w liczbie 452 miast królestwa, znajduje się wiele takich, które chociażby nazywają się miastami, jednakże z powodu nieznaczej liczby mieszkańców, małego rozwoju przemysłu i niedostateczności dochodów w rzeczywistości nie mają znaczenia miast i niegdyś zaliczane były do nich, dlatego tylko, że według ówczesnych praw miejscowych tylko w miastach dozwolone było prowadzenia handlu i rzemiosł* (...) ¹⁴.

Wydano zatem ukaz carski, według którego polecono „Komitetowi do spraw Królestwa Polskiego”, aby miasta, które z powodu nieznaczej liczby mieszkańców, małego rozwoju handlu niedostatecznych dochodów nie mają w rzeczywistości znaczenia miast, przemianować na osady miejskie i zastosować wobec nich moc ukazu dnia 19 lutego 1864 roku o urządzeniu gmin wiejskich jako też wszystkich wydanych w jego rozwinięciu postanowień¹⁵.

Miasto **Służewo** straciło prawa miejskie i włączone je do sąsiedniej gminy Służewo.

Mimo tego Służewo nadal stanowił ważny ośrodek w tej części kraju i nie był zwyczajną wsią, lecz tak zwaną „osadą miejską”, co oznaczało zachowanie wielu dawnych przywilejów. Osada miejska posiadała własny, rozbudowany samorząd. Dysponował on dość dużymi środkami pochodzącymi z przychodów z targów i jarmarków. Utrata praw miejskich nie musiała oznaczać degradacji.

¹³ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, 1870, s. 66-67.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

W Imieniu Najjaśniejszego
ALEXANDRA II go,
CESARZA I SAMOWŁADCY WSZECZ ROSSJI, KRÓLA POLSKIEGO,
WIELKIEGO KSIĘCIA FINLANDZKIEGO,
etc., etc., etc.,

Komitet Urządzający w Królestwie Polskiem.

Na zasadzie NAJWYŻSZEGO ukazu z d. 1 czerwca 1869 r. o przemianowaniu osiadłości nie mających charakteru miejskiego w gubernijach Królestwa Polskiego na osady, — komitet urządzający, na przedstawienie członka-zawiadującego czynnościami komitetu, postanowił i stanowi:

I. Istniejące w gubernji warszawskiej miasta: Okuniew i Piaseczno, w powiecie warszawskim; Karczew, Latowicz, Kołbiel, Ceglów i Stanisławów, w powiecie nowo-mińskim; Czersk, w powiecie górno-kalwaryjskim; Goszczyn, Mogielnica, Przybyszew i Tarczyn, w powiecie grójckim; Wiskitki i Nadarzyn, w powiecie błońskim; Bielawa i Bolimów, w powiecie łowickim; Ilów, w powiecie sochaczewskim; Osmolin, w powiecie gostyńskim; Dombrowice i Żychlin, w powiecie kutnowskim; Kowal, Lubraniec, Przedecz i Lubień, w powiecie włocławskim; Radziejew, Służewo i Raciążek, w powiecie radziejewskim, — zamienić na osady, z zastosowaniem następujących środków co do urządzenia w nich zarządu gminnego na zasadach, wskazanych w NAJWYŻSZYM ukazie z d. 19 lutego (2 marca) 1864 r.:

Akt odebrania praw miejskich, Dziennik Praw Królestwa Polskiego, 1870, s. 127

11. w powiecie radziejewskim:

Osadę Radziejew przyłączyć do gminy Piotrkowo; Służewo do gminy Służewo i Raciąż do gminy Ciechocinek.

Tom LXX.

17

— 131 —

II. Wykonanie niniejszego postanowienia, który w dzienniku praw zamieszczone być ma, wkłada się na członka-zawiadującego czynnościami komitetu urządzającego.

Działo się w Warszawie, na 343 posiedzeniu, dnia 20 marca (1 kwietnia) 1870 roku.

Членъ завѣдывающій дѣлами учредительнаго комитета,
сенаторъ, (подписалъ) *Я. Соловьевъ*.

Za zgodność:

Dyrektor główny, prezydujący
w komisji rządowej sprawiedliwości, tajny radca, *Wosiński*.

Dyrektor kancelarii, *Wł. Holewiński*.

Dzień ogłoszenia, dnia 19 (31) maja 1870 roku.

Akt odebrania praw miejskich, Dziennik Praw Królestwa Polskiego, 1870, s. 127-

GMINA SŁUŻEWO NA PRZEŁOMIE XIX i XX WIEKU

Ustanowiony wówczas system administracji lokalnej funkcjonował do połowy XX wieku¹⁶. Organem uchwałodawczym było zgromadzenie gminne. Zostało ustanowione w ukazie carskim *o urządzeniu gmin wiejskich* z 1864 roku¹⁷. Wywodziło się z tradycji dawnych wieców. Artykuł 6. ukazu carskiego głosił: *W gminach i gromadach wioskowych administrację interesów gminnych i gromadzkich powierza się zebraniom gminnym i gromadzkim oraz osobom przez takowe zebrania wybranym*¹⁸.

Zebranie gminne było organem uchwałodawczym, najważniejszym w gminie. Mogli w nim uczestniczyć wszyscy pełnoletni mieszkańcy gminy posiadający co najmniej 3 morgi gruntów. Obligatoryjnie zwoływano je 4 razy w roku (zebrania zwyczajne). Mógł je zwoływać także wójt w ważnych sprawach gminy. Do kompetencji zebrania gminnego (art. 16) należały: wybór wójta i innych urzędników gminnych, rozstrzyganie spraw finansowych gminy – ułożenie budżetu gminy, ustanowienie podatków gminnych i rozkład ich pomiędzy poszczególne gromady, kontrola urzędników gminnych, rozporządzanie majątkiem gminy. Do ważności uchwał potrzebna była przynajmniej połowa uprawnionych. Uchwały zapadały jednomyślnie lub większością głosów. W przypadku *rozdzielenia się zebrania na dwie równe części większość pozostanie przy tej połowie, do której wójt się przyłączy* (art. 18).

W przypadku uchwał dotyczących majątku gminy wymagana była zgoda 2/3 uprawnionych gospodarzy (art. 19)¹⁹. Wójt był z mocy prawa przewodniczącym zebrania, ewentualnie mógł przekazać te uprawnienia sołtysowi (na przykład w przypadku obrad dotyczących wójta)²⁰. Jak wspomniano, w zebraniu gminnym mogli uczestniczyć tylko gospodarze posiadający grunty, a więc płacący podatki. Wynikało to z ówczesnej filozofii obywatelskiej, że o ważnych sprawach mogli decydować tylko ci, którzy płacą podatki.

¹⁶Na podstawie ukazu carskiego z 2 marca 1864 roku i Szumski J., *Chłopi a gmina w guberni łomżyńskiej*, „Studia Łomżyńskie”, t. IV, s. 38-42.

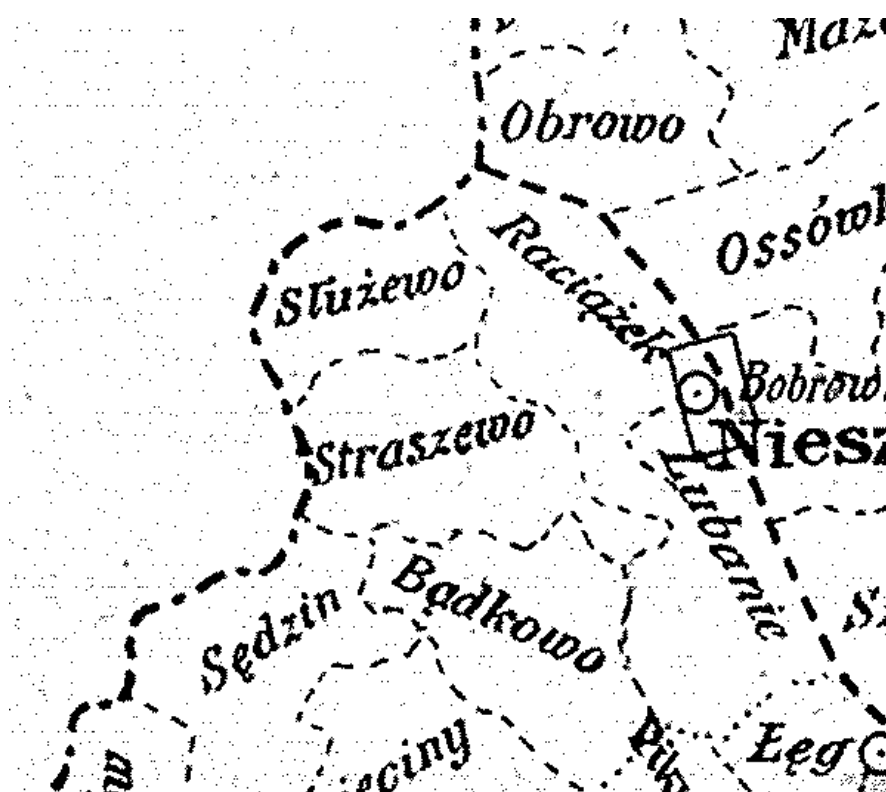
¹⁷Ukaz o urządzeniu gmin wiejskich z 19 II (2 III) 1864, Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. 62, s. 37 i n.

¹⁸Tamże.

¹⁹Tamże.

²⁰Sołtysi musieli uzgodnić to między sobą, w razie braku zgody wójta zastępował najstarszy wiekiem sołtys.

Na czele organów wykonawczych stał **wójt gminy**. Instytucja wójta gminy ma w Polsce bardzo długą tradycję, sięgającą czasów średniowiecza²¹. Już pierwszy artykuł ukazu dotyczący wójta (art. 22.) wskazuje na funkcję, jaką miał pełnić ten urzędnik: *Wójt gminy odpowiada za utrzymanie porządku i spokojności w gminie (...)*²². Jego władza rozciągała się według ukazu na wszystkie osoby przebywające w gminie, a nawet *w dworach dziedziców i wszelkich innych bez wyłączenia domach obywatelskich* (art. 23)²³. Miał to być element kontroli „ludowej” ze strony władz zaborczych, także wobec ziemian, na których tak „zawiódł się” car w okresie powstania styczniowego.

Podział administracyjny na początku XX wieku

Kompetencje wójta dzielono na kilka kategorii. Były to na przykład wspomniane funkcje policyjne, co oznaczało ogłaszanie zarządzeń władz zwierzchnich i pilnowanie ich przestrzegania. Miał obowiązek donoszenia zwierzchnikom o włóczęgach, dezterterach, przestępstwach popełnianych w gminie. Musiał czuwać także nad przestrzeganiem

²¹ J. Hebda, *Z wójtem i sołtysem przez wieki, opowieść o dziejach urzędu sołtysa i wójta w Polsce*, Warszawa 2016.

²² Ukaz o urządzeniu gmin wiejskich z 19 II (2 III) 1864, *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 62, s. 37 i n.

²³ Tamże.

wyroków sądowych. Miał prawo kontrolowania dokumentów osób przejeżdżających przez teren gminy²⁴.

Kolejne uprawnienia wójta, według ukazu carskiego, to *sprawy gminne i administracyjne*. To właśnie wójt zwoływał i przewodził zebraniom gminnym, wykonywał uchwały zebrania, zarządzał budżetem gminnym i mieniem wspólnoty. Był też przełożonym sołtysów, którzy mieli wykonywać jego polecenia. Do jego obowiązków należało także utrzymanie w dobrym stanie dróg gminnych. W ukazie carskim podkreślano bezwarunkowe podporządkowanie naczelnikowi powiatu i wykonywanie jego poleceń. Ukaz carski dużo miejsca poświęcał sprawom bezpieczeństwa publicznego, podporządkowania, był to bowiem gorący okres powstania styczniowego. Ukaz carski przewidywał nawet (art. 27) kary więzienia dla mieszkańców gminy za nieposłuszeństwo wobec wójta²⁵.

Najważniejszym stałym urzędnikiem gminnym był sekretarz zwany w ukazie carskim z 1864 roku pisarzem gminnym. W artykule 63. ukazu carskiego czytamy: *Prowadzenie ksiąg i całej w ogóle korespondencji tak w Urzędzie Wójta gminy, jakoteż w Sądzie gminnym, wklada się pod najbliższym Wójta gminy dozorem i kierunkiem, na Pisarza, tam gdzie takowy ustanowiony będzie. Pisarz obowiązany jest prowadzić wszystkie księgi dokładnie i porządknie, oraz z należytą ścisłością zamieszczać w korespondencyach i świadectwach w imieniu Wójta gminy, Sądu lub Zebrania gminy wychodzących, wszystko to, co przez nich uchwalone lub zawyrokowane*²⁶.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ Ukaz o urządzeniu gmin wiejskich z 19 II (2 III) 1864, Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. 62, s. 37 i n.

Sołtys był pomocnikiem wójta i wykonywał jego polecenia. Każda wieś lub kolonia stanowiła oddzielną gromadę wiejską z wybieranym spośród mieszkańców sołtysem. Sołtys miał następujące uprawnienia:

- *zwoływać i zamykać zebranie gromadzkie oraz czuwać nad porządkiem na zebraniach,*
- *wnosić pod obrady zebrania gromadzkiego sprawy dotyczące dobra gromady,*
- *wykonywać uchwały zebrania gromady.*

W gromadach, w których nie było osobnego poborcy podatkowego, zbieraniem podatków zajmował się właśnie sołtys. Podobnie jak wójt w gminie, tak i sołtys w gromadzie mógł ukarać winnych.

Fragment rosyjskiej mapy guberni warszawskiej

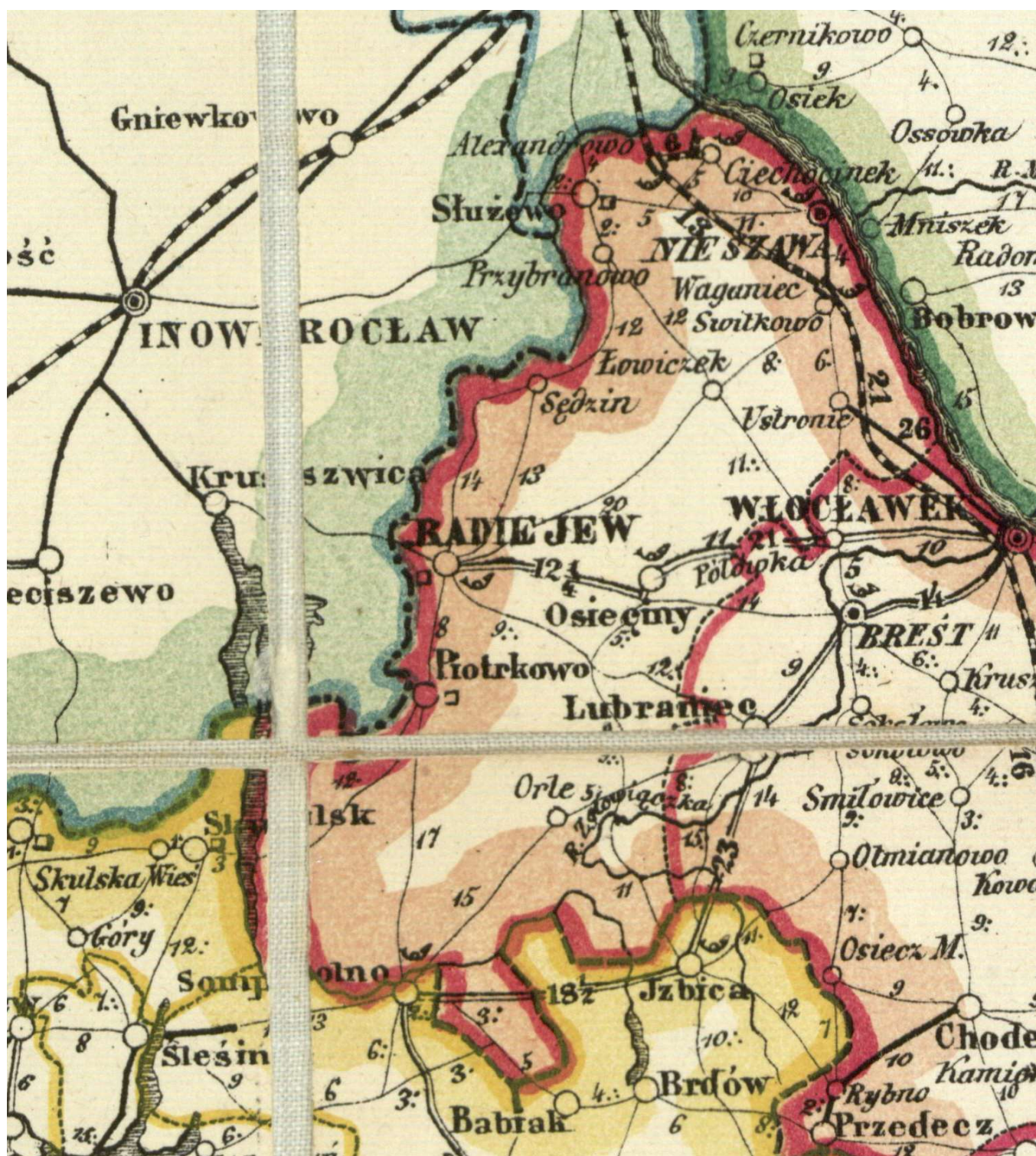
Uwłaszczenie ziemi dworskiej na bardzo korzystnych warunkach oraz powołanie samorządu miało miejsce za czasów cara Aleksandra II.

Gdy w 1881 roku car zginął z rąk zamachowca (Polaka Ignacego Hryniewieckiego) polska wieś okryła się żałobą. Obawiano się powrotu do czasów przed uwłaszczeniem. Później polscy chłopci wznieśli ze składek w Częstochowie pomnik zmarłemu carowi²⁷. W całym kraju powstały też mniejsze pomniki cara.

w Aleksandrowie pogranicznym. S. gmina należy do sądu gm. okr. I w Nieszawie, ma 10,210 mr. obszaru, w tem 1438 mr. włośc., 5231 mk. St. poczt., tel. i st. dr. żel. w Aleksandrowie.
Br. Ch.

Opis gminy Służewo z końca XIX wieku, Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, tom X, s. 864

²⁷ Chwałba A., Harpula W. *Cham i Pan*, Warszawa 2022, s. 17-20.

Powiat nieszawski na mapie z 1873 roku

Войтъ, Андр. Каз. **Гардыза**. Канд., Викент. Пет. **Карносикъ**. Писарь, Петръ Андр. **Маевскій**.

Любаньское, въ д. Любане (почт. ст. Нешава). Войтъ, Ос. **Стан. Коссинскій**. Канд., Конст. Ник. **Червинскій**. Писарь, Ант. Фр. **Стасиневскій**.

Осенцинское, въ пос. Осенцины (почт. ст. тамъ же). Войтъ, Ос. **Ос. Закржевскій**. Канд. Ос. Валент. **Данелякъ**. Писарь, Оома Карл. **Ваньковскій**.

Піотрковское, въ пос. Піотрковѣ (почт. ст. Радѣевъ). Войтъ, Пав. Игн. **Варденцкій**. Канд., Карл. Карл. **Беркхольцъ**. И. д. писаря, Эду. Леоп. **Островскій**.

Радѣевское, въ пос. Радѣевъ (почт. ст. тамъ же). Войтъ, Ант. Як. **Глоговскій**. Канд., Игн. Кеавер. **Войцѣховскій**. Писарь, Стан. Ант. **Трибышевскій**.

Раціонжское, въ пос. Раціонжкѣ (почт. ст. Цѣхоцинокъ). Войтъ, Максимил. Мих. **Козловскій**. Канд., Фр. Матв. **Свѣчковскій**. Писарь, Стан. Фр. **Галицкій**.

Рушковское, въ д. Ржеписка (почт. ст. Скульскъ). Войтъ, Валент. Войц. **Пальмовскій**. Канд., Март. Ив. **Смыковскій**. Писарь, Стан. Фед. **Дудзинскій**.

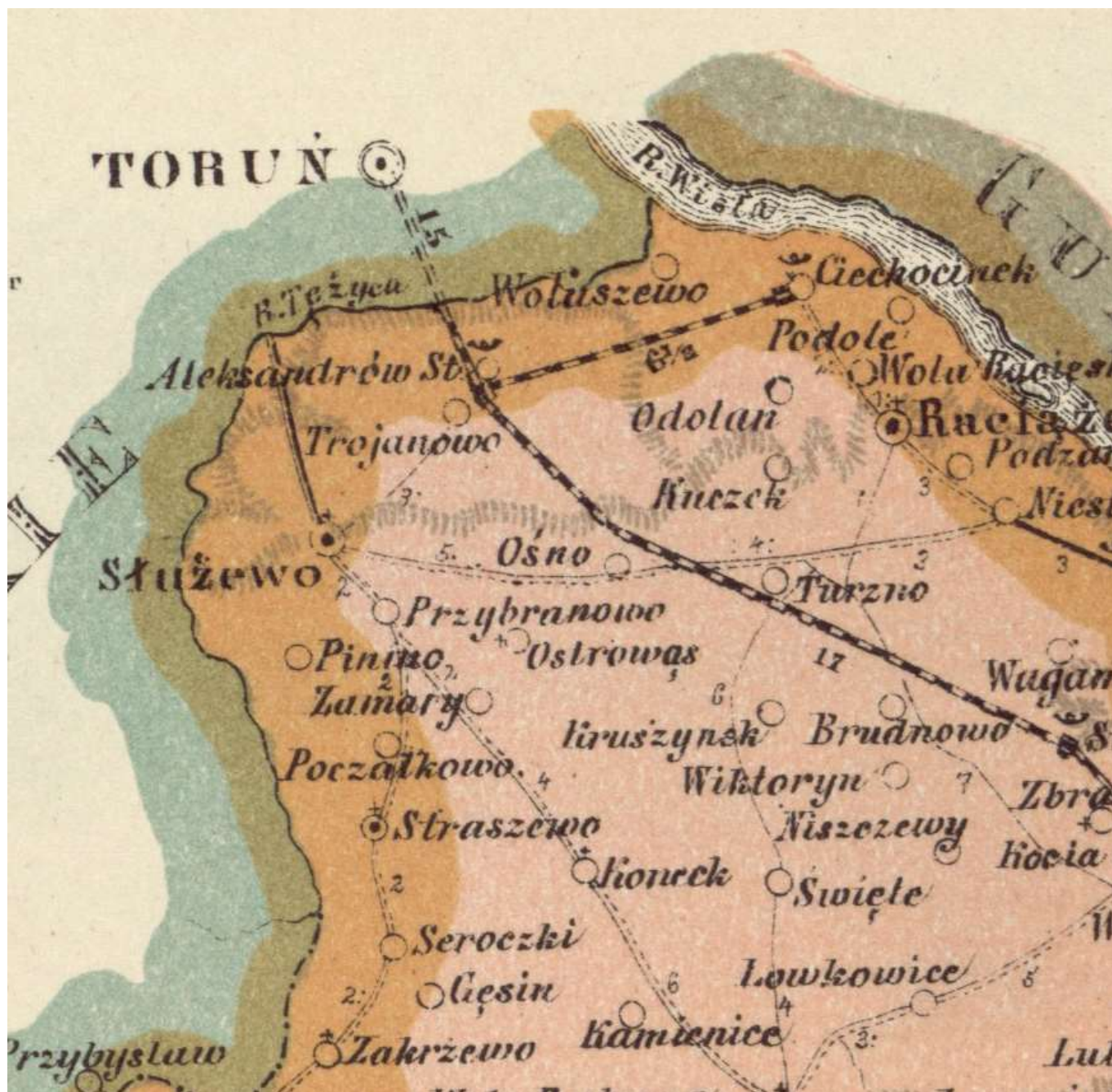
Сендзинское, въ д. Крживосондзъ (почт. ст. Радѣевъ). Войтъ, Фр. Матв. **Нашуба**. Канд., Войц. Войц. **Ольшевскій**. Писарь, Меч. Конст. **Станкевичъ**.

➡ Служевское, въ пос. Служевѣ (почт. ст. Александровъ-пограничн.). Войтъ, Оома Ос. **Ярантовскій**. Канд., Мих. Варф. **Козловскій**. Писарь, Валер. Як. **Кулиговскій**.

Страшевскій, въ д. Конецкъ (почт. ст. Александровъ-пограничн.). Войтъ, Ив. Ос. **Мацѣевскій**. Канд., Войц. Фр. **Высоцкій**. Писарь, Ос. Валент. **Сѣверскій**.

Чаманинское, въ д. Чаманинѣ (почт. ст. Избица).

Fragment *Pamiętniej Książki Guberni Warszawskiej* z 1894 roku. Był to coroczny przegląd administracji guberni. Wykazano wójta, podwójciego i pisarza.

Fragment mapy powiatu nieszawskiego autorstwa Józefa Michała Bazewicza, *Atlas geograficzny ilustrowany Królestwa Polskiego*, Warszawa 1903-1907

W 1892 roku pewien mieszkaniec Służewa napisał kilka obszernych listów do *Gazety Świątecznej* opisującej osadę i gminę. Są one przedstawione poniżej (w numerze 625 są dane o wójcie ze Służewa):

Ze Służewa w powiecie Nieszawskim, gubernji Warszawskiej.

Treść: Przykładne wychowanie. — Przymioty cenniejsze od posagu. — Pięć złotych na początek. — Dostatek zdobyty pracą i wytrwałością. — Ta sama w ubóstwie i w dostatkach. — Zawsze z Bogiem. — Uczczenie zasług.

Dnia 28 grudnia 1891 roku zakończyła doczesne życie ś. p. Anastazja Gutowska, mieszczanka ze Służewa pogranicznego. Żywot jęj cnotliwy może być dla wielu przykładem i nauką, dlatego też podaję tutaj jego opis. Ś. p. Anastazja Gutowska urodziła się w r. 1830 we wsi Konecku pod Służewem z Prokopa i Marjanny, małżonków Borowiczów. Ojciec jęj, który był organistą, wkrótce potem umarł. Wtedy matka, podeszła już w latach, nie odziedziczywszy po mężu żadnych zasobów, zmuszona była przenieść się do Służewa, do domu przytulku z małą jeszcze Anastazją, którą, jako pobożna niewiasta i troskliwa matka, pilnie i starannie wychowywała. Brała ją też często do kościoła, wcześniej przyzwyczajając do modlitwy i nabożeństwa. Gdy dziewczyna podrosła, uczyła się śpiewu i pięknym, zewnym głosem na chórze pobudzała zgromadzonych w kościele do modlitwy. Tak kształcąc córkę i urabiając jęj serce, matka wdrażała ją do pracy, oszczędności i skromności, niezbędnych cnót niewieścich. Dobra rola, starannie uprawiana, dobre też owoce wydała. Musiała ś. p. Anastazja jako dziewczeczka przedstawiać się ujmująco, bo ledwie dobiegła lat 16, chociaż uboga, zwróciła na siebie oczy Marceliego Gutowskiego. Był on z zawodu szewcem, a jakkolwiek sam jeszcze wtedy ubogi, mógł jako dobry majster dostać za żonę zamożną panienkę. Żadna jednak mu się nie podobała oprócz ś. p. Anastazji; bo ta była pracowita, skromna, a chociaż nie przynosiła mu posagu, ale łatwo było przewidzieć, że uszanuje i zachowa to, co mąż zarobi. Ją też niebawem poślubił.

„Kiedyśmy się obliczyli po weselu, — opowiadał sam Marceł Gutowski, — pozostało nam na całe zagospodarowanie 5 złotych. Nie straciliśmy jednak nadziei, że będzie jakoś lepiej. Z początku zajmowałem się szewctwem, ale to nie szło. Wzięliśmy się zatem do handlu, do kramarstwa. Robiłem w Częstochowie zakupy obrazków, szkaplerzy, różańców, koronek, potem to roznośliem po wsiach, zadawałniając się małym, uczciwym zarobkiem. Ja często w drodze, żona w domu pracowałam oboje bardzo ciężko. Z początku szło nam trudno; ale składając grosz do grosza, chociaż zwolna, powiększaliśmy swą majątność. Do wzrostu jęj głównie przyczyniało się to, żeśmy żyli nadzwyczaj skromnie, ubieraliśmy się według swego stanu i strześliśmy się wszelkich niepotrzebnych wydatków. Jakaż była nasza radość, kiedyśmy nabyli na własność do-

mek i trocha gruntu. Zczasem przy ciągłej pracy i oszczędzaniu doszliśmy do znacznej zamożności.”

Rzeczywiście, dziś Gutowski należy do najzamożniejszych obywateli Służewa. Otóż co to może umiejętna praca i oszczędność. Iluż to rówieśników Gutowskiego przez rozrzutność i niezaradność, odebrawszy nawet znaczne majątki, zmarniało, iluż to wskutek tego i życie nędźnie skończyło! A on rozpoczynając z pięciu złotemi doszedł do znacznego majątku i zapewnił sobie życie swobodne i niezależne. W znacznej części zawdzięcza to zmarłej żonie, która mu była prawdziwą podporą i powiernicą wszystkich jego myśli. A jaką była za młodu, taką do końca życia pozostała. Inna, dorobiwszy się tak znacznego majątku, możeby chciała użyć dostatków, pokazać się przed ludźmi. Ona nie. Pozostała skromną w postawie, nie zmieniła ubioru mieszczańskiego, w który nawet na śmierć ubrać się kazała. Nieraz widzieć można było rażące przeciwieństwo. Ś. p. Anastazja, znana, zamożna mieszczanka, skromnie ubrana wedle swego stanu, a inne, odłużone, w ubiorze i stroju zamożnych obywaterek ziemskich. Pobożna ta do gruntu i prawdziwie ewangeliczka niewiasta ubierała się skromnie nie przez skąpstwo, ale żeby mieć więcej na dobre uczynki. Bóg pobłogosławił jęj pracy, chciała więc okazać Mu wdzięczność składając dary z tężej pracy na wsparcie bliźnich i podniesienie nabożeństwa w kościele. Pracowała ciągle, ale przytęm nie zapomniała i o duszy swojej. Zawsze znalazła jakąś chwilę na modlitwę, a w późniejszym już wieku widzieć ją można było codziennie w kościele na mszy św. i przystępującą do Stołu Pańskiego. A z jakim to rozrzewnieniem i nabożeństwem czyniła! Wielu ludzi uganiając się za doczesnością zapomina, że mają duszę nieśmiertelną. Ona zaś nie tylko za życia wzbogacała ją dobrami uczynkami, ale chciała jeszcze i po śmierci mieć pomoc we mszach św. i wypominku, więc zgodnie z pobożnym również małżonkiem ofiarowali na to pewien fundusz. Tak wypełniła ś. p. Anastazja pobożny i pracowity swój żywot. W czasie choroby kilkakrotnie jednala się z Bogiem. Pozostały mąż, chcąc okazać wdzięczność dobrej żonie i uczcić prawdziwą cnotę, sprawił jęj wspaniały pogrzeb i kazał wymurować grób, na którym z wiosną ma stanąć pomnik.

Mieszkaniec Służewa.

LISTY do Gazety Świątecznej.

Ze Służewa w powiecie Nieszawskim.

Położenie. — Ludność. — Szewcy i inni rzemieślnicy. — Skóry i kredyt. — Nauka. — Szwaczki. — Rolnictwo. — Handel. — Ludność bezrolna. — Wygląd miasteczka. — Szkoła. — Ubieranie się nad stau. — Złe wychowanie. — Dochód z gęsi. — Spaczone pojęcia. — Pieniactwo. — Niechęć do leczenia się. — Drożyzna. — Śpiewy kościelne. — Parafja. — Gmina. — Jak się to komu podoba?

Służewo nasze jest to miasteczko kujawskie w gubernji Warszawskiej, w północno-zachod-

niej części powiatu Nieszawskiego. Leży ono prawie przy samej granicy Prus, odległe od niej o 3 wiorsty, a o 4 wiorsty od stacji kolejowej i komory granicznej Aleksandrowa. Służewo sięga dawnych czasów. Ludności ma przeszło 2 tysiące. Składa się ona z rzemieślników, jako to: szewców, których jest przeszło 50, kowali, rymarzy, krawców, piekarzy, rzeźników i t. p.; z 11 większych gospodarzy — i wreszcie z żydów, których jest zgórą 600 głów. Więc jest to miasteczko przeważnie rzemieślnicze.

Szewcy choć nadzwyczaj pracowici, są jednak po większej części ubodzy; zaledwie kilku jest zamożniejszych. Pochodzi to z braku oświaty, zaradności i jedności. Zwykle dzieje się tutaj tak: jak ojciec szewc, to i syn szewc, a jeżeli jest synów kilku, to wszystkich na szewców kieruje. Po za tym zawodem nie widzi nic. Dlatego jest szewców za dużo, a ztąd brak zbytu i bięda. Większa część szewców bierze skóry od żydów na kredyt. Żyd kredytuje na jakiś czas, zwykle na tydzień, nawet wódką poczęstuje, ale łaska ta potem bokiem wyjdzie. Biedny rzemieślnik cały tydzień pracuje jak wół, a potem sprzedaje obuwie na pobliskim jarmarku lub targu, aby oddać po szabasie całą swą krwawą pracę za dług lichwiarski. Dla siebie zaś zatrzymuje ledwie tyle, że starczy na nędzne wyżywienie. Handlarz da na kredyt skórę z bydlaka, ale za to majstra ze skóry obdziera.

Szewcy mają tu swój cech, który zgromadza się co kwartał. Na tych zebraniach zapisują nowych uczniów, wyzwalają wyterminowanych na czeladników, lub czeladników przyjmują do rzędu majstrów. Przy tej sposobności bawią się wesoło, ale bez burd i wybryków. Dawniej gorzej pono bywało.

Główną przyczyną ubóstwa jest partactwo. Wieśniak też nasz, kupując cokolwiek, zwraca najczęściej uwagę nie na dobroć towaru i roboty, tylko na taniość. Skutki tego są takie: pierwszy-lepszy partacz sprzeda prędej, niż dobry rzemieślnik. Obaj zaś źle wychodzą, zyskują mało, bo partacz sprzedaje zbyt tanio, a porządny majster zbyt mało. Partacz stara się taniością wykuzyć drugiego, jemu szkoki, ale i sobie przez to szkodę wyrządza.

Byłoby dobrze, gdyby szewcy poszli po rozum do głowy, nauczyli się wspólnie dla swego dobra działać, sprowadzali sobie skóry wprost z Włocławka lub z Warszawy i mieli skład ich wspólnie utrzymywany. Wtedy ludziska nie pracowaliby nadaremnie. Z miejscowych ludzi nikt sam jeden nie może składu skór urządzić, bo tu są wszyscy spokrewnieni, a wiadomo, że u krewniaka każdy chciałby brać na kredyt. Gdyby potem sprzedający skóry upomniął się o swą własność, to dłużnik z pewnością pozostałby dłużnikiem i zadąsany poleciałby do żyda. Z żydem inna sprawa: z nim się wyklóci, a potem podpisze, że mu jest winien tyle a tyle; na krewniaka zaś za żądanie podpisu jeszcze się obraża.

Byłoby też pożytecznie, żeby jaki przedsiębiorca założył tu garbarnię. Zrobiłby dobry interes, bo nie tylko w Służewie, ale i w całej okolicy jest mnóstwo szewców. Obecnie handel skórami jest w ręku paru izraelitów. Jeden z nich mieszka w Ciechocinku i ma już kilkadziesiąt tysięcy rubli, choć przed kilkunastu laty był zupełnie ubogi. I w Służewie właściciel sklepu ze skórami dojdzie z czasem do tego. My nie tak zwykle się rządymy. Niejeden jeśli i ma pieniądze, to trzyma je gdzie w lochu, albo co najwyżej w kasie, lub w listach zastawnych, nie umiając czynić obrotów z pożytkiem dla siebie i zarazem dla drugih.

Do podniesienia dobrobytu pomiędzy rzemieślnikami przyczyniłaby się też niemało taka szkoła, żeby terminatorzy w chwilach

wolnych od zajęć mogli w niej uczyć się czytać, pisać, rachować... Dziś nie tylko pomiędzy terminatorami, ale nawet pomiędzy czeladnikami, ba, pomiędzy majstrami samymi są niektórzy ludzie zupełnie ciemni, i takich sporo. Dlatego też dają się wyzyskiwać przebieglejszym, którzy na nich majątki robią. Zresztą nauki potrzebują nie tylko szewcy, ale i inni rzemieślnicy. Czy więc nie należałoby zaprowadzić zwyczaju, aby majstrowie, przyjmując uczniów, żądali od nich prócz płacy za naukę rzemiosła, jeszcze kilku rubli na nauczyciela, do którego potem wszystkich uczniów mogliby i powinni posyłać. W innych miastach uczeń nie może się wyzwolić na czeladnika, dopóki nie nauczy się pisać i czytać; tylko u nas tego niema.

(Ciąg dalszy nastąpi.)

LISTY do Gazety Świątecznej.

Ze Służewa Kujawskiego w pow.
Nieszawskim.

(Ciąg dalszy.)

Szkola mieści się obecnie w domu wynajętym, za który ogół płaci 120 rubli rocznie. Izba szkolna jest za szupła i nawet połowy dzieci pomieścić nie może. Utrudnia to bardzo pracę nauczyciela i naraża go na niesłuszny żal wielu ludzi. Każdy chce, żeby dzieci jego do szkoły przyjąć; każdy mówi: „i ja płacę szkolne“, a nauczyciel wszystkim dogodzić nie może, bo brak miejsca. Ztąd szemrania... Dom wynajęty, w którym szkoła mieści się od lat kilku, jest zupełnie nieodpowiedni; tymczasem zarząd miasteczka puścił w dzierżawę za 100 rubli dom murowany, bardzo dogodny na szkołę. Jakże w tém było wyrachowanie, tego nie pojmuję, bo i dopłacać trzeba, i dzieci nie mają miejsca w szkole.

Żydzi na równi z chrześcijanami płacą podatek na szkołę i posyłają do niej dzieci, a oprócz tego utrzymują własnym kosztem 3 chedery (szkoły), które ich kosztują rocznie przeszło 1.000 rubli. Nawet dzieci najuboższych chodzą do szkoły, a kahał za nie płaci. To też u nich wszyscy umieją czytać i pisać. U nas zupełnie inaczej. Jeżeli kto ma zapłacić rubla, dwa za naukę dziecka, to się wpzód nastęka, nakrzyczy, nie bacząc wcale na to, czy ma słuszość, czy nie. Niechno jednakże zejdzie się jeden z drugim przy kieliszku, o! wtedy więcej puści i nie żałuje. To rozum! Inaczej myślą żydzi; a my w swęj zarozumiałości nazywamy ich ciemnymi.

Gdyby kto z obcych stron przyjechał wypadkiem do nas w niedzielę lub w jakie inne święto i przypatrzył się wychodzącym z kościoła, pewnie pomyślałby sobie: tu mu-

si panować dobrobyt! Wszyscy poubierani, jakby w jakimś mieście. Zobaczysz tu ozdobne kapelusze z piórami, różne płaszcze, płaszczyki, suknie z niepotrzebnymi wymysłami i ozdobami, rękawiczki, parasolki... Niejeden woli być czem się obić, ale ubrać się musi. Nie jestem za tém, żeby chodzić w łachmanach; ale każdy winien ubierać się według swego stanu. Ubrać się w niedzielę jakby na wielki bal, a w poniedziałek raniutko biec z postronkiem do lasu po drzewo toć to chyba jakoś nie wypada.

Ta zbytnia wyniosłość w strojach pochodzi ze złego wychowania młodzieży. Rodzice sami nie wstydzą się żadnej roboty, byle uczciwej; ale w dzieciach przez ślepą miłość nie starają się zaszczepiać zamiłowania do pracy. Ojcowie i matki pracują na chleb w pocie czoła czy to w polu, czy w domu; a córeczki poubierane jak lale, z pozwijanemi w kędziory grzywkami, robią sobie szydełkiem, czyli, jak tu mówią z niemiecka, „heklują“. W polu do roboty nie pójdą, bo mogłyby się, Boże broń, opalić; a jeśli i wyjdą, to z parasolką. Buzia wprawdzie u każdej biała, ale czyż to takie mają być przyszłe gosposie? Robota szydełkowa jest dobra, jeśli jest czas; ale kiedy jest ważniejsza, na przykład w polu we żniwa, to szydełko należy rzucić w ką, a na opalenie nie zwracać uwagi. Kto w lecie patrzy głodu, nacierpi się w zimie głodu. Dziewczeta nie powinny się wstydzić zajęć gospodarskich, ale owszem, przyzwyczajając się do nich, aby być na przyszłość dobrimi żonami i gospodyniami. Każda powinna pamiętać, że nie wyjdzie za możnego pana, tylko za człowieka, który ciężko na chleb pracuje. Zresztą każdy człowiek, bogaty czy ubogi, winien pracować. Człowiek stworzony jest do pracy; winien jej pragnąć, gdyż praca rozumna uszlachetnia, zapewnia byt, niezależność i szacunek u ludzi, a próżniactwo prowadzi do nędzy. Teraz dziewczeta po większej części są tego przekonania, że jak wyjdą za mąż, to nie powinny pracować, bo i po cóż mają mężów? Za to myślą o dostatkach, o używaniu, chociaż najczęściej mężowi nie nie wnoszą. Rozumie się, że potem doznają zawodu, i ani same szczęścia nie znajdują, ani mężowi go nie zapewnią.

Strój nad stan wyraża zarozumiałość i nieuszanowanie względem starszych. Jeżeli jaki taki młokos ma porządne ubranie, łaskę w rękę, buty wysuwaksowane i papierosa w zębach,—o! wtedy już nie wie, jak ma chodzić i co o sobie rozumieć. Jeżeli jest czeladnikiem, to majstrowej w niczem nie pomoże, nie wyręczy. Boże udowaj, żeby miał ję kiedy przynieść drewek lub wody!—Tego nie robi, bo się wstydzi. Wartość człowieka zależy u nich od ubrania. Na szczęście, zarozumiałość ta nie trwa zbyt długo. Gdy się taki kawaler ożeni, wtedy z konieczności zrzuca pychę z serca, zapomina o swęj wielkości, bierze się, jak to mówią, i do grubszego końca, a nawet dźwiga na plecach drzewo z lasu.

(Ciąg dalszy nastąpi.)

LISTY do Gazety Świątecznej.

Ze Służewa Kujawskiego w pow.
Nieszawskim gub. Warszawskiej.

(Ciąg dalszy.)

Jest u nas zwyczaj, że młode panienki w kościele zasiadają w ławkach, jak tu nazywają „w formach“, i żadna miejsca swego nie ustąpi, choćby obok stała osoba wiekowa, prawie upadająca ze znudzenia. Komuż właściwie wypada siedzieć, — młodym dziewczętom, czy też starszym? Takie wynoszenie są, zwłaszcza w kościele, nie przynosi nikomu chluby, bo świadczy o braku miłości bliźniego i uszanowania dla starszych.

Zachowanie się niektórych młodzieńców w zakrystji także zasługuje na naganę. Bo czyż to uchodzi stawać w domu Bożym w postawie wyzywającej, zakładać nogę na nogę, rozwalać się, wspierać na rękę głowę, jakby ją rozum cisnął do ziemi, trzymać ręce w kieszeniach, rozpierać się w samych drzwiach, tak, że księdzu i innym przejść trudno, albo wreszcie dzemnąć podczas nabożeństwa w korytarzu prowadzącym do zakrystji?

Jest w wielu miejscowościach naszego kraju wiekami uświęcony zwyczaj, że podczas rezurekcji młodzież strzela z broni palnej dla wyrażenia radości z cudownego Zmartwychwstania Pańskiego. I u nas się to samo odbywa, ale jak? Oto młodzież, która najczęściej nie umie się obchodzić z bronią, kupuje rewolwery i proch z Prus, i nie zdając sobie sprawy, po co i dlaczego to robi, strzela po całych dniach i nocach, dopóki prochu starczy. Wszystko jest dobre w swoim czasie, ale staje się złem, gdy się odbywa nie w porę, albo trwa bez miary.

Rok-rocznie handlarze pruscy przepędzają przez Służewo mnóstwo gęsi, a bardzo często nawet nocują z niemi. Rozumie się, że gęsi zanieczyszczają ulice i niepokoją ludzi swoim krzykiem. Ale nikt nie żalił się na to, bo to już było z dawien dawna. Aż cztery lata temu pisarz tutejszy Wesołowski wspólnie z kasjerem, którego potem na wójta obrano, postanowił wyciągnąć z tego jakąś korzyść dla miasta. Za ich też radą, pomimo trudności ze strony niektórych mieszkańców, uchwalono większością głosów pobierać po 2 grosze od każdego dziesiątka gęsi. Dochód ten zaraz w pierwszym roku przyniósł już przeszło 60 rubli. W roku następnym przeznaczono go na kupno drzewek, oraz najęcie ogrodnika i robotników do sadzenia. W ten sposób miasto zyskało przeszło 300 drzewek, przeważnie lip, wiązów i akacyj. Na zebraniu także uchwalono, żeby wszyscy mieszkańcy dawali bacność na owe drzewka, a każdy szkodnik pociągany był do odpowiedzialności. Znalezli się jednak niedbalcy, którzy nie mieli starania o drzewkach i pozwolili im pousychać. Na miejsce uschniętych posadzono świeże, i teraz, choć drzewka jeszcze małe, miasteczko przedstawia zupełnie inny widok: i przyjemnie w niem, i zdrowo, i jakoś się człowiekowi w duży rozbilepiej, a za lat kilka będziemy mieli piękną, cienistą ulicę. Jednakże są źli ludzie, którzy by chcieli wszystko niszczyć. W maju tego roku szkodnik jakiś złamał cztery prawie najpiękniejsze drzewka posadzone trzy lata temu koło kościoła. Dawniej na uroczystość Bożego Ciała mieszkańcy Służewa przywozili corok całemi furami brzezinę i inne drzewa z lasów dworskich. Wsadzano niemi całą drogę do ołtazy. Dziś już nietrzeba niszczyć tylu drzewek, bo jest aleja gotowa, daleko na-

wet piękniejsza. Podatek od gęsi wszedł we zwyczaj i nikt się już temu nie dziwi; owszem, uważają to nawet za właściwe.— Zamierzono jeszcze kupić kilka latarń i powiesić je w różnych miejscach miasteczka; a są one bardzo potrzebne, bo podczas nocy ciemnych łatwo jest zjechać lub zejść z mostu i uleść nieszczęściu.

Dosyć już dawno temu, magistrat tutejszy umieścił pewną sumkę pieniędzy w banku. Z biegiem czasu zmienili się ludzie, nastali nowi. Ci o pieniądzach owych zapomnieli, a może i wcale nie wiedzieli, dosyć że w końcu wszelki ślad ich zagał. Aż znowu ten sam pisarz, który wprowadził opłatę od gęsi, zwany tu powszechnie „pocziwym Marcinem”, szperając w starych aktach odnalazł dowód umieszczenia owój sumki. Uczynił więc odpowiednie starania i odebrał ją. Wynosiła ona wraz z procentami około 800 rubli. Pieniądzy tych użyto na wybudowanie dwóch studni (pomp), z których już od lat kilku mamy dobrą wodę. Były wprawdzie i przedtém studnie w niektórych podwórzach, ale nie każdy i niezawsze mógł dostać potrzebnej wody, — zależało to od dobrej woli właściciela studni. Służewo więc zawdzięcza i wodę, i zadrzewienie temu samemu człowiekowi; to też imię jego z wdzięcznością i szacunkiem tu wspominają.

Mieszkańcy miasteczka są dosyć religijni, chociaż obok prawdziwie pobożnych można znaleźć i takich, co jedne obowiązki chrześcijańskie pełnią gorliwie, a inne zupełnie lekceważą. Spotkasz naprzykład takiego, co postu za nic nie złamie, choćby był słaby; ale przy sposobności nie zawaha się upić, odjąć sławę bliźniemu i na majątku go skrzywdzić. Wszelką kradzież, wyrządzoną równym sobie, pożytkują za grzech, ale kradzieży w polu lub też w lesie dworskim nie uważają za występki. Rozumie się, że się to nie tyczy gospodarzy, ani porządniejszych rzemieślników.

(Dokończenie nastąpi.)

LISTY do Gazety Świątecznej.

Ze Służewa Kujawskiego
w pow. Niezawskim gub. Warszawskiej.

(Ciąg dalszy.)

Z każdym rokiem daje się więcej czuć bliskość Prus. Dawne narodowe zalety nasze: gościnność, szczerść, otwartość — rzadko dziś można spotkać. Za to rozwija się samolubstwo, sobkostwo, obłuda. Nawet mowa popsuła się przez to blizkie sąsiedztwo z Prusami. Wyrazy niemieckie, jak: *durch*, *fort*, *jo*, *fest*, *dycht*, *rychtyg* i wiele innych dają się tu często słyszeć. Panuje też zwyczaj wtrącania niepotrzebnych *ch*, *i*, *z*, *j*. Na przykład mówią: *ochfiara*, *niespożdżał się*, *luynał*, *suynał* i t. d. W niektórych wyrazach wymawiają *i* twarzo, jakby *y*, na przykład *chwylka*, *szpylka*. Sądzącą nazywają

tu kanalikiem, marynarkę karmana, kurtkę frakiem, porcję moltychem i tym podobnie.

Sklonui jesteśmy do utyskiwania, do wyzekania przy każdej sposobności, nie bacząc, czy jest słuszny powód, czy nie. Skarżymy się na złe drogi, na szczupłość szkoły, na błoto i brak światła na ulicach — słowem na wszystko, czemu sami powinniśmy zaradzić. W Prusach widzimy lepsze drogi, większy przemysł, porządniejsze szkoły, — to prawda, ale któż to wszystko zrobił? Sami ludzie. U nich drogi są wysadzone drzewami owocowymi, z których owocu nikt przed czasem nie oberwie, bo wszyscy pilnują, bo umieją uzanować cudzą i wspólną własność. A u nas? Masz sadek, wieleś pracował koło niego, już ci dzewa zakwitły, okwitły, już nawet cieszysz się przyszłym smakiem; — przychodzi w nocy szkodnik, wszystko ogóla, jeszcze dzewa połamie. Wykopałeś sadzawkę, zarybiłeś ją, a ryby zjada kto inny. . Można by tu przytoczyć daleko więcej przykładów, ale i te wystarczą. Pytam się więc: któż tu winien? Zamiast narzekać na własne nieporządki, starajmy się je usuwać; a gdykażdy poprawi swoją gospodarkę, wtedy i inni zachęcą się dobrym przykładem i wszystkim lepiej będzie.

Ludność tutejsza z małemi wyjątkami leczyć się nie lubi i nie ma przekonania do doktorów. Powiadają zwykle, że śmierć przeznaczona jest zgóry od Boga, więc doktor nie jest potrzebny. Już to musi być bardzo złe, kiedy poślą po doktora. Nic dziwnego, że w takich razach lekarstwo zwykle mało już pomaga. Zresztą w ostatnich czasach wiele się pod tym względem zmieniło.

Na chleb i mięso niema u nas taksy, dlatego też rzeźnicy i piekarze sprzedają, jak chcą i co chcą. Mięso wołowe najczęściej bywa takie, że niepodobna go jeść. To też nie jadamy go po parę tygodni z rzędu. O dzieleniu mięsa na różne gatunki niema tu mowy: wszystko musi być dobre. A jeśli co powiedzieć takiemu rzeźnikowi, to jeszcze człowieka zelży, bo mu się zdaje, że on łaskę robi, jeżeli komu towar swój za pieniądze sprzedaje. Brak dobrego mięsa wołowego (właściwie krowiego, bo nawet nie wiem, czy nasi rzeźnicy zarznąli kiedy w swoim życiu wołu) zastępujemy wieprzowiną.

Gazeta Świąteczna, 1892, nr 624

Życie u nas jest droższe, aniżeli w dużym mieście, bo do takiego miasta dowożą ze wszystkich stron żywność i wszystko, czego mieszkańcy potrzebują, gdy u nas przeciwnie, dowóz jest bardzo mały. Drożyznę powiększa jeszcze bliskość Prus i Aleksandrowa. Latem nadto do Ciechocinka zjeżdża się multum chorych, którzy też żywność z okolicy skupują. Ludzie z Prus codziennie przychodzą piezo i nabywają tu chleb, mąkę, kaszę, mięso i t. p. Przekupnie z Aleksandrowa i miejscowi robią też nie lepiej; a goście bawiący latem w Ciechocinku wprost obalamują głównych naszych dostawców ze wsi. Ci wołają nieść jaja, masło, drób do Ciechocinka, choć to dziesięć wiorst drogi, niż sprzedać na miejscu o kilka grozy taniej. To też nie zawsze u nas można dostać funcik masła, albo mendel jaj.

Funt lichego mięsa wołowego kosztuje 11 kopiejek, funt wieprzowiny 15 kop., funt słoniny dochodzi czasami do 30 kop. Ceny innej żywności są również wysokie. Słowem, wszystko u nas drogo, tylko pieniąż tani.

W większe święta bywa zwykle wykonywany w naszym kościele śpiew na cztery głosy mieszane i na same głosy męskie. Bez przesady powiedzieć można, że w całym dekanacie nieśawskim niema takiego śpiewu, jak u nas. Główna zasługa według sprawiedliwości należy się byłemu księdzu wikaremu, K. Jurgilasowi, gdyż on

właściwie jest założycielem naszego chóru. Był on zaledwie jeden rok, ale przez ten czas, pomimo nietęgiego zdrowia, tyle zdołał nauczyć, że prawie uwierzyć niepodobna. Uczył też po dwie i trzy godziny dziennie. W kościele naszym są wykonywane utwory Palestriny, Hallera, Wittta, Moniuszki, Zientarskiego, Krogulskiego i innych. Nieszpory są także śpiewane na cztery głosy. Często też bywają śpiewy na jeden, dwa i trzy głosy. Szkoda tylko, że nasz dobrodziej lubił najbardziej śpiewy łacińskie, a niewiele uczył pieśni ułożonych przez swoich muzyków.

Nie wykształciłby jednak ksiądz Jurgilas takiej drużyny śpiewaczej, gdyby nie znalazł ludzi odpowiednio przygotowanych. Mamy tu starego organistę, zasługującego na ogólny szacunek. Jest to człowiek cichy, trzeźwy, pobożny, odpowiednio uzdolniony i niezmordowany pracownik; dzięki jego pracy większa część śpiewaków należących do chóru była już mniej-więcej obeznana ze śpiewem. To też nie było potrzeby zaczynać od samych początków; można było przystąpić wprost do wykonywania pieśni. Po utworzeniu drużyny śpiewaczej organista też niemało z nią pracował, douczał i często powtarzał. I dziś śpiew mógłby lepiej iść, gdyby nie jedna okoliczność. Oto śpiewacy nasi (ma się rozumieć nie wszyscy), zwłaszcza panienki, są o sobie tego przekonania, że się dobrze znają na nutach, że dość im mieć zeszyt z nutami w ręku, aby po jednorazowym odśpiewaniu umieć już dobrze. Dlatego też, zamiast wysłuchać z wdzięnością uwag organisty, przyjmują je niechętnie, a nawet się obrażają. A czyż to słusznie? Organista uczy śpiewów jedynie z zamiłowania, nie z obowiązku, i prócz pracy mozolnej, połączonej często z nieprzyjemnością, nic za to nie ma; należałoby zatem więcej cenić jego pracę i dobre chęci.

(Dokończenie nastąpi.)

LISTY do Gazety Świątecznej.

Zo Służewa Kujawskiego
w pow. Nieszawskim gub. Warszawskiej.

(Dokończenie.)

Opisując Służewo nie mogę się powstrzymać, żeby choć kilku słów nie nadmienić o naszym księdzu dziekanie W. Waszaku i

o wójcie T. Jarantowskim, jako o głównych przedstawicielach władzy. Czy to jako pasterz dusz, czy jako człowiek. ksiądz dziekan jest prawdziwie przykładny: zawsze czynny, łagodny, skromny, dla wszystkich przystępny. Każde jego kazanie, każda nauka tchnie gorącą miłością bliźniego i prawdziwą pokorą chrześcijańską. Jeżeli przemawia do ludzi, czy to z ambony, czy poza kościołem, to zawsze z łagodnością, którą wiele dokazać można. Tylko prawdziwą chrześcijańską miłością można cały świat zawojować, gdy przeciwnie, zbytnią zapalczewością i surowością nawet dobrych można zgorszyć.

I w kościele naszym jest pięknie, nie tak, jak było przed kilkunastu laty. Ale nie tylko w świątyni Pańskiej znać na każdym kroku dbałość i staranność. Plebańję mamy też taką, jaką rzadko która parafia może się pochwalić. Wygląda jak jaki pałacyk. Nieprędko by się może na to parafia zdobyła, gdyby ks. dziekan nie włożył w budowę znacznej części swoich pieniędzy. Plebańja ze wszystkich stron tonie w zieleni drzew i kwiatów. Widać z tego, że ksiądz dziekan jest nie tylko gorliwym pasterzem dusz, ale zarazem hodowcą kwiatów, drzew, a nawet pszczół i ptactwa. Jest to przyjemność połączona z korzyścią. Kto umie sobie tak czas zająć, ten pewno nie poskarży się nigdy na nudę.

Gdyby nasi parafjanie byli ciekawi, mogliby się od księdza dziekana wiele rzeczy nauczyć, poznać wiele korzystnych zajęć. Ale nasz ludek, ze wstydem wyznać muszę, mało ma ciekawości. Niejeden wprawdzie podziwia piękne kwiaty, małe drzewa, na których duży owoc rośnie, ale na tém się ciekawość kończy, — nikt nie stara się zaprowadzić nic podobnego u siebie.

Gazeta Świąteczna, 1892, nr 625

Pamięta też nasz dziekan i o ubogich. Na każdą Wielkanoc i wakacje sprowadza do siebie z włocławskiego seminarjum duchownego ubogich kleryków, daje im utrzymanie, nieraz i suknie kupi, prócz tego jeszcze znaczne zasiłki posyła do seminarjum. Niejeden powie: daje, bo ma na to.—To prawda, bo inaczej by dać nie mógł; ale iluż to jest takich ludzi, co mają, a nic nie dają! To też nasz dziekan doznaje zupełnie zasłużonego szacunku u parafjan i zachowania u swój władzy. Jest także kanonikiem honorowym kapituły kaliskiej.

Od niedawnego czasu mamy w Służewie wójta bardzo porządnego i sumiennego. Ukończył on kilka klas, potem pracował jakiś czas w urzędzie gminnym i dzięki temu zapoznał się doskonale ze swym obowiązkiem. Chociaż młody, był już kasjerem miejskim, członkiem dozoru bóżniczego, podwójtem, ławnikiem przy sądzie gminnym, a nawet zastępcą sędziego. Zapewne niewielu takich wójtów się znajdzie. W sprawach wątpliwych przychodzą do niego gminiaczy jak do ojca po radę i nikt nie odchodzi bez zaspokojenia. Tylko u takich nie ma wziętości, którzy chcieliby prawo omijać i gniewają się na wójta, że im w tém przeszkadza. Szkoda, że człowiek taki jest zależny od wyboru ogółu, który nie zawsze zdolny jest ocenić zasługę.

Muszę jeszcze dodać, że Służewo należy do parafji tegoż nazwiska, która ma przeszło 6000 dusz, gmina zaś Służewo z niestałą ludnością liczy około 10000 dusz.

Opowiem tu jeszcze o przygodzie jednego żebraka ze Służewa. Starowina to blisko 90-letni, niedołężny i ledwie trzymający się na nogach. W maju tego roku zaszedł on o zebranych chlebie aż do Aleksandrowa i wracał ztamtąd w takiż sposób do domu. Idąc przez laszek spożył sobie trocha przy drodze. Wtém przychodzi do niego jakaś dziewczyna i prosi, żeby jej zmienił rubla. Dzia-

dek odpowiedział, że ma ledwie 2 złote i groszy 6. — To dajcie mi te pieniądze, — mówi dziewczyna — a ja wam dam całego rubla. Być może, że i ja na starość będę potrzebowała pomocy. — Uradowany dziadowina dał jej cały swój majątek, a ona, wzięwszy pieniądze, oddaliła się szybko, nie rzekłszy ani słowa. Do jakiego to stopnia może się posunąć niegodziwość ludzka!

W końcu nadmienić jeszcze muszę, że dawny ubiór kujawski jest już ztąd zupełnie wyrugowany, oraz że palenie papierosów i cygar jest w naszym mieście bardzo rozpowszechnione.

A. Z.

TERENY WSPÓŁCZESNEJ GMINY NA TERENIE DAWNYCH NIEMIEC (DO 1871 ROKU KRÓLESTWO PRUS)

W ramach państwa pruskiego w 1815 roku okolice współczesnej gminy włączono do kilku jednostek administracyjnych. Tereny położone na zachodzie (Opoki, Opoczki) włączono do prowincji Wielkie Księstwo Poznańskie i rejencji bydgoskiej. Początkowo należały do powiatu bydgoskiego. Od 1818 roku do powiatu inowrocławskiego. Taki stan funkcjonował do 1920 roku.

Powiat inowrocławski na mapie administracyjnej Wielkiego Księstwa Poznańskiego z początku XX wieku

Tereny na północy współczesnej gminy, czyli miejscowości Grabie i Otłoczyn, należały natomiast do prowincji Prusy Zachodnie, rejencji kwidzyńskiej i powiatu toruńskiego. Tutaj także ten podział funkcjonował aż do 1920 roku.

W państwie niemieckim tereny wiejskie tradycyjnie podzielone były na gminy jednostkowe. Każda większa wieś wraz z przysiółkami stanowiła oddzielną gminę na czele z sołtysem. Folwarki dworskie stanowiły samodzielne jednostki administracyjne na czele z właścicielem gruntów.

Gminy wiejskie były dość małe, często obejmowały tylko jedną wioskę. Dlatego też od lat 30. XIX wieku tworzone tak zwane komisariaty obwodowe (*Distrikts-Amty*) z komisarzem obwodowym na czele. W skład komisariatów wchodziły gminy wiejskie (z sołtysami) i obszary dworskie (z przewodniczącymi). Do kompetencji komisarzy obwodowych wchodziły: czuwanie nad bezpieczeństwem publicznym, przestrzeganie przepisów budowlanych i drogowych, nadzór nad stowarzyszeniami, związkami, handlem, przemysłem, prowadzenie ewidencji ludności, opieka nad ubogimi, współpracy przy organizacji wyborów. Komisarze obwodowi wykonywali polecenia władz nadrzędnych²⁸.

Każda większa miejscowość na terenie współczesnej gminy stanowiła oddzielną gminę wiejską na czele z sołtysem lub oddzielny obszar dworski.

W powiecie inowrocławskim oddzielne gminy wiejskie tworzyły: Opoki, Opoczki i Wilkostowo, natomiast Zduny były obszarem dworskim. W powiecie toruńskim gminę wiejską stanowił Otłoczyn, Grabie tworzyły obszar dworski.

I WOJNA ŚWIATOWA

Latem 1914 roku rozpoczęła się I wojna światowa. Wkrótce działania wojenne wkroczyły na terytorium Królestwa Polskiego.

Przez teren gminy przeszedł front niszczycielskiej wojny. Rozpoczęła się okupacja niemiecka. Okupacyjne władze powiatowe traktowały gminy jak podległe jednostki.

Władze zezwoliły na działalność polskiego szkolnictwa. Lata I wojny światowej to czas żywiołowego powstawania polskich małych szkół wiejskich opłacanych przez rodziców.

²⁸ Wstęp do zespołów archiwalnych akt gminnych, Archiwum Państwowe w Poznaniu.

DRUGA RZECZPOSPOLITA

Po latach niewoli odrodziło się państwo polskie – II Rzeczpospolita. Nowe władze lokalne tworzone w oparciu o dotychczasowe powiaty. **W sierpniu 1919 roku powołano województwo warszawskie wraz w powiatem nieszawskim i gminą wiejską Służewo²⁹.**

Także w 1919 roku z gminy Służewo wyłączono Aleksandrów Kujawski, który otrzymał prawa miejskie³⁰.

Początkowo władze w Warszawie podtrzymały odrębne dla dawnych zaborów ustroje samorządu lokalnego. Na obszarze byłego Królestwa Polskiego utrzymano w mocy ustawę o samorządzie gminnym z marca 1864 roku. Zmodyfikowano ją jednak dekretem Naczelnika Państwa z 27 listopada 1918 roku. Według dekretu Naczelnika Państwa gmina, tak jak poprzednio, pozostała formą samorządu zbiorowego, w jej skład wchodziły gromady wiejskie – sołectwa. Nadal główną instytucją gminy pozostało zgromadzenie gminne, jednak odtąd mogli w nim uczestniczyć wszyscy pełnoletni obywatele gminy (także kobiety) bez względu na stan majątkowy. Zebrania winny się były odbywać raz na kwartał, w praktyce działo się to w miarę potrzeby, najczęściej raz w roku dla uchwalenia budżetu. Zgromadzenie zajmowało się sprawami majątku gminy, zatwierdzało budżet, zajmowało się sprawami dróg i mostów, zasadami prowadzenia handlu, ochroną zdrowia, opieką nad ubogimi³¹.

Co roku zebranie gminne uchwalało budżet. Koszty działalności gminy pokrywano we własnym zakresie. Dochody pochodziły z majątku gminy, ze świadczeń od mieszkańców i dodatków do państwowego podatku gruntowego (gmina pobierała podatki państwowe) liczonego od 1 ha. Czasem ustalano dodatkowe podatki, na przykład od zbytku mieszkaniowego. Płaciły go osoby posiadające wolne, niezamieszkałe pomieszczenia.

Zupełnie nowym organem była rada gminy wybierana przez zgromadzenie gminne na okres 3 lat. Składała się z 12 członków oraz 6 zastępców (w razie śmierci lub

²⁹ Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1919, nr 65, poz. 395.

³⁰ Dz. U. 1919 nr 13 poz. 140.

³¹ Tamże, 1918, nr 18, poz. 48.

wygaśnięcia mandatu do rady wchodził automatycznie zastępca z największą liczbą głosów).

Rada przygotowywała wnioski i budżet, zarządzała majątkiem i funduszami gminnymi, kontrolowała urzędników gminnych i wójta. Rada zbierała się przynajmniej raz w miesiącu lub częściej na żądanie co najmniej 5 członków. Uchwały podejmowano większością głosów. Raz w roku rada gminy przedstawiała wyniki swojej działalności na forum zebrania gminnego. Wybory do rad gminnych zarządzał starosta. W razie słabej działalności rad gminnych wojewoda miał prawo ją rozwiązać i zarządzić nowe wybory.

Fragment mapy administracyjnej z 1933 roku

Na czele rady gminy stał wójt wybierany przez zgromadzenie gminne. Wójtowie i sołtysi byli jednocześnie funkcjonariuszami państwowymi i przedstawicielami władzy samorządowej. Zarządzenia dotyczące wyborów wójta, radnych i sołtysów wydawał starosta powiatowy. To on zatwierdzał (bądź nie) wójtów oraz sołtysów i to przed nim składali oni przysięgę służbową. Zebranie gminne wybierało dwóch kandydatów na wójta. Pierwszego na liście zazwyczaj starosta mianował wójtem, drugiego podwójcim. Kandydaci musieli mieć dobre opinie z posterunku policji. W przypadku odrzucenia przez starostę jednego z kandydatów na wójtów przeprowadzano ponowne wybory. Dawało to wielkie możliwości wpływu starosty na obsadę stanowiska wójta.

Wójt reprezentował gminę na zewnątrz. Zawierał umowy w jej imieniu. Dokumenty finansowe musiały mieć podpis jego i dwóch radnych. Wójt wypełniał zadania narzucone przez władze zwierzchnie.

Wójt miał do pomocy aparat urzędniczy – urząd gminy, który składał się z kilku urzędników: sekretarza (zwanego też pisarzem gminnym), jego pomocników (było ich zazwyczaj dwóch) oraz woźnego.

Pisarza gminnego zatrudniano w porozumieniu ze starostwem. To właśnie on ponosił prawie cały ciężar pracy biurowej w gminie. Przez jego ręce przechodził praktycznie każdy dokument. Sekretarz musiał mieć odpowiednie wykształcenie – najczęściej średnie. Wysyłano go na rozmaite kursy doszkalające. Za swoją pracę otrzymywał największe uposażenie. Najczęściej było ono trzykrotnie wyższe od zarobków wójta.

Pomocnikami sekretarza byli najczęściej miejscowi młodzi mężczyźni po ukończeniu gimnazjum. Czasem mieszkali w urzędzie gminy. Wyróżniający się pomocnicy zostawali pisarzami gminnymi. Funkcje pomocnicze i porządkowe pełnił woźny gminny. To on pilnował więźniów w areszcie gminnym, rozpałał w piecach, roznosił dokumenty i chodził do siedziby starostwa z korespondencją.

Poszczególne wsie tworzyły tak zwane gromady wiejskie, czyli wspólnoty samorządowe mieszkańców jednej wsi. Nie wchodziły w ich skład obszary dworskie (folwarki). Były to zatem instytucje stanowe.

Organami gromady były zebrania wiejskie oraz sołtys. Zebrania wiejskie decydowały samodzielnie w sprawach wspólnot gruntowych, ustalały podatki, podejmowały decyzje w sprawach remontów dróg, zajmowały się działalnością opiekuńczą. Zebranie wiejskie wybierało sołtysa na 3-letnią kadencję. Równocześnie wybierano podsołtysa – zastępcę sołtysa. Wybory sołtysa zarządzał starosta powiatowy i to starosta odbierał przysięgę od nowo powołanego sołtysa.

Odnaka wójtowska z lat międzywojennych. Była noszona na ozdobnym łańcuchu. Wójt musiał mieć przy sobie odznakę podczas czynności urzędowych

Miasta, Gminy, Miejscowości	Charakter miejscowości	Budynki		Ludność obecna w dniu 30 września 1921 r. (bez objętej spisem wojskowym)										Podano narodowość					
		z przern. mieszkalne	inne za- mieszkałe	Ogół- lem	Męż- czyzn	Ko- biet	W tej liczbie było wyznania						inne- go	niewia- domego	polską	niemiec- ką	żydow- ską	inną	niewia- domą
							rzymsko- katolick.	ewange- lickiego	innego chrześc.	mołże- szowego	innego								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
12. Gm. Służewo		652	10	5 344	2 599	2 745	4 660	369	47 ^a	268	—	—	4 807	345	175	17 ^c	—		
1. Białe Błota-Holendry	wieś	7	—	39	16	23	7	32	—	—	—	—	37	2	—	—	—		
2. Broniszewo	wieś	20	—	137	67	70	137	—	—	—	—	—	137	—	—	—	—		
3. Cegielnia Kujawy	kol.	2	—	58	28	30	58	—	—	—	—	—	58	—	—	—	—		
4. Chrusty	wieś	24	—	188	92	96	181	7	—	—	—	—	181	7	—	—	—		
5. Dębice	wieś	8	—	54	29	25	26	28	—	—	—	—	26	28	—	—	—		
6. Domanowo	wieś	4	—	22	12	10	22	—	—	—	—	—	22	—	—	—	—		
7. Goszczewo	wieś	9	—	58	25	33	58	—	—	—	—	—	58	—	—	—	—		
8. Goszczewo-Holendry	wieś	5	—	34	18	16	8	26	—	—	—	—	8	26	—	—	—		
9. Konradowo	wieś	20	—	115	59	56	115	—	—	—	—	—	115	—	—	—	—		
10. Lisianki	wieś	3	—	22	11	11	4	18	—	—	—	—	4	18	—	—	—		
11. Łazieniec	wieś	20	—	131	64	67	131	—	—	—	—	—	131	—	—	—	—		
12. Odoljon	wieś	19	—	146	77	69	99	45	2	—	—	—	99	45	—	2	—		
13. Pinino	wieś	15	—	98	48	50	10	75	13	—	—	—	10	88	—	—	—		
14. Plebanka	folw.	4	—	91	42	49	90	—	1	—	—	—	90	—	—	1	—		
15. Plebanka	wieś	10	—	80	40	40	80	—	—	—	—	—	80	—	—	—	—		
16. Poczałkowo	folw.	6	—	121	54	67	121	—	—	—	—	—	121	—	—	—	—		
17. Poczałkowo	wieś	11	—	63	25	38	61	2	—	—	—	—	61	2	—	—	—		
18. Podgaj	kol.	35	—	193	91	102	129	50	14	—	—	—	132	61	—	—	—		
19. Podgaj	wieś	17	—	138	75	63	138	—	—	—	—	—	138	—	—	—	—		
20. Przybranowo	folw.	4	—	152	82	70	152	—	—	—	—	—	152	—	—	—	—		
21. Przybranowo	kol.	10	—	88	45	43	88	—	—	—	—	—	88	—	—	—	—		
22. Przybranowo	wieś	18	—	137	67	70	137	—	—	—	—	—	137	—	—	—	—		
23. Przybranówek	folw.	2	—	42	22	20	42	—	—	—	—	—	42	—	—	—	—		
24. Przybranówek	wieś	9	—	60	28	32	60	—	—	—	—	—	60	—	—	—	—		
25. Rożen	wieś	13	—	99	43	56	99	—	—	—	—	—	99	—	—	—	—		
26. Rożen Nowy	wieś	45	7	324	152	172	253	62	—	9	—	—	262	62	—	—	—		
27. Rożen-Parcele	wieś	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
28. Rudunki	wieś	19	—	136	68	68	135	—	1	—	—	—	135	—	—	1	—		
29. Służewo	folw.	5	—	126	60	66	125	—	1	—	—	—	125	—	—	1	—		
30. Służewo	os. m.	164	—	1 436	679	757	1 163	4	10	259	—	—	1 252	—	175	9	—		
31. Służewo	wieś	26	—	208	106	102	205	3	—	—	—	—	207	1	—	—	—		
32. Służewo Poduchowne	wieś	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
33. Stara Wieś-Rudunki	wieś	6	—	59	30	29	59	—	—	—	—	—	59	—	—	—	—		
34. Stawki	wieś	25	—	182	87	95	179	3	—	—	—	—	179	3	—	—	—		
35. Stefanowo	wieś	23	3	163	81	82	163	—	—	—	—	—	163	—	—	—	—		
36. Uklej Folwarczna	wieś	4	—	25	14	11	21	2	2	—	—	—	23	—	—	2	—		
37. Uklej Zakrzewska	wieś	4	—	27	14	13	12	12	3	—	—	—	24	2	—	1	—		
38. Wólka	wieś	20	—	192	99	93	192	—	—	—	—	—	192	—	—	—	—		
39. Zgoda	wieś	16	—	100	49	51	100	—	—	—	—	—	100	—	—	—	—		

Spis powszechny z 1921 roku dla gminy Służewo, Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 roku i innych źródeł urzędowych, tom I, województwo warszawskie, Warszawa 1925

GAZETA PORANNA

2 GROSZE

Przedpłata:

Miejscowość w Warszawie 1050 mk., 8 odnośników 1 100 mk., za prz-
wileż 1 150 mk., zagranicą 1 800 mk.

Pocztowe konto czekowe № 104.

Redakcja i Administracja: Zgoda № 5, № tel. red. 275-11

Ekspedycja: " " " " 289-04

Rękopisy: redakcja nie zwraca. " " " adm. 28-58

Ogłoszenia: za jedną linię wysokości milimetra przez tydzień mk. 250 —
przez miesiąc mk. 325 —, rokami mk. 1500 —, za tydzień
mk. 100 —, za miesiąc mk. 75 —, za rok mk. 40 —. Długość liter
jak za wyraz, (duży druk podwójny, najmniejsza ogłoszenia mk. 200 —, pozostałe
pracy podane bezpośrednio w kolumnie pisma po mk. 20 za wyraz. — Ogłoszenia przyjęte
w redakcji po godzinie 6-iej o 10 proc. drożej. W reklamach ogłoszenia uszczelnione po cenie
jednej linii 50 proc. drożej. Ogłoszenia za tydzień umieszczane między drukami mk. 250 —
za miesiąc milimetr. Ogłoszenia umieszczane o 10 proc. drożej. Administracja nie
odpowiada za samowolny druk ogłoszeń, ogłoszenia w numerach umieszczane i drukowane
tych o 25 proc. drożej. Od cen powyższych, żadnych opłatów się nie nalicza. Każde
nowe poleżka taryfy obowiązują wprzód i nie mogą ogłoszenia od dnia zmiany cen
bez uprzedzenia zawiadomienia.

Cena numeru 40 marek.

Skirzynka pocztowa № 84

SŁUŻEWO, pow. NIESZAW- SKIEGO.

Zebrani w dn. 23 lipca r. b. w o-
sady Służewo, w liczbie około 800
osób, składamy wielkiemu bojownikowi
o Górny Śląsk, Wojciechowi Kor-
fantemu, serdeczny hołd, część i
wdzięczność, oraz radość, że tak za-
służonemu mężowi przypadł zaszczy-
tny udział tworzenia nowego rządu.

Zamachy socjalno-żydowsko - nie-
mieckie potępiamy, jako próby na-
rzucenia dyktatury na wzór Rosji so-
wieckiej, groźnej dla samego istnienia
Polski i oświadczamy, że zamach na
prawo odeprze cały naród Polski.

Dla wypełnienia tego historycznego
zadania, daj Ci, Boże, siłę, wytrwa-
łość i nieugiętość.

Niech i rządzi Wojciech Korfanty.

Za zarząd koła:

Prezes (—) W. Lewandowski.

Sekretarz (—) W. Nowak.

Notatka prasowa z 1922 roku

BRACIA GMINNIACY!

STAJEMY DO WYBORÓW WÓJTA

Sprawa dla nas ważna

Wójt to gospodarz całej gminy.

Potrzeba nam człowieka z wiarą szczerą, gospodarnego, trzeźwego, dbałego o dobro gminy.

Wójt najlepiej gdy mieszka przy urzędzie gminnym i zawsze obsługuje gminniaka.

Wybierajmy kandydatów stawianych z _____

Precz z kandydatami zalecanymi przy kieliszku i za wódkę.

Precz z kandydatami bez przekonań Bożych i narodowych.

Plakat z epoki

CENA PRENUMERATY:
W Warszawie (w Administracji)
filach kantorów kioskach) wraz
z wydaniem porannem miesięcznie
6 złotych
Dopłata za odosłanie do domu
1 zł 50 gr.
Na prowincji i w Gdańsku 7 zł
50 gr. miesięcznie.
Za granicą 10 zł. miesięcznie.
Numer ogłoszeń 30 groszy.
Za zmianę adresu 50 groszy.
Konto pocztowe Nr 80
Przesyłka pocztowa opłacona ry-
czniem
Za terminowy druk ogłoszeń
ofiar administracji nie odpowiada.
Kantory Kurjera Warszawskie-
go otwierają się, oprócz niedziel
i świąt, od 8 rano do 7 wiecz.

KURJER WARSZAWSKI

ROK SETNY SZÓSTY.

Redaktor naczelny przyjmuje od g. 11 do 12 w pol. Sekretariat czynny od 10 rano do 3 p.p. Rekopisów redakcja nie zwraca. Adresy: Redakcja (telefon: 5-15, 5-16 i 5-18) i kantor główny (tel. 105-19, 5-15 i 5-16).
Krank. Przedm. 40. Filie: Plac Teatralny 11, telefon: 5-17; Praga, Łąkowa 25, tel. 36-27; Marszałkowska Nr. 51, tel. 50-97; Marszałkowska 106, tel. 28-55 i Żelazna 7, tel. 129-28. Adr. tel. w Warszawie „Warskaw”.

O G Ł O S Z E N I A :

Cał wiersz milim lub jego miejsce.
Nadciśnienie przed tekstem 60 gr.
czek wiersz milim lub jego miejsce nad
ciśnienie przed tekstem 1 zł 20 gr.
Nad ciśnienie 1 zł 50 gr.
ciśnienie 1 zł 50 gr.
Nadciśnienie ogłoszenia: 1 złoty.
Kwadrat wiersz drobnych 90 gr.
wiersz drobnych 1 zł 20 gr.
Niekrolinia do 50 wierszy po 15
grzyzoj: do 150 wierszy - 40 gr.
wyżej po 80 grzyzoj.
Reklamy po 80 grzyzoj.
Kłamek w pras 20 gr. posady
prace poszukiwane nadane w centrali lub filijkach wydawnictwa po
10 gr.; najmniejsze 10 wierszów
odpowiednie 100 wierszów
Fajdole 100 wierszów
50% drożej

+ SŁUŻEWO. (Od naszego koresp.)

Dawniej i dzisiaj. Służewo, w pow. nieszawskim, było niegdyś miasteczkiem z urzędem magistrackim. Po r. 1863 rząd rosyjski zdegradował Służewo na osadę gminną. Urząd gminny, mieszczący się w gmachu pomagistrackim, a złożony w większości z okolicznych włóścian, mało dba o rozwój samego Służewa. Natomiast mieszkańcy Służewa, przeważnie rzemieślnicy szewcy, dumni ze swego cechu, założonego w r. 1776, pragnęliby widzieć rodzinne miasteczko w blasku dawnej chwały. Służewo posiada piękna świątynię starożytnej architektury, z piękną polichromją wewnątrz. Niedawno wykończony, częściowo wprowadzie, budynek szkoły powszechnej, przeznaczony na 7 oddziałów. Tymczasem w 5 dużych, widnych salach, przy podwójnej zmianie, mieści się działwa szkolna. W budynku pomagistrackim, na 1-szem piętrze, mieści się urząd pocztowo-telegraficzny, założony przed rokiem, dzięki inicjatywie i staraniom aptekarza miejscowego, p. L. Próchnieckiego. Dla celów kulturalno-oświatowych mamy salę ochronki ze sceną, w budynku murowanym, ufundowanym i następnie w testamencie przeznaczonym dla potrzeb mieszkańców, przez długoletniego proboszcza ś. p. ks. prałata W. Waszaka, którego mieszkańcy zawsze z wielką czcią wspominają. Sprawy społeczne nie są obce służewianom. Oprócz oddawna istniejącej straży ochotniczej, są inne placówki kulturalne, później powstałe. Mamy więc Koło Ligi obrony powietrznej państwa, Koło Polskiego Czerwonego Krzyża i — najmłodsza placówka — Koło przyjaźni harcerzy. Wszystkie wymienione instytucje rozwijają się w miarę możliwości. Tydzień lotniczy w Służewie, urządzony przez miejscowy zarząd Koła Ligi obrony pow. państwa, na co się złożyła zbiórka uliczna, sprzedaż znaczków i nalepek, a także zabawa taneczna, nie dał bardzo wielkich

wyników, jednak przysporzył nieco skromnym funduszom Koła Ligi.

Nr. 334 OPŁ. POCZT. WISZCZ. RYCZ. **Włocławek** niedziela 4 grudnia 1927 r. **CENA 20 GR.** Rok II.

ABC

PISMO CODZIENNE
INFORMUJE WSZYSTKICH O WSZYSTKIM

J.J.Ż
Otwarty „**BAR ŻYWIECKI**”
ZÓRAWIA 19 RÓG KRUCZEJ

POLECA: **Oryginalne piwa Żywieckie z beczki**
utrzymane w odpowiedniej temperaturze

Obiad z 3 dań **Zł. 1.80** Najtańsze pr. erozne zasażki zimne (od 20 gr.) i gorące.

MENU dn. 3-go grudnia:		
I.	II.	III.
Rosół z kaszką lub	Szuka mi-s-sos pomidorowy, lub	Rouleto z konfitu-
Grochówka	Pieczeń huzarska	rami, lub
Barszcz małosyjski	Mostek cielęcy w potrawce	Kawa czarna
	Baranina w smietanie	
	Móżdek cielęcy po wiedeńsku	
		3370

Danie porcjowe—ceny konkurenc. Wieczorem konce t znakomitego trio.

Wielkomiejskie brudy

Służewo

Przełożenie jarmarków.

Urząd gminy Służewo po-
daje do wiadomości, że na-
stępne targi w Służewie,
pow. nieszawskiego ze spę-
dem koni, bydła i świń na
mocy postanowienia Rady
wojewódzkiej odbywać się
będą w środy po 15 każdego
miesiąca w dni powszednie.

Budowa drogi szarwarkiem w okresie międzywojennym (zdjęcie poglądowe)

Gmina Służewo

Obszar gminy wynosi 5.000 ha. Ludności około 6.000. Administracyjnie podzielona jest na 26 sołectw.

Gleba naogół licha — piaszczysta. Ponieważ część ziemi wymaga meljoracji, zorganizowana została spółka wodna, która w większości ukończyła swe prace.

W skład gminy wchodzi osada Służewo, którą obecnie brukuje się dość intensywnie.

W r. 1927 wybudowano 7-io klasową szkołę powszechną w Służewie, opartą na nowoczesnych planach.

Istniejące tu 2 straże pożarne są należycie wyćwiczone, a jedna z nich ma własną remizę murowaną. Dość dobrze rozwija się jeden hufiec P. W. i W. F.

Z organizacji społecznych wymienić należy Zw. Strzelecki, „Sokół”, Koło Młodzieży Wiejskiej, Młodzieży Patronackiej i szereg innych. Wogóle życie społeczne rozwinięte jest dość dobrze, a na plan pierwszy wysuwa się Kasa „Stefczyka”, Kółko Rolnicze w Służewie i chór śpiewaczy, który rozwija się bardzo pomyślnie.

Wydatnie przyczynia się do ożywienia ruchu społecznego Ks. Dr. Ignacy Rudziński — proboszcz parafji i kapelan harcerstwa oraz straży ogniowej.

Ogólny budżet na r. 1930/31 zamyka się cyfrą 36.433 zł., w tem na szkolnictwo 6.910 zł. Opieka łącznie z kosztami kuracyjnymi 7.700 zł.

W skład Rady Gminnej wchodzi Pp.: Jan Wypijewski, Józef Żywica, Jan Jaworski, Edward Karol, Jan Godziątkowski, Marcin Frączak, Karol Nowak, Jan Rydlewski, Lejzor Kuczyński, Andrzej Czołpiński, Leon Łosiakowski i Ignacy Dzioba.

Wójtem gminy jest p. Franciszek Sobolewski — rolnik ze wsi Rožno. Wójt ten wybrany został w r. 1928. Przyjmuje też czynny udział we wszystkich organizacjach społecznych, jak Kasa „Stefczyka”, Kółko Rolnicze, w którym jest prezesem.

Sekretarzem jest p. Bolesław Jada-
chowski — ur. w pow. kozienickim. W
samorządzie pracuje od 1904 r. W gmi-
nie Służewo stanowisko sekretarza zaj-
muje od r. 1920. Jest to również jedno-
stka uspołeczniona i przyjmuje udział
we wszystkich organizacjach społecz-
nych.

Na zakończenie wspomnieć należy
o istniejącym tu cech szewskim, który
założony został w 1797 r. i liczy trady-
cyjną cyfrę 99 członków.

SIEDZIBA SZKOŁY		CHARAKTER		ORGANIZACJA				L O K A L		NAUCZYCIELE UCZNIOWIE		
		ze względu na:		Sto-	Kom-	Eta-	Go-	m ² pow. użyt.	Sal			
Nr.	MIASTO—Ulica i Nr. domu	RO-	tytuł pleć język	pień	ple-	tów	dzin	w budynkach	lek-	Naucz-li		
porz.	G M I N A—Miejscowość	DZAJ	włas- ucz- naucz- orga- tów	niz.	uczni.	czyc.	tyg.	włas- nie-	cyj- wtem ucz-	Ucz-		
			ności niów nia(-ny)					nich włas.	nich ≥ 30g.tyg.		niów	
101.	SLUŻEWO: Pinino	powsz.	Pb. k. p.(n.)	1-kl.	2	1	34	35	-	1	1(1)	56
102.	SLUŻEWO: Przybranowo	powsz.	Pb. k. p.	1-kl.	2	1	34	-	26	1	2(1)	52
103.	„ Rożen	powsz.	Pb. k. p.	1-kl.	2	1	34	-	29	1	1(1)	45
104.	„ Służewo	powsz.	Pb. k. p.(n.)	7-kl.	11	10	228	-	458	8	11(6)	429
105.	„ Stawki	powsz.	Pb. k. p.	1-kl.	2	1	34	-	32	1	1(1)	69

Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930/1931, Warszawa 1933

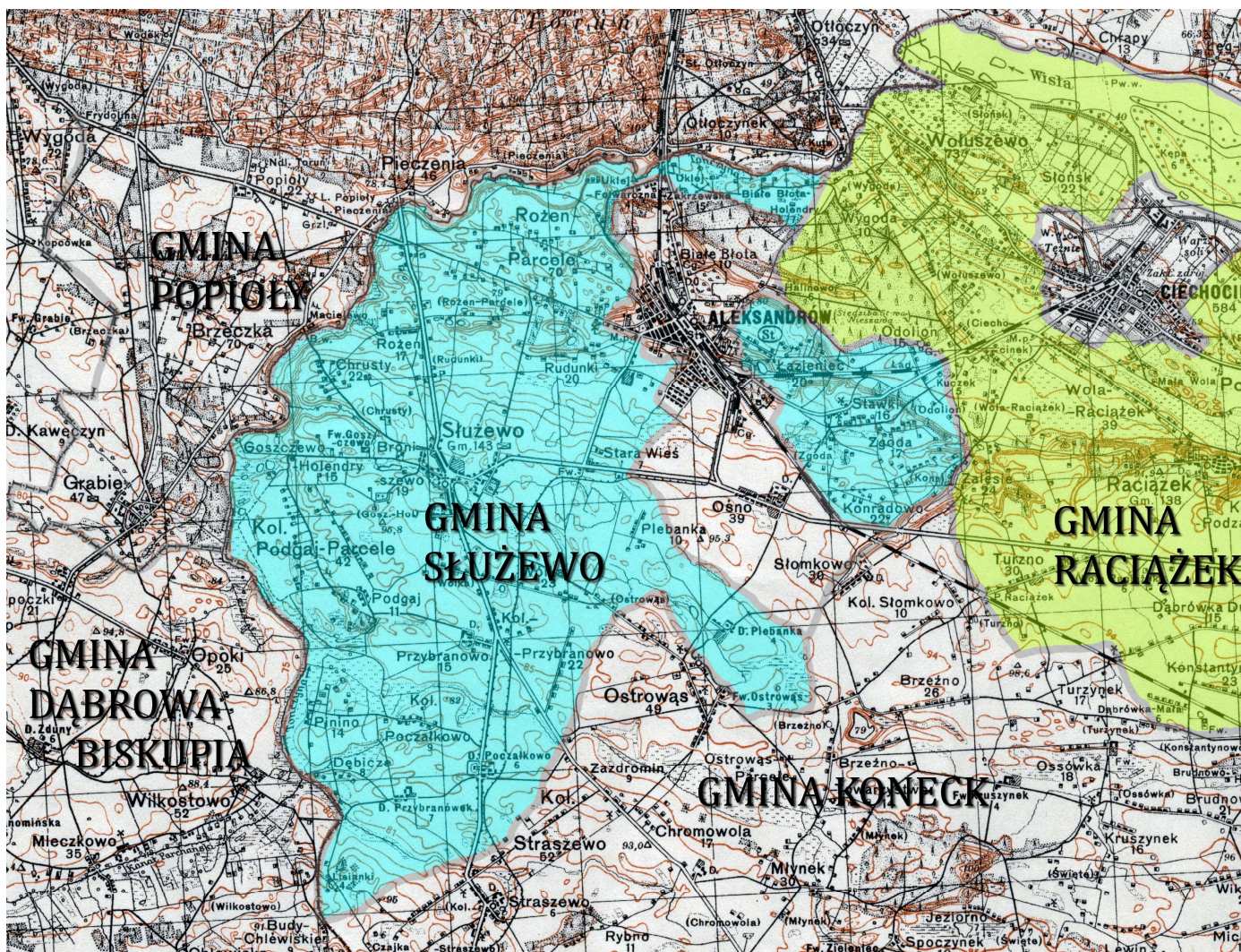
Typowa szkoła w okresie międzywojennym (zdjęcie pogładowe)

Miasta Gminy wiejskie Villes Communes rurales	Po- wierz- chnia ogól- na Super- ficie géné- rale	Powierzchnia użytków rolnych <i>Superficie des terres en utilisation agricole</i>		Liczba bu- dynków mieszkalnych <i>Nombre de bâtiments d'habitation</i>		Liczba ludności obecnej <i>Nombre de la population présente</i>	
		ogó- łem total	w tem grun- tów ornych dont terres ara- bles	30.IX 1921	9.XII 1931	30.IX 1921	9.XII 1931
km ²							

Powiat nieszawski — <i>Arrondissement de Nieszawa</i>							
Miasta — <i>Villes</i>							
Aleksandrów . . .	13,2	.	.	843	1 006	8 193	9 565
Ciechocinek . . .	9,0	.	.	561	771	4 358	4 711
Nieszawa . . .	7,9	.	.	278	282	2 381	2 474
Radziejów . . .	12,4	.	.	320	496	3 164	4 025
Gminy wiejskie <i>Communes rurales</i>							
Bądkowo . . .	92,7	88%	82%	732	893	6 603	7 013
Boguszyce . . .	105,1	94,2	81,3	874	1 074	7 097	7 987
Bytoń . . .	93,2	81,4	75,7	607	806	5 456	6 622
Czamanin . . .	101,5	79,7	70,1	837	1 016	6 639	7 650
Koneck . . .	99,3	83,1	77,2	685	793	5 852	6 586
Lubanie . . .	110,2	76,3	72,4	861	1 069	7 267	8 391
Osięciny . . .	139,2	127,2	118,7	826	1 078	9 183	10 305
Piotrków . . .	88,2	76,5	70,4	884	1 217	7 767	9 402
Raciążek . . .	53,4	44,4	38,9	588	693	4 052	4 772
Radziejów . . .	73,3	69,4	66,6	373	443	3 899	4 328
Ruszkowo . . .	96,1	87,9	76,3	811	897	6 250	6 872
Sędzin . . .	125,3	118,4	103,5	864	1 281	8 482	10 802
Służewo . . .	58,4	52,1	49,5	652	819	5 344	6 496

Spis powszechny z 1931 roku (fragment) ³²

³² Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej, ludność i budynki, województwa centralne, Warszawa 1933

Podział na gminy w latach 30. XX wieku – opracowanie własne autora

W 1933 roku dokonano wielu zmian w funkcjonowaniu gmin wiejskich w Polsce. Według nowej ustawy gminnej³³ z 23 marca 1933 roku zniesiono zebranie gminne, czyli zgromadzenie ogółu gospodarzy z terenu gminy. Uprawnienia zniesionego organu przekazano częściowo radzie gminnej. Mimo to według nowych przepisów rada gminy miała mniejsze uprawnienia. Wyboru radnych dokonywało kolegium złożone z delegatów rad gromadzkich, sołtysów i podsołtysów wszystkich gromad. Istniał cenzus wieku przy prawie wyborczym czynnym – 25 lat (wcześniej 21) i w prawie wyborczym biernym, wynoszący 30 lat (wcześniej 25). W gminach do 5000 mieszkańców radnych było 12. Kadencja radnych trwała 5 lat. Warto wspomnieć, że w czasach II RP mandat radnego nie wiązał się z żadnym wynagrodzeniem. Namiastką zniesionego zebrania gminnego było zebranie gromadzkie. Wprowadzono bowiem nowy formalny podział gmin na gromady wiejskie, które obejmowały jedną lub kilka wsi. Podział na gromady był ogłaszany w Dzienniku Urzędowym Województwa. Zebranie gromadzkie zbierało się pod przewodnictwem sołtysa lub jego zastępcy (podsołtysa). Podejmowało uchwały dotyczące danej gromady, wybierało sołtysa i jego zastępcę na 3-letnie kadencje. Wybrani musieli mieć ukończone 30 lat. Zebranie gromadzkie wybierało radnych gromadzkich w liczbie od 12 do 30.

Urzędowa odznaka sołtysa z okresu II RP

Organem wykonawczym gromady był sołtys oraz jego zastępcę. Gromada wiejska miała od tej pory własny budżet. Wybory zatwierdzał starosta powiatowy. Każdy mieszkaniec wsi w przypadku zgłoszenia go na sołtysa lub podsołtysa miał obowiązek sprawowania obowiązków do końca kadencji. Składał przysięgę służbową na ręce

³³Dz.U. nr 35, z dnia 13 maja 1933 roku, poz. 294.

starosty. Do sołtysa należało kierowanie sprawami gromady, zarządzanie majątkiem, reprezentowanie gromady na zewnątrz. Przewodniczył zebraniom. Do sołtysa należały też sprawy bezpieczeństwa, porządku publicznego, przestrzegania przepisów, doręczania pism sądowych, wykonywania obowiązków związanych z poborem do wojska.

W nowym ustroju gminnym utworzono nieznany wcześniej organ – zarząd gminy. Przejął on część uprawnień dawnej rady gminy. Zarząd gminy funkcjonował na czele z wójtem i podwójcim. W skład zarządu wchodziło też dwóch lub trzech ławników. To właśnie zarząd gminy na co dzień sprawował władzę w gminie. Zarząd gminy przygotowywał projekt budżetu, regulaminy, instrukcje urzędu, decydował o wydatkach. Kadencja członków zarządu wynosiła 5 lat. Wójta oraz członków zarządu wybierała rada gminy w głosowaniu tajnym.

Na czele urzędu gminy stał sekretarz. Jako jedyny musiał mieć on odpowiednie kwalifikacje. Mianował go i zwalniał starosta powiatowy. Sekretarz protokołował posiedzenia rady gminy i miał głos doradczy na radzie. Był też kierownikiem urzędu gminy.

Wójt był zwierzchnikiem całej gminy i aparatu urzędniczego. Miał prawo reprezentowania gminy i podpisywania umów w jej imieniu. Dokumenty, w których były zobowiązania finansowe gminy, należało opatrzyć podpisem jeszcze jednego członka zarządu gminy. Wójt był reprezentantem administracji rządowej w terenie, wykonywał także zadania zlecone przez rząd.

Wójt, jako organ rządowy, działał jednoosobowo i pod osobistą odpowiedzialnością. Nadzór nad jego działalnością sprawował starosta. Starosta miał prawo zwolnić wójta lub rozwiązać radę gminy w przypadkach łamania prawa.

Zgodnie z powyższymi nowymi rozwiązaniami prawnymi należało podzielić gminę na gromady wiejskie (odpowiednik sołectw).

GMINA SŁUŻEWO zostaje podzielona na następujące gromady:

- Białeblota** (kol. Białeblota, Uklej Zakrzewska, Uklej Folwarczna), poczta Służewo.
- Broniszewo** (w. Broniszewo), poczta Służewo.
- Chrósty** (w. Chrósty, w. Rożen), poczta Służewo.
- Goszczewo** (f. Goszczewo, kol. Goszczewo, parc. Goszczewo, kordon Goszczewo), poczta Służewo.
- Konradowo** (w. Konradowo), poczta Służewo.
- Łazieniec** (w. Łazieniec, w. Domanowo), poczta Służewo.
- Odoljon** (w. Odoljon, w. Tomaszewo), poczta Służewo.
- Plebanka** (w. Plebanka, f. Plebanka, f. Kazin), poczta Służewo.
- Przybranowo** (w. Przybranowo, w. Gorzechowo, wiatrak Przybranowo, f. Przybranowo, kol. Przybranowo), poczta Służewo.
- Poczałkowo** (w. Poczałkowo, f. Poczałkowo, w. Pinino), poczta Służewo.
- Przybranówek** (w. Przybranówek, f. Przybranówek, w. Dębicze, w. Lisianki), poczta Służewo.
- Podgaj** (w. Podgaj, parc. Podgaj, kol. Gajówka, b. kordon Podgaj), poczta Służewo.
- Rudunki** (w. Rudunki-Stara Wieś, Służewo-Nowa Wieś), poczta Służewo.
- Rożen** (w. parc. Rożen, kol. Rożen Nr. 1, kordon Kruszyńska), poczta Służewo.
- Służewo** (os. Służewo, poduch. Służewo, probostwo Służewo, f. Służewo), poczta Służewo.
- Stawki** (w. Stawki, f. Stawki, wiatrak Stawki, w. Aleksandrów, w. Świątosław.), poczta Służewo.
- Wólka** (w. Wólka), poczta Służewo.
- Zgoda** (w. Zgoda), poczta Służewo.

Podział gminy Służewo na gromady, *Warszawski Dziennik Wojewódzki*, 1935 nr 26

poz. 224

Lata 30. XX wieku były dużo lepszym okresem rozwoju samorządu gminnego, mimo że w wielu gminach władze państwowe (sanacyjne) narzucały swoich wójtów i niekiedy ograniczały demokrację. Stabilizacja gospodarcza i rozwój ekonomiczny wpłynęły na możliwość większych inwestycji. Budowano brukowane drogi (głównie szarwarkiem), sadzono drzewa, z tego okresu pochodzi wiele murowanych szkół. Był to także czas zorganizowania się licznych ochotniczych straży pożarnych, kółek rolniczych i organizacji społeczno-politycznych typu „Strzelec”, kół Przysposobienia Wojskowego, Wychowania Fizycznego i wielu innych. W każdej gminie świętowano rocznice narodowe, budowano pomniki. Efektem tego było wpojenie ducha patriotyzmu i odpowiedzialności, który tak bardzo przydał się w czasie nadchodzącej wojny.

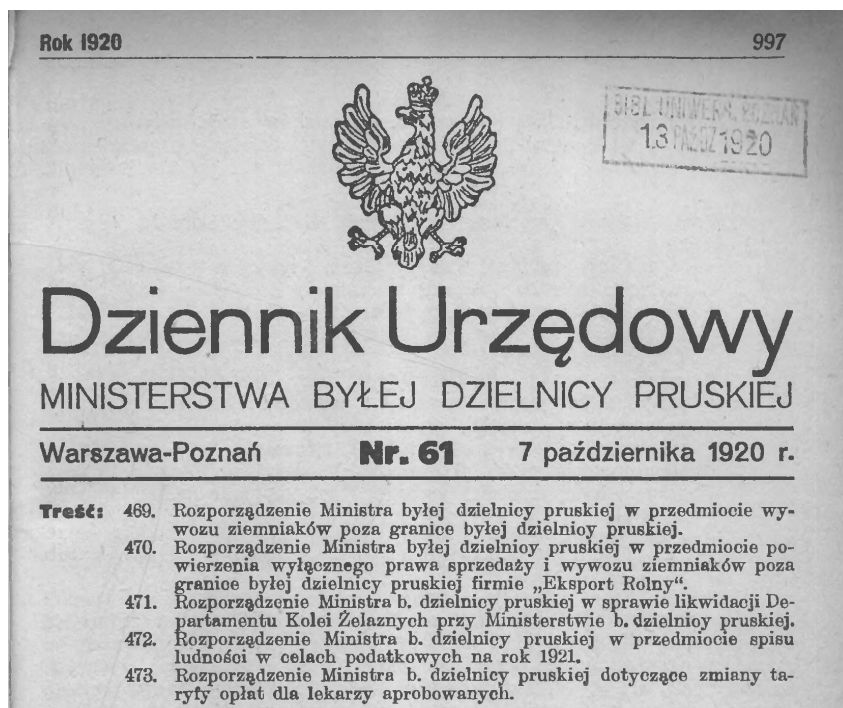
OBSZARY WSPÓŁCZESNEJ GMINY NA TERENACH DAWNYCH WOJEWÓDZTW POZNAŃSKIEGO I POMORSKIEGO

W 1920 roku polska administracja objęła tereny przyznanych Polsce na mocy Traktatu Wersalskiego ziem dawnego Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Pomorza. Zachowano dotychczasowy podział na powiaty. Dawny powiat inowrocławski włączono do województwa poznańskiego, natomiast powiat toruński do województwa pomorskiego. Nowe województwa objęła ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 roku „o tymczasowej organizacji zarządu byłej dzielnicy pruskiej”³⁴.

Rządzący nie mogli gwałtownie zmienić systemu prawnego dawnych zaborów, pozostawiono więc wiele przepisów prawnych z czasów niemieckich. Niektóre obowiązywały aż do 1939 roku. W pierwszych latach funkcjonowania II Rzeczypospolitej pozostawiono także ustrój samorządu terytorialnego z dawnych czasów.

Do 1922 zachowywano pewną indywidualność „byłej dzielnicy pruskiej”, które posiadało własne ministerstwo i odrębne przepisy prawne.

³⁴ Dz. Pr.P.P. 1919 nr 64 poz. 385.

Nagłówek Dziennika Urzędowego Ministerstwa Byłej Dzielnicy Pruskiej

Na terenach wiejskich utrzymano w mocy zasadnicze rozwiązanie niemieckiej ustawy gminnej z 3 lipca 1891 roku. Gminę jako jednostkę samorządu i korporację prawa publicznego tworzyła pojedyncza wieś, bez względu na obszar. Na czele władz gminy stał sołtys z ławnikami wybieranymi na okres 3 lat. Po tym okresie sołtys mógł być wybrany na kolejne 6 lat. Wybór musiał być zatwierdzony przez starostę. Bardzo niechętnie zatwierdzano Niemców.

Sołtysi nie pobierali wynagrodzenia za swoją pracę. Łączyli bowiem sprawowanie urzędu z inną pracą zawodową. Gdy jednak liczba mieszkańców gminy przekroczyła 2 000, to mieszkańcy mogli ustanowić zawodowego (etatowego) sołtysa na okres 12 lat³⁵.

Wszelkie czynności urzędowe sołtys załatwiał najczęściej sam w swoim domu. Gminy wiejskie (jednostkowe) nie zatrudniały stałych pracowników. Tylko w większych, bogatszych jednostkach można była pozwolić sobie na etatowego pracownika biurowego - pisarza³⁶. Poza obszarem gminy samorządowej pozostawał obszar dworski - tak zwana gmina dworska. W takiej gminie to właściciel gruntów sprawował administrację na

³⁵ A. Ptak, *Wielkopolski samorząd okresu międzywojennego (1918-1939)* [w:] „Władza lokalna w procesie transformacji systemowej”, pod red. J. Babiak, A. Ptak, Kalisz-Poznań, s. 23-36.

³⁶ R. Pacanowska, *Pracownicy samorządowi z Polski Zachodniej, kwalifikacje, postawy, wizerunek w społeczeństwie* [w:] *Samorząd gminny w Wielkopolsce 1919-1939*, Wrocław 2007, s. 119 i następne.

własny koszt i bez udziału mieszkańców obszaru dworskiego³⁷.

Gminy wiejskie miały prawo łączyć się ze sobą oraz obszarami dworskimi i miastami w związki celowe o charakterze publicznoprawnym mające na celu realizację większych inwestycji³⁸.

Nadzór nad samorządem sprawowały władze powiatowe - wydział powiatowy, czyli samorząd powiatowy oraz starosta. Wydziały powiatowe zatwierdzały ważniejsze uchwały organów gminy. Miały też prawo oceniać akty gminne co do ich legalności i celowości. Podobne uprawnienia posiadał starosta³⁹.

Po 1919 roku zdemokratyzowano prawa wyborcze. W małych gminach liczących do 100 mieszkańców wszyscy pełnoprawni mieszkańcy stanowili zgromadzenie gminne, czyli radę gminy. Prawo głosu posiadali obywatele polscy liczący co najmniej 20 lat i zamieszkujący dany teren przynajmniej od roku. W większych gminach (powyżej 100 mieszkańców) powoływano rady gmin jako organy uchwałodawcze i kontrolujące. Nie było już cenzusu ze względu na płeć, wielkość płaconych podatków czy posiadanie nieruchomości⁴⁰.

Niemieckie *Distrikts-Amty* przemianowano na polskie **komisariaty obwodowe**.

W 1928 roku komisariaty obwodowe uległy likwidacji i w ich miejsce powołano wójtostwa, których granice były bardzo podobne jak komisariatów obwodowych obejmując gminy wiejskie i obszary dworskie. Na ich czele stali wójtowie, którym podlegali sołtysi poszczególnych gmin⁴¹.

³⁷ Korobowicz A, Witkowski W, *Historia ustroju i prawa polskiego, 1772-1918*, Zakamycze 2011, s. 213.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ A. Ptak, *Wielkopolski samorząd okresu międzywojennego (1918-1939)* [w:] „Władza lokalna w procesie transformacji systemowej”, pod red. J. Babiak, A. Ptak, Kalisz-Poznań, s. 23-36.

⁴¹ Wstęp do zespołów archiwalnych akt gminnych, Archiwum Państwowe w Poznaniu.

Podział administracyjny w 1933 roku

W 1928 roku obszar gmin wiejskich Opoki, Opoczki, Wilkostowo oraz obszar dworski Zduny przyłączono do obwodu wójtowskiego Dąbrowa Biskupia⁴².

W powiecie toruńskim powołano obwód wójtowski Otłoczyn wraz z gminą Grabie (Grabie w 1927 roku zmieniły status z obszaru dworskiego na gminę wiejską, powołano dwie gminy Grabie i Popioły⁴³).

W 1934 roku dokonano wielkiej reformy administracji. Dostosowano dawny zabór pruski do nowych, jednolitych dla całego kraju przepisów ustroju lokalnego (opisywanych wcześniej). Na północnych obszarach współczesnej gminy powołano

⁴² Dziennik Wojewódzki (Poznański), 1928 nr 22 poz. 252.

⁴³ Dz. U. 1927 nr 11 poz. 88

nową, zbiorową gminę Popioły, w jej skład włączono gminy wiejskie: Brzeczka, Grabie, Otłoczyn, Pieczenia, Popioły i obszar dworski Karczemka⁴⁴.

W sąsiednim powiecie inowrocławskim powołano między innymi gminę Dąbrowa Biskupia. W jej skład włączono między innymi dotychczasowe gminy: Opoki, Opoczki, Wilkostowo i dawny obszar dworski Zduny⁴⁵.

REFORMA 1938 ROKU

Z dniem 1 kwietnia 1938 roku przeprowadzono duże zmiany w podziale administracyjnym kraju. Wśród wielu zmian było znaczne powiększenie województwa pomorskiego. Włączono do niego między innymi powiat inowrocławski (z województwa poznańskiego) i nieszawski (z województwa warszawskiego)⁴⁶. Po raz pierwszy, od wieków, obszar współczesnej gminy należał do jednej prowincji – województwa pomorskiego. Nadal funkcjonował podział na powiaty: nieszawski (gmina Służewo), inowrocławski (gmina Dąbrowa Biskupia) i toruński (gmina Popioły) przedzielający obszar dzisiejszej gminy.

Gminy wiejskie w 1938 roku

⁴⁴ Dz. U. 1934 nr 68 poz. 606

⁴⁵ Dz. U. 1934 nr 60 poz. 654

⁴⁶ Dz. U. 1937 nr 46 poz. 350.

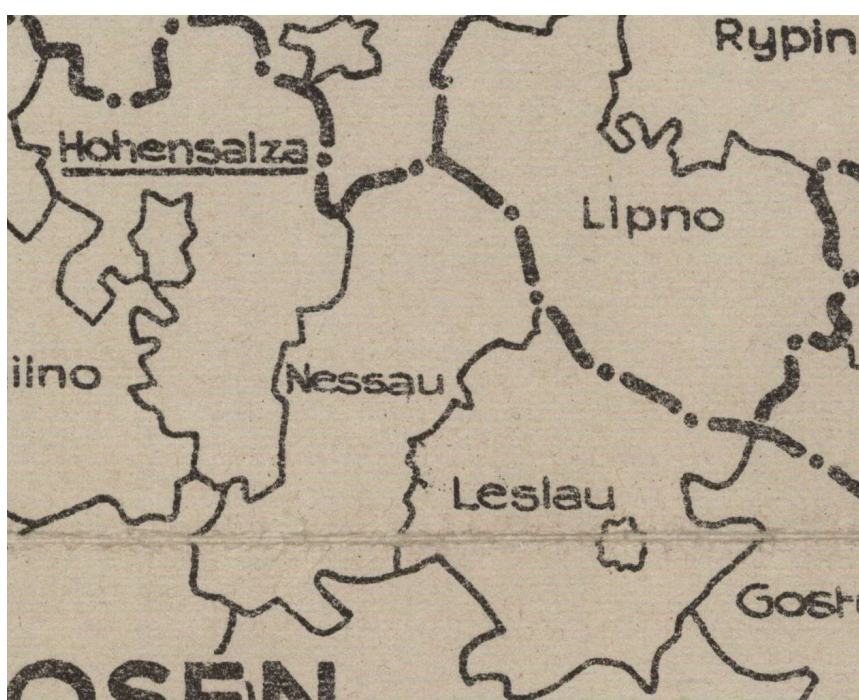

Aleksandrów Kujawski w okresie międzywojennym

II WOJNA ŚWIATOWA

1 września 1939 roku wybuchła II wojna światowa. Wkrótce potem obszar gminy znalazł się pod okupacją.

W kilka tygodni po wybuchu II wojny światowej Kujawy zostały włączone w skład III Rzeszy. Uznano te obszary za „niemiecki obszar osadniczy”. Dawny powiat nieszawski oraz inowrocławski włączono do Kraju Warty – niemieckiej prowincji i rejencji inowrocławskiej. Natomiast dawny powiat toruński przyłączono do prowincji Prusy Zachodnie.

Fragment mapy administracyjnej z okresu II wojny światowej

Granice dawnych powiatów nie zawsze pokrywała się z nowymi. Na czele powiatów stali niemieccy landraci. W rejencji utrzymano podział na gminy, ale połączono je w tak zwane obwody urzędowe (*Amtsbezirke*). Polscy urzędnicy pracowali w nich tylko na podrzędnych stanowiskach o ile znali język niemiecki. W rejencji inowrocławskiej zamknięto polskie szkoły, biblioteki. Na porządku dziennym była walka z polską kulturą. W tym rejonie celem było wynarodowienie Polaków lub zastąpienie ich niemieckimi kolonistami.

Okupacja niemiecka zakończyła się wraz z wkroczeniem Armii Czerwonej w styczniu 1945 roku.

LATA 1945-1954

Na zajętych przez Armię Czerwoną terenach władzę przejmowali polscy komuniści – przedstawiciele Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) tworzonego pod osłoną ZSRR. W pierwszym okresie opierano się na przedwojennych rozwiązaniach ustrojowych. Dnia 21 sierpnia 1944 roku dekret PKWN-u przywrócił przedwojenne podziały na województwa, powiaty, gminy i gromady.

W 1944 roku władze PKWN-u wprowadziły nowe rozwiązania ustrojowe odnośnie do gmin. Ustanowiono, wzorem ZSRR, **radę narodowe**. W dniu 11 września 1944 roku wydano dekret o organizacji i zakresie działania rad narodowych⁴⁷.

Gmina Służewo powróciła do powiatu nieszawskiego i województwa pomorskiego. Gmina Dąbrowa Biskupia nadal należała do powiatu inowrocławskiego w województwie pomorskim, podobnie jak powiat toruński z gminą Popioły.

Radę narodowe stanowiły *uspołecznioną formę sprawowania administracji*⁴⁸. Zostały włączone w skład systemu samorządowego. Ostateczny kształt organizacji samorządu lokalnego został określony na mocy dekretu z 23 listopada 1944 roku⁴⁹. W gminach wiejskich rady narodowe przejęły funkcje dotychczasowych rad gminnych. Formalnie nadal funkcjonował samorząd gminny, w praktyce było inaczej. Organem rad narodowych były prezydium rad narodowych złożone z przewodniczącego, zastępcy i kilku członków. To właśnie prezydium rad narodowych z czasem zaczęły przejmować funkcje wykonawcze zarządów gmin i wójtów⁵⁰.

Gminne rady narodowe składały się z nie mniej niż 16 i nie więcej niż 36 radnych, *reprezentujących w miarę możliwości ludność poszczególnych wsi*. W skład gminnej rady narodowej wchodził odtąd członkowie rady gminnej powołani przed uchwaleniem dekretu o radach narodowych, przedstawiciele organizacji politycznych, zrzeszeń społecznych, organizacji młodzieżowych, przedstawiciele wojska, nauki i pracy społecznej⁵¹.

W praktyce członkowie rad byli delegatami partii politycznych i organizacji społecznych kontrolowanych przez nowe władze. Początkowo zasiadały w nich także

⁴⁷ Dz.U. 1944, nr 5, poz. 22.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Dz.U. 1944, nr 14, poz. 74.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże.

osoby z przedwojennego samorządu, autorytety miejscowe, nawet księża. Tych ludzi wyrzucano przy częstych „reorganizacjach” rad, zarządzanych przez rady wyższego szczebla. Wola ludności poszczególnych wsi nie miała najmniejszego znaczenia. Niewygodnych radnych usuwano, a w ich miejsce powoływano nowych na mocy uchwały gminnej rady. Preferowano ludzi związanych z PPR (potem PZPR) i o niskim statusie majątkowym. Największa akcja „wymiany” radnych miała miejsce w 1948 roku.

Organem pomocniczym zarządu gminy pozostawał sekretarz gminy, który jako jedyny musiał mieć odpowiednie kwalifikacje. Kierował on pracami urzędników gminnych.

W urzędzie gminy zatrudniano kilku pracowników. W standardowym biurze zarządu gminy pracowali: sekretarz gminy, referent finansowo-podatkowy, referent wojskowy, referent gospodarczo-społeczny, drogomistrz, kancelista lub praktykant.

Jednostkami pomocniczymi gminy były gromady (główna wieś, mniejsze wsie, przysiółki), odpowiedniki współczesnych sołectw, na czele z sołtysem wybieranym przez społeczność gromadzką. Przed wojną funkcjonował także samorząd gromadzki wyrażający się w postaci zebrań gromadzkich. Po 1945 roku rola zebrania gromadzkiego została ograniczona, sołtys zaś stał się wykonawcą zarządzeń władz gminnych.

Powojenna mapa administracyjna

Miasta Gminy wiejskie	Ludność					
	ogó- łem	męż- czy- źni	ko- biety	w wieku lat		
				poni- żej 18	18-59 i wię- cej	
Pow. Nieszawa — County Nieszawa						
Miasta						
Aleksandrów Kuj.	7577	3346	4231	2538	4268	771
Ciechocinek	4131	1819	2312	1445	2237	449
Nieszawa	2403	1084	1319	834	1311	258
Radziejów	3836	1730	2106	1422	2061	353
Gminy wiejskie						
Bądkowo	6984	3307	3677	2869	3618	497
Boguszyce	7760	3646	4114	3331	3869	560
Bytoń	6214	2940	3274	2530	3185	499
Czamanin	7842	3714	4128	3474	3807	561
Koneck	6330	2910	3420	2610	3278	442
Lubanie	7507	3532	3975	3105	3858	544
Osięciny	10264	4821	5443	4279	5276	709
Piotrków	8548	3945	4603	3462	4439	647
Raciążek	4367	2112	2255	1739	2222	406
Radziejów	3886	1828	2058	1541	2060	285
Ruszkowo	6629	3144	3485	2754	3422	453
Sędzin	10634	4937	5697	4185	5641	808
Śłużewo	6189	2895	3294	2474	3233	482

Spis powszechny z 1946 roku – *Powszechny sumaryczny spis ludności z dnia 14 lutego 1946 roku*, Warszawa 1947, s. 43

W 1948 roku dawny powiat nieszawski został przemianowany na powiat aleksandrowski⁵². Natomiast w 1950 roku województwo pomorskie zmieniło nazwę na województwo bydgoskie⁵³.

⁵² Dz. U. 1948 nr 12 poz. 97

⁵³ Dz. U. 1950 nr 28 poz. 255

Jutro zawiozę wam chleb...

Wiele upalnych i gorących dni przepłynęło nad ziemiami powiatu Aleksandrów Kujawski. Przepłynęło od chwili w której rozpoczęto żniwa, puszczono w ruch agregaty i kosy w trzystu piętnastu gromadach tego dużego powiatu. Świeciło słońce lipca, a potem słońce sierpnia. Ciemny brąz powłókł twarze żniwiarzy, na miedzach przekwitły wszystkie kwiaty. Słony smak potu — był smakiem codziennym. Jest mnóstwo wielkich słów dla określenia tego, co dzieje się na polach w sierpniu: bitwa o chleb, kampania o urodzaj...

W dniu 6 sierpnia do Wydziału Rolnictwa Prezydium Gminnej Rady Narodowej w Aleksandrowie napływały wciąż meldunki. Wyłożono nam do wglądu tabelę. Sprzęt żyta wykonano w 100 procentach, zwiększono w 97, pszenica została skoszona w 85 procentach — zwieziono ją w 70, przy jęczmieniu dwie cyfry: 100 i 100, owies skoszono w 70 procentach, inne motylkowe — 60 procent. Dziś oczywiście tabela wygląda inaczej, wypełniona jest po brzegi, harmonogram tkwi w granicach: 100 — 100, ale nim się to stało...

Z BŁĘDÓW WYCIAGNĄĆ WNIOSKI...

Były bardzo ładne sukcesy w tegorocznym sprzęcie zboża, ale były również braki nad którymi nie można przejść do porządku dziennego. Drugi bodajże dzień żniw — był dnem porażki POM-u w Przybranowie. Snopowiązałki wyruszyły w pole i... przestały funkcjonować. Chłopi porwali kosy i ruszyli na żytni front. Sytuacja została uratowana. Wprawdzie w Prezydium nadmieniano, że maszyny nie były

Chłop Józef UMAŁA z Radziejowa miał odstawić 130 kg zboża — odstawił 450. Na listę przodujących w ostawie wpisywali się kolejno: Józef WASILEWSKI z gromady Poduchowne, Benedykt JAKUBOWSKI z Probostwa Górnego, Jan TARZYŃSKI z Ruszkowa, Stanisław KĘPARA, Piotr MATUSIAK i wielu innych. Wszyscy oni poszli za przykładem GRAJNERA z Czarnocic — średniorolnego — przodownika szybkości w ostawie. Grajner już w dniu 30 lipca odstawił 100 procent zboża.

AKTYW ZWIERA SZEROKĄ

W powiecie aleksandrowskim bardzo szeroką i złą sławę zdobył pewien wypadek. Posiadający 20 ha ziemi w gromadzie Czołowo (gmina Radziejów) chłop Zabłocki — nie odstawił ani litra mleka. Ale ostatnio Zabłockiego zatrzymano na drodze do miasta: wioził 13 kg masła. Tak wygląda rzeczywistość w odniesieniu do niektórych jednostek.

Ale jest ich zbyt mało — aby mogli decydować. Na przeciw takich jak Zabłocki zwierza się coraz mocniej aktyw kujawskiej wsi. Masy chłopów pracujących inaczej rozumieją swoje zadania. W ostrym słuchu sierpnia na punkcie ostawy w Aleksandrowie Kujawskim — stoi rząd furmanek. Weseli są żniwiarze z przedwczoraj, ludzie z omłotów — wczoraj. Szeroką, złocistą falą płynię zboże do magazynów, do olbrzymich zasieków. Tu tworzy się prawdziwa i realna historia chleba dla miast...

I znów... nie zamykajmy oczu. Do Straszewa w gminie Służewo przybył chłopski tabor. Przywieziono zboże w ramach zbiorowej ostawy. Zakręcili się energicznie ludzie przy wcrach i plon popłynął do zasieków. Doskonale. Rzecz jasna chłopci — poszli po zapłatę. I oto... pieniędzy nie otrzymali. W GS Służewo pękła

jakaś „spreżynka“, zaciął się mechanizm. Chłopom powiedziano, że otrzymają pieniądze w sierpniu. Rozgoryczeni (jak słusznie rozgoryczeni!) — pojechali do gromad. I niby nic się nie stało...

Stało się źle. Placówka Gminnej Spółdzielni Samopomocy Chłopskiej w Służewie nie docenia prawdopodobnie — jak źle się stało. Piętnujemy tę sprawę otwarcie: wyciągnąć konsekwencję wobec biurokracji, zmienić szybko ten stan rzeczy, poddać gruntownej analizie sytuację...

WIOŻĄ NAM CHLEB...

Na polach sierpień. Jedziemy przez pola Służewa. Resztki plonu ładuje się na wozy. Słońce stoi u zenitu i czuwa. Jest jak złoty, twardo wycięty krążek. W tym upale wszystkie kwiaty na miedzach opuściły korony. Cisza. I wtedy od dużej wsi przychodzi dźwięk. To głucho i zacięcie pracuje lokomobila. A w chwili potem wyłania się drugi: to druga lokomobila...

Idziemy do ludzi pracujących przy omłocie. Pracują w pocie czoła, ramiona spływają potem, październik wirują kłębami, jak wystrzelone z katapult. Nad tym wszystkim jedno trwa bez przerwy: warkot motoru...

Młody chłop podchodzi do nas i uśmiecha się. Twarz ma ściągłą i oblepioną paździerzami. Na jego dłoń leży ziarno. Bierzemy uważnie do rąk te małe drobinki chleba. Takie lekkie i tyle w nich siły.

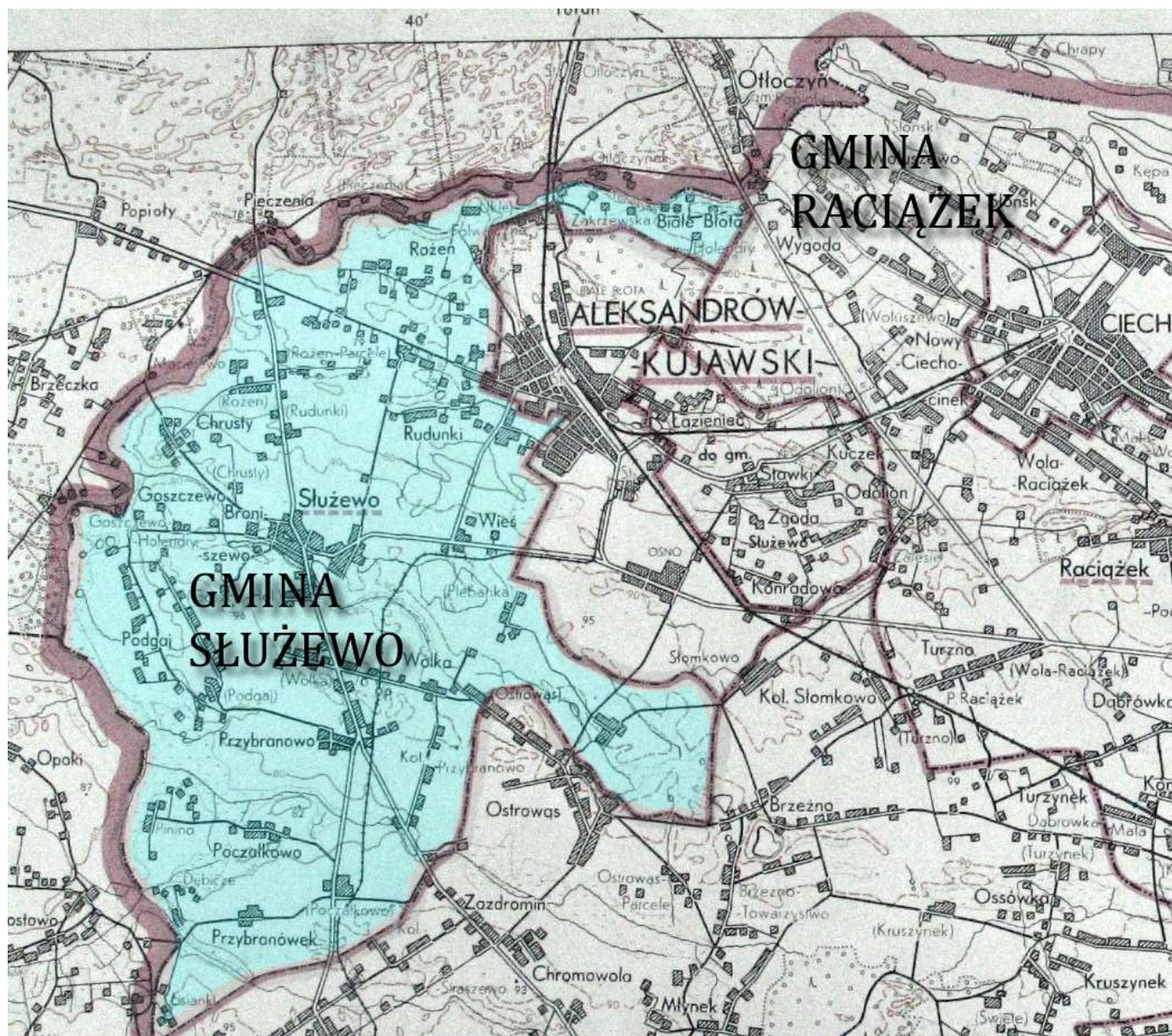
Już jutro o świcie — tłumaczy chłop — to zboże powiożę wam...

Dopiero wieczorem motor zgasł. Rozmawialiśmy wszyscy w sadzie — pod samym księżycem. Chłopi przeciągali ramiona, oczy kleiły się im do snu. Odeszli. W sadzie, w ciepłej mgie krzyczały przez sen nieznane ptaki.

O świcie rzeczywiście turkotały koła. WIOŻĄ NAM CHLEB...

Roman Ward

Typowy artykuł z prasy lokalnej z czasów powojennych, *Ilustrowany Kurier Polski*, 1952 nr 194, s. 3

Gmina Służewo w 1952 roku

Na mocy ustawy z 20 marca 1950 roku o terenowych organach jednolitej władzy państwowej⁵⁴ zniesiono wszelki samorząd terytorialny. Jego cały majątek przejęło państwo. Rozwiązano organy wykonawcze gminy (wójt i zarząd gminy) i rady gromadzkie. Wszystkie kompetencje przejęły **gminne rady narodowe**. Członków rad delegowały partie polityczne i organizacje społeczne. Gminne rady narodowe zbierały się na sesjach raz w miesiącu, omawiając najważniejsze sprawy gminne. Głównymi tematami były kwestie podatkowe, spółdzielczości, pomocy sąsiedzkiej, akcji żniwnej itp. GRN wyłaniała ze swego grona stałe komisje problemowe.

Gminna rada narodowa wybierała także ze swego grona **prezydium GRN**, składające się z następujących osób: przewodniczący, zastępca, sekretarz prezydium i członek prezydium. Był to jednocześnie organ uchwałodawczy i wykonawczy. Prezydium zbierało się na sesjach dwa razy w miesiącu.

Etatowymi pracownikami gminy stali się przewodniczący i sekretarz prezydium. Te osoby kierowały działalnością urzędu gminy, zwanego odtąd „prezydium gminy”. Prezydium gminy (urząd gminy) podzielono na referaty: ogólno-administracyjny, finansowy, spraw socjalnych i kulturalnych, wojskowy oraz spraw rolnych.

Na czele poszczególnych gromad, tak jak poprzednio, stał sołtys. Formalnie wybierany przez ludność wsi, w praktyce był powoływany przez władze gminne. Jego praca była niewdzięczna i sprowadzała się do egzekwowania narzuconych ówczesnie obowiązkowych dostaw płodów rolnych i wysokich podatków.

W 1952 roku w skład gminy **Służewo** wchodziły gromady (sołectwa): Białebłota, Broniszewo, Chrusty, Goszczewo, Konradowo, Łazieniec, Odolion, Plebanka, Poczalkowo, Podgaj, Przybranowo, Przybranówek, Rożen, Rudunki, Służewo, Stawki, Wólka i Zgoda⁵⁵.

W gminie **Dąbrowa Biskupia** (powiat inowrocławski) wyróżniano między innymi gromady: Opoki, Opoczki, Wilkostowo i Zduny⁵⁶. Natomiast w gminie **Popioły** (powiat toruński) funkcjonowały tylko dwie gromady: Grabie i Otłoczyn⁵⁷.

W latach 1953-1954 roku rozpoczęto kampanię propagandową informującą

⁵⁴ Dz.U. 1950, nr 14, poz. 130.

⁵⁵ *Wykaz gromad Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej według stanu z dnia 1 lipca 1952 roku*, Warszawa 1952, s. 45.

⁵⁶ Tamże, s. 51.

⁵⁷ Tamże, s. 58

o potrzebie zmian w administracji. Władza ludowa miała znaleźć się *bliżej ludu*, a nie tylko w często odległej siedzibie gminy.

GROMADZKIE RADY NARODOWE

W 1954 roku rozpoczęto tworzenie nowych, mniejszych jednostek administracyjnych, które miały współgrać z planowaną kolektywizacją polskiej wsi. Zwano je gromadami – w nawiązaniu do polskiej tradycji administracyjnej. Jedna gromada miała odpowiadać granicom przyszłemu spółdzielczemu, kolektywnemu gospodarstwu rolnemu.

Oficjalnym celem reformy miało być włączenie coraz szerszych rzesz pracujących chłopów do udziału w rządzeniu Państwem, rozwijanie ich twórczej inicjatywy i aktywności dla pomnażania dobrobytu i kultury wsi⁵⁸.

25 września 1954 roku weszła w życie ustawa o reformie podziału administracyjnego⁵⁹. W miejsce dotychczasowych gmin powstały nowe gromady położone na terenie jednej lub sąsiadujących ze sobą dawnych gmin. Nowe granice były w dużej mierze zupełnie sztuczne, protesty ludności nie były brane pod uwagę.

Naczelnym organem gromad były gromadzkie rady narodowej wybierane w sterowanych wyborach powszechnych. Pierwsze dwie kadencje rad narodowych były trzyletnie (1955-1958, 1958-1961). Od 1961 roku kadencje rad narodowych były czteroletnie. Wybory miały miejsce w latach 1961, 1965 i 1969⁶⁰.

Początkowo gromadzkie rady narodowe (GRN) miały bardzo wąskie kompetencje. W praktyce zostały sprowadzone głównie do realizacji zarządzeń władz powiatowych. Prezydium powiatowej rady narodowej sprawowało szczegółową kontrolę nad działalnością władz gromadzkich.

⁵⁸ Wstęp do ustawy z 25 września 1954 roku o reformie podziału administracji wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych, Dz.U. 1954, nr 43, poz. 191.

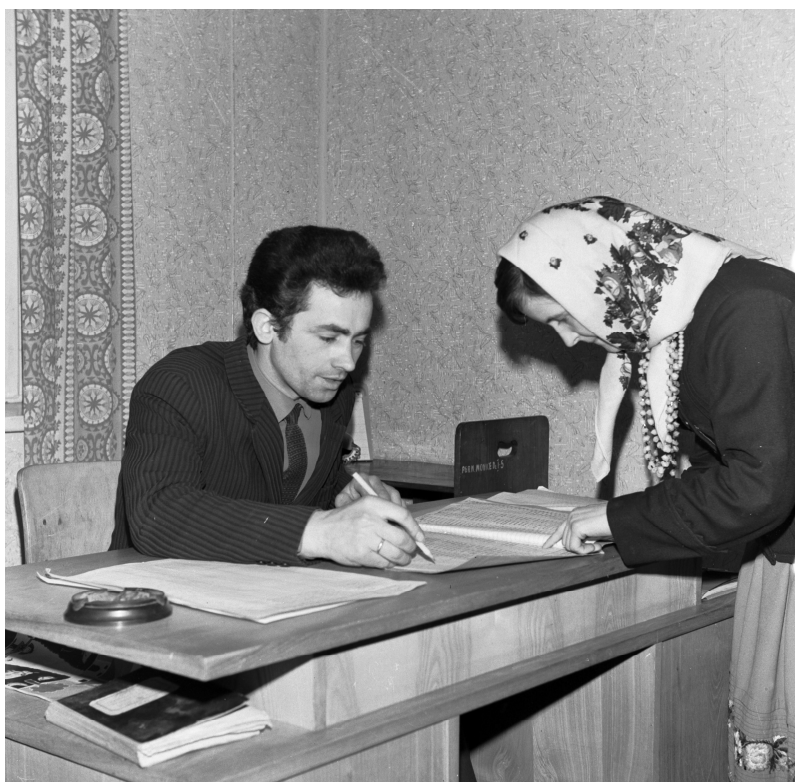
⁵⁹ Dz.U. 1954, nr 43, poz. 191.

⁶⁰ Daty wyborów: 5 grudnia 1954, 2 lutego 1958, 16 kwietnia 1961, 30 maja 1965, 1 czerwca 1969.

Od lutego 1958 roku weszła w życie nowa ustawa o radach narodowych, dająca im większe uprawnienia⁶¹. Rozpoczęto także proces komasacji gromad w większe jednostki, większość z nich była bowiem zupełnie nieefektywna.

Aparatem wykonawczym i zarządzającym rady było prezydium, opiniodawczym i kontrolnym – komisje rady. Organami pomocniczymi gromadzkich rad byli sołtysi i zebrania wiejskie. Prezydium (przewodniczący oraz 4-5 członków), jako organ wykonawczo-zarządzający rady, reprezentowało radę na zewnątrz i organizowało jej pracę.

W poszczególnych wsiach (w końcu lat 60. XX wieku zaczęto je nazywać sołectwami) urzędowali sołtysi wybierani przez zebranie wiejskie.

Wybory do rad narodowych (zdjęcie poglądowe)

⁶¹ Dz.U. 1958, nr 5, poz. 16 (tekst ujednolicony Dz.U. 1975, nr 26, poz. 139).

Na terenie współczesnej gminy działały gromady:

GROMADA NOWY CIECHOCINEK

W skład gromady Nowy Ciechocinek włączono dotychczasowe gromady: Kuczek, Słońsk, Nowy Ciechocinek, Wołuszewo, Wola Raciąże i Wygoda ze zniesionej gminy Raciążek oraz obszary z miejscowości Słońsk z miasta Ciechocinek⁶².

31 grudnia 1959 roku z gromady Nowy Ciechocinek wyłączono część wsi Wołuszewo (ok. 100 ha), część wsi Słońsk Dolny i część wsi Słońsk Górny, włączając je do miasta Ciechocinka⁶³.

31 grudnia 1961 roku z gromady Nowy Ciechocinek wyłączono wsie: Wola Raciążek i Kuczek włączając je do gromady Raciążek, po czym gromadę Nowy Ciechocinek zniesiono przez przeniesienie siedziby GRN z Nowego Ciechocinka do Wołuszewa, nastąpiła zmiana nazwy na gromada Wołuszewo⁶⁴.

GROMADA OPOKI

W skład gromady Opoki włączono dotychczasowe gromady: Opoczki, Opoki, Wilkostowo i Zduny ze zniesionej gminy Dąbrowa Biskupia w powiecie inowrocławskim oraz obszar gromady Grabie ze zniesionej gminy Popioły w powiecie toruńskim⁶⁵.

Z dniem 1 stycznia 1956 roku gromadę Opoki przyłączono do powiatu aleksandrowskiego⁶⁶.

Z dniem 1 stycznia 1972 roku gromadę Opoki połączono z gromadami Ośno i Służewo, tworząc z ich obszaru dużą gromadę Służewo z siedzibą władz w Służewie⁶⁷.

GROMADA OSTROWĄS

W skład gromady Ostrowąs włączono dotychczasowe gromady: Ostrowąs, Brzeźno i Słomkowo ze zniesionej gminy Koneck oraz obszar dotychczasowej gromady Plebanka ze zniesionej gminy Służewo⁶⁸.

⁶² Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1954 nr 12 poz. 63

⁶³ Dz. U. 1959 nr 66 poz. 398

⁶⁴ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1961 nr 13 poz. 102

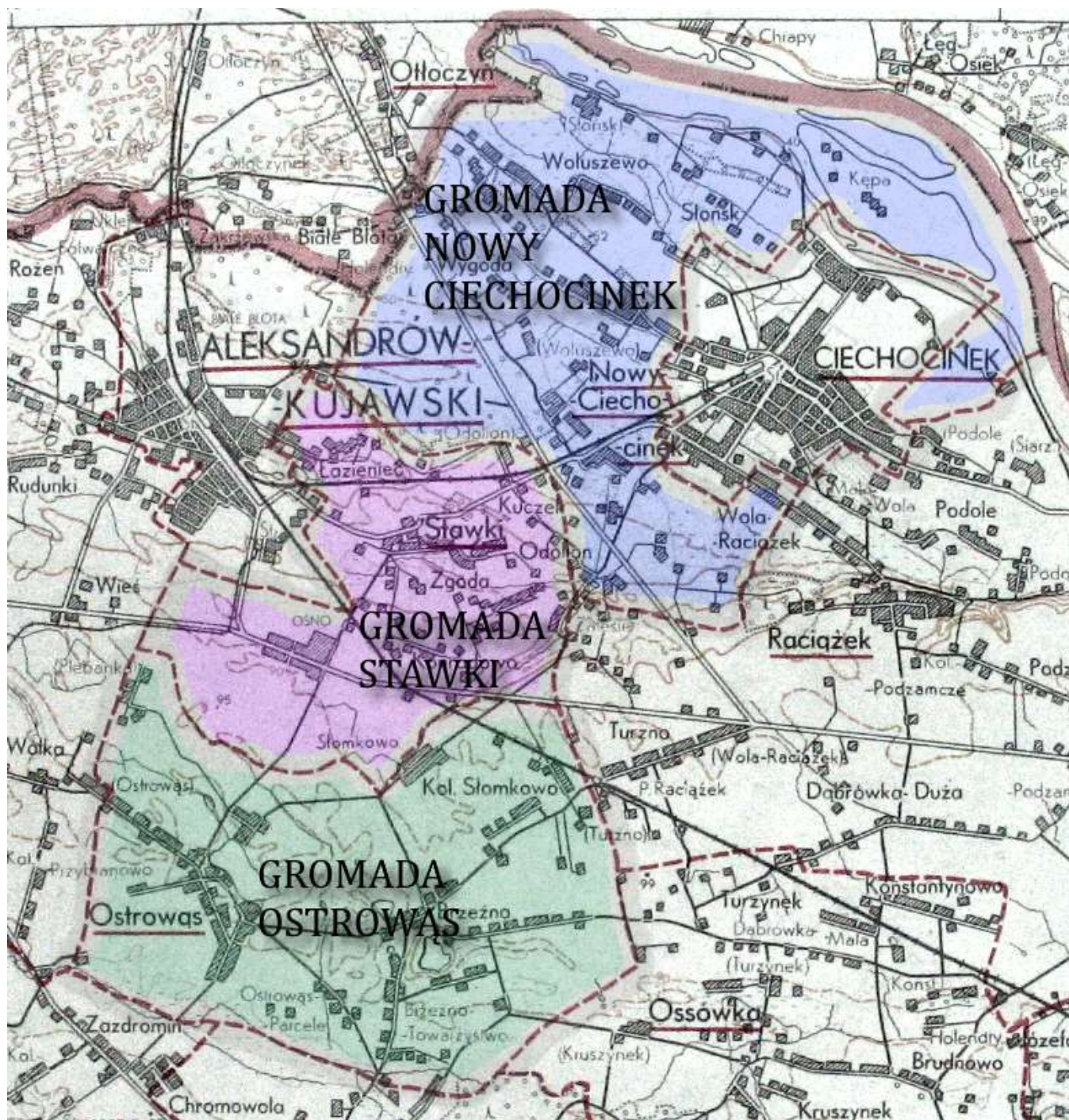
⁶⁵ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1954 nr 12 poz. 63

⁶⁶ Dz. U. 1955 nr 44 poz. 289.

⁶⁷ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1971 nr 19 poz. 188.

⁶⁸ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1954 nr 12 poz. 63

31 grudnia 1959 z gromady Ostrowąs wyłączono wieś Brzeźno, włączając ją do gromady Koneck, po czym gromadę Ostrowąs zniesiono, włączając jej (pozostały) obszar do nowo utworzonej gromady Ośno⁶⁹.

Gromady Ostrowąs, Stawki i Nowy Ciechocinek

⁶⁹ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1959 nr 8 poz. 93.

GROMADA OŚNO

Gromada Ośno została powołana 1 stycznia 1960 roku z obszarów zniesionych gromad Stawi i Ostrowąs (bez wsi Brzeźno)⁷⁰.

1 stycznia 1969 z gromady Ośno wyłączono grunty o powierzchni ogólnej 41,46 ha, włączając je do miasta Aleksandrowa Kujawskiego w tymże powiecie, a do gromady Ośno z Aleksandrowa Kujawskiego włączono natomiast grunty rolne o powierzchni ogólnej 31,43 ha⁷¹.

1 stycznia 1972 gromadę Ośno połączono z gromadami Opoki i Służewo, tworząc z ich obszarów gromadę Służewo (faktycznie przyłączono ten obszar do gromady Służewo)⁷².

GROMADA OTŁOCZYN

W skład gromady Otłoczyn włączono dotychczasowe gromady: Otłoczyn ze zniesionej gminy Popioły oraz główną część dotychczasowej gromady Brzoza z obszarem poligonu biegnącym na wschód od tzw. drogi *Popiołówki* o obszarze 3.378 ha ze zniesionej gminy Podgórz w powiecie toruńskim, a także obszar dotychczasowej gromady Białe Błota ze zniesionej gminy Służewo w powiecie aleksandrowskim⁷³.

31 grudnia 1961 roku z gromady Otłoczyn wyłączono wsie Białe Błota, Karczemka, Otłoczyn i Otłoczynek, włączając je do nowo utworzonej Wołuszewo w powiecie aleksandrowskim, po czym gromadę Otłoczyn zniesiono, włączając jej (pozostały) obszar do gromady Wielka Nieszawka z siedzibą GRN w Toruniu-Podgórzu w powiecie toruńskim⁷⁴.

GROMADA SŁUŻEWO

W skład gromady Służewo włączono dotychczasowe gromady: Broniszewo, Chrósty, Goszczewo, Podgaj, Przybranowo, Rudunki (bez półenklawy wciskającej się w granice miasta Aleksandrowa Kujawskiego), Rożen, Służewo i Wólka ze zniesionej gminy Służewo⁷⁵.

⁷⁰ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1959 nr 8, poz. 92-93.

⁷¹ Dz. U. 1968 nr 45 poz. 330.

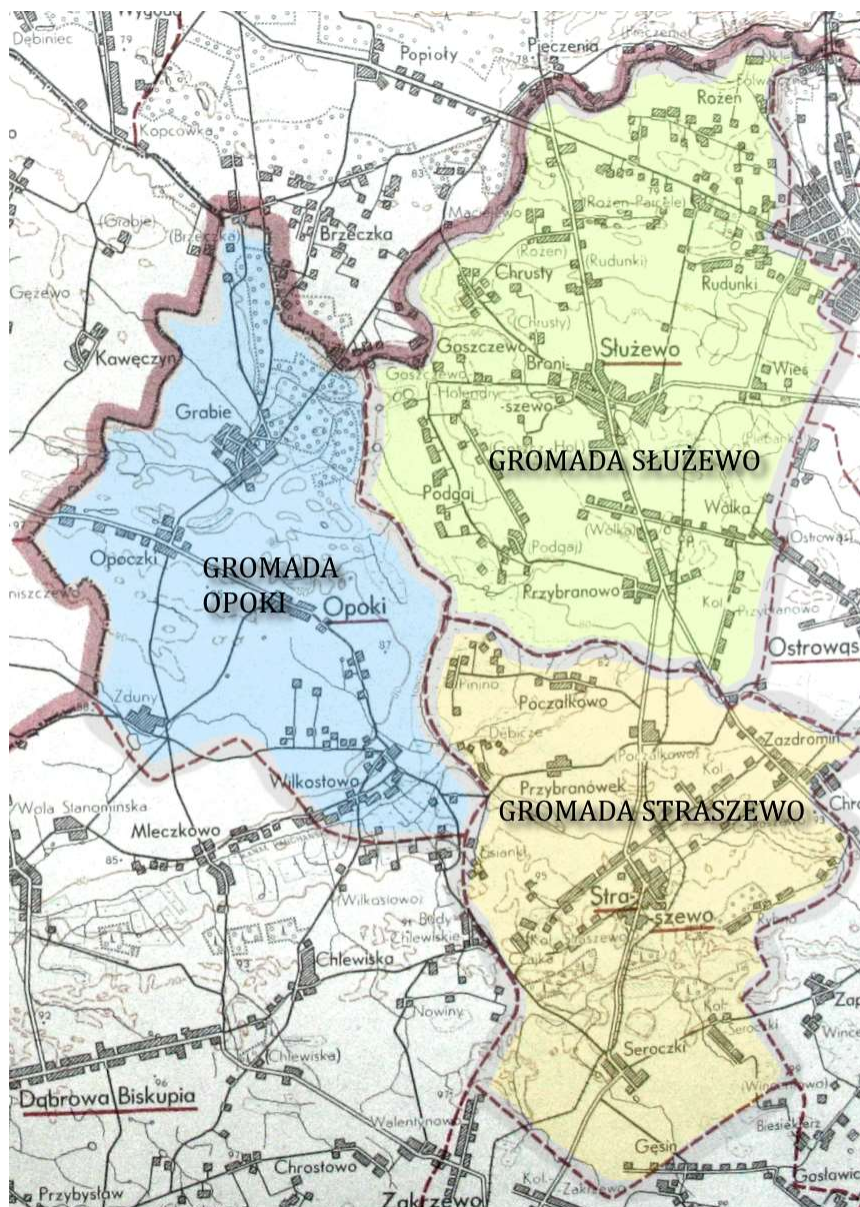
⁷² Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1971 nr 19 poz. 188.

⁷³ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1954 nr 12 poz. 63

⁷⁴ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1961 nr 13 poz. 103.

⁷⁵ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1954 nr 12 poz. 63

1 stycznia 1972 roku do gromady Służewo przyłączono gromady Opoki i Ośno tworząc jedną, dużą gromadę Służewo⁷⁸. Gromada funkcjonowała do końca 1972 roku.

Gromada Służewo i sąsiednie w 1957 roku

⁷⁷ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1968 nr 12 poz. 95.

⁷⁸ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1971 nr 19 poz. 188.

GROMADA STAWKI

W skład gromady Stawki włączono dotychczasowe gromady: Konradowo, Łazieniec, Odolion, Stawki i Zgoda ze zniesionej gminy Służewo, miejscowość Zalesie z dotychczasowej gromady Słomkowo ze zniesionej gminy Koneck, miejscowość Ośno z miasta Aleksandrowa Kujawskiego oraz, niezależnie od tego, nieruchomości ob. ob. Sulimierskich i Barańskiej, bezpośrednio przyległe do granic gromady Stawki, w tymże powiecie⁷⁹. Gromadę zniesiono 31 grudnia 1959, a jej obszar wszedł w skład nowo utworzonej gromady Ośno⁸⁰.

Zebranie wiejskie – lata 60. XX wieku (zdjęcie poglądowe)

⁷⁹ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1954 nr 12 poz. 63

⁸⁰ Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1959 nr 8 poz. 94.

DZIENNIK URZĘDOWY

Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy

Bydgoszcz, dnia 1 grudnia 1954 r.

Nr 12

Poz. 63-65

TRESC

Część I. Przepisy obowiązujące

Poz.

63. Zarządzenie Nr 9 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z dnia 18 listopada 1954 w sprawie ogłoszenia uchwał Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z dnia 5 października 1954 dotyczących reformy podziału administracyjnego wsi.

Poz.

64. Wyciąg z rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 7 października 1954 w sprawie zmiany granic niektórych powiatów (Dz. U. Nr 49 poz. 252).
65. Wyciąg z rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 7 października 1954 w sprawie utworzenia osiedli (Dz. U. Nr 49 poz. 253)

Część I. Przepisy obowiązujące

63

ZARZĄDZENIE Nr 9

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy
z 18 listopada 1954

w sprawie ogłoszenia uchwał Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z 5 października 1954 dotyczących reformy podziału administracyjnego wsi.

Na podstawie art. 3 ust. 2 ustawy z 25 września 1954 o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych (Dz. U. Nr 43 poz. 191) Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy podaje do wiadomości uchwały Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z 5 października 1954 w brzmieniu zatwierdzonym przez Komitet Rady Państwa i Rady Ministrów do Spraw Podziału Administracyjnego Kraju uchwałą z 3 listopada 1954.

Sekretarz Prezydium

Przewodniczący Prezydium

E. Orszynowicz

J. Domiński

UCHWAŁA Nr 24/1

Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy
z 5 października 1954

w sprawie podziału na gromady powiatu
aleksandrowskiego

Na podstawie art. 3 ust. 1 z 25 września 1954 o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych (Dz. U. Nr 43 poz. 191) Wojewódzka Rada Narodowa w Bydgoszczy uchwala co następuje:

W powiecie aleksandrowskim, w województwie bydgoskim tworzy się następujące gromady:

1. gromadę **Bądkowo** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Bądkowie; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Bądkowo, Zabieniec, Słupy, Toporzyszczewo, Kalinowiec, Kujawka, Bądkówek z gminy Bądkowo;
2. gromadę **Wysocin** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Wysocinie; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Wysocinek, Jaranowo, Kwiatkowo, Zieleniec, Antoniewo, Kryńsk i Biele z gminy Bądkowo;
3. gromadę **Boguszyce** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Boguszycach; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Chlebowo, Boguszyce, Ostrowo, Pamiątka, Synogać, Zielenka z gminy Boguszyce;
4. gromadę **Ośno Górne** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Ośnie Górnym; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Marcjanki, Belny, Brzezie, Marcinkowo, Sompolinek i Wierzbie z gminy Boguszyce;
5. gromadę **Budzisław** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Budzisławiu; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Budzisław, Borowo, Dąbrówka, Ludwikowo, Oszczywilk i Stefanowo z gminy Bytów;
6. gromadę **Janowice** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Janowicach; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Janowice, Ta-

dzin, Zosin, Ustronie, Sarnówka, Bodzia i Kaźmierzewo z gminy Lubanie;

7. gromadę **Lubsin** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Lublinie; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Gradowo, Kozy, Lubsin, Śwież i Trojaczek z gminy Piotrków Kuj.;
8. gromadę **Szewce** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Szewcach; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Dębówka, Higieniewo, Szewce i Wójcin z gminy Piotrków Kuj.;
9. gromadę **Raciążek** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Raciążku; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Dąbrówka Duża, Niestuszewo, Podzamcze, Podole, Raciążek, Siarzewo, Sierzechowo i Turzno z gminy Raciążek;
10. gromadę **Bronisław** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Bronisławiu; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Bronisław, Broniewo i Szostka z gminy Radziejów;
11. gromadę **Dobre I** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Dobrem; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Dobre I, Dobre II, Koszczaly i Przysiek z gminy Sędzin;
12. gromadę **Sędzin** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Sędzinie; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Kobieliце, Kuczkowo, Michałowo, Sędzin I, Sędzin II i Zarębowo z gminy Sędzin;
13. gromadę **Zakrzewo** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Zakrzewie; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Bachorza, Gęsin, Gosławice, Lepse, Wola Bachorna, Zakrzewo z gminy Sędzin;
14. gromadę **Służewo** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Służewie; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Broniszewo, Chrósty, Goszczewo, Podgaj, Przybranowo, Rudunki, Rożen, Służewo i Wólka z gminy Służewo;
15. gromadę **Bycz** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Byczu; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Bycz, Teodorowo, Stawiska, Zakręta z gminy Piotrków Kujawski, gromady Wyrobki i Orle z gminy Czarnów, gromada Wincetowo z gminy Bytów oraz gromada Władysławowo z gminy Boguszyce;
16. gromadę **Byczyna** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Byczynie; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Byczyna, Kłonowo, Ludwikowo, Szczelotowo i Ułomie z gminy Sędzin oraz gromada Kłonówek z gminy Osiecin;
17. gromadę **Łowiczek** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Łowiczku; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Łowiczek, Kaniewo, Kościuszkowo, Wójtówka i Łówkowie z gminy Bądkowo oraz gromady Zółnowo i Kajetanowo z gminy Koneck;
18. gromadę **Ossówka** z siedzibą gromadzkiej rady narodowej w Ossówce; w skład nowoutworzonej gromady wchodzi obszary dotychczasowych gromad: Ossówka, Turzynek, Kruszynek, Romanowo i Brudnowo z gminy Koneck, gromadę Wiktoryn z gminy Bądkowo i gromadę Konstantynowo z gminy Raciążek;

Akt powołania gromad w powiecie aleksandrowskim (Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1954 nr 12)

W grudniu 1970 roku I sekretarzem PZPR został Edward Gierek. Początkowo jego polityka rolna była dość elastyczna. Od 1972 roku zniesiono obowiązkowe dostawy zbóż, żywca i ziemniaków, co sprzyjało specjalizacji gospodarstw. W tym samym czasie złagodzone progresję podatków gruntowych, ułatwiono obrót ziemią. Chłopi mogli nawet dzierżawić ziemię od państwa, kupować maszyny rolnicze. Rolników objęto również leczeniem na zasadach ubezpieczeń społecznych. W tym okresie powstało wiele nowych budynków mieszkalnych i gospodarczych. Po latach trudnej sytuacji na wsi wiele zmieniło się na lepsze. Zaczęto doceniać młodych, prężnych rolników. Rozwinęła się mechanizacja rolnictwa, także dzięki skomasowaniu kółek rolniczych w spółdzielnie kółek rolniczych – SKR-y.

Polska dekady lat 70. XX wieku starała się wykonać wielki skok cywilizacyjny, ale struktura administracyjna obszarów wiejskich, gdzie mieszkała większość społeczeństwa, tkwiła cały czas w latach 50. Potrzebne były głębokie zmiany.

Pomysłem na przebudowę struktury administracyjnej było powołanie na nowo gmin – dużych, samowystarczalnych jednostek z większymi uprawnieniami. Na czele gmin miał stanąć kompetentny naczelnik.

Już w 1971 roku rozpoczęły się przygotowania do wielkiej reformy administracyjnej – powołania gmin. Należało określić okręgi gminne, co często spotykało się z oporem społecznym. Przez wiele miesięcy szukano kandydatów na naczelników i sekretarzy. Preferowano osoby z wyższym wykształceniem, co nie było łatwe na polskiej prowincji. Problemem było znalezienie odpowiedniej siedziby przyszłego urzędu gminy.

LATA 1973-1990

W 1973 roku zreorganizowano podział administracyjny polskiej wsi. W miejsce gromad powołano ponownie gminy. Było to przyznanie się do porażki reformy gromadzkiej. Z dniem 1 stycznia 1973 roku weszła w życie nowa ustawa o radach narodowych⁸¹. Na czele władz lokalnych stała gminna rada narodowa – organ uchwałodawczy. Ustawa o powołaniu gmin i rad narodowych wprowadziła dość rewolucyjne, jak na PRL, zmiany. Przede wszystkim ustalono wyraźny podział między funkcjami stanowiącymi i wykonawczymi (do tej pory scalały je prezydium rad narodowych). Organami uchwałodawczymi stały się gminne rady narodowe liczące kilkadziesiąt osób.

Właśnie w 1973 roku powstała gmina Służewo w powiecie aleksandrowskim⁸².

Dnia 2 lipca 1976 roku siedzibę gminy Służewo przeniesiono do Aleksandrowa Kujawskiego. Zmieniono więc nazwę gminy na Aleksandrów Kujawski. Jednocześnie przyłączono do nowej gminy sołectwa: Białe Błota, Kuczek, Nowy Ciechocinek, Odolin, Otłoczyn, Słońsk Dolny, Słońsk Górny, Wola i Wołuszewo ze zniesionej gminy Raciążek⁸³.

⁸¹ Dz.U. 1972, nr 49, poz. 312

⁸² Dz. Urz. WRN Bydgoszcz, 1972 nr 17 poz. 200.

⁸³ Dz. U 1976 nr 24 poz. 143

- 1) Białe Błota, Dąbrówka Duża, Konstantynowo, Kuczek, Nowy Ciechocinek, Niestuszewo, Otłoczyn, Podole, Podzamcze, Raciążek, Sierzewo, Słońsk, Słońsk Ciechociński, Turzno, Turzynek, Wola i Wołuszewo
ze zniesionej gromady Raciążek,
- 2) Odolion ze zniesionej gromady Służewo.
6. gminę SŁUŻEWÓ z siedzibą gminnej rady narodowej w Służewie; w skład nowo utworzonej gminy wchodzi obszary sołectw:
Broniszewo, Chrusty, Goszczewo, Grabie, Konradowo, Łazieniec, Ośno, Ośno Parcele, Opoczki, Opoki, Ostrowąs, Poczałkowo, Podgaj, Plebanka, Przybranowo, Przybranówek, Rożno, Rudunki, Słomkowo, Służewo, Stawki, Wólka, Wilkostowo, Zduny i Zgoda
ze zniesionej gromady Służewo.
7. gminę ZAKRZEWO z siedzibą gminnej rady narodowej w Zakrzewie; w skład nowo utworzonej gminy wchodzi obszary sołectw:
Bachorza, Gęsin, Gosławice, Kobielice, Kolonia Bodzanowska, Kuczkowo, Lepsze, Michałowo, Seroczki, Sędzin, Sędzinek, Siniarzewo, Sinki, Ujma Duża, Wola Bachorna, Zakrzewo i Zarębowo
ze zniesionej gromady Zakrzewo.

§ 2

W powiecie brodnickim, województwie bydgoskim tworzy się następujące gminy:

1. gminę BOBROWO z siedzibą gminnej rady narodowej w Bobrowie; w skład nowo utworzonej gminy wchodzi:
 - 1) obszary sołectw: Bobrowo, Budy, Chojno, Drużyny, Grzybno, Kruszyny Szlacheckie, Wądzyn i Zgniłobłoty
ze zniesionej gromady Bobrowo,
 - 2) obszary sołectw: Brudzawy, Buczek, Dąbrówka, Grabowiec, Kawki, Kruszyny, Kruszyny Rumunki, Małki, Nieżywiec, Tylice i Wymokle
ze zniesionej gromady Nieżywiec,
 - 3) część obszaru sołectwa Wichulec ze zniesionej gromady Bobrowo, obejmująca w miejscowościach:
 - Bogumiłki — parcele gruntowe oznaczone nr nr 1—27, 34, 36—48, 139 według karty mapy nr 1 „Wichulec”
 - Czekanowo — parcele gruntowe oznaczone nr nr 1—16, według karty mapy nr 1 „Czekanowo”
 - Wichulec — parcele gruntowe oznaczone nr nr 28—33, 35, 49—54, 55/1, 55/2, 55/3, 56/1, 56/2, 57—77, 78/2, 79—138, 140, 141 według karty mapy nr „Wichulec”.
2. gminę BRODNICA z siedzibą gminnej rady narodowej w Brodnicy; w skład nowo utworzonej gminy wchodzi obszary sołectw:
 - 1) Cieleśa Wybudowanie, Gorczenica, Gorczeniczka, Karbowo, Kominy, Kruszynki, Moczadla, Mszano, Niewierz, Nowy Dwór, Opalenica, Szabda, Szczuka i Szymkowo
ze zniesionej gromady Brodnica,
 - 2) Cieleśa, Gortatowo i Sobiesierzno
ze zniesionej gromady Jastrzębie.
3. gminę BRZOZIE z siedzibą gminnej rady narodowej w Brzoziu; w skład nowo utworzonej gminy wchodzi obszary sołectw:

- 1) Brzozie, Janówko, Mały Głębocek, Sugajno, Wielki Głębocek, Wielkie Leżno i Zembrze
ze zniesionej gromady Brzozie,
- 2) Małe Leżno i Trepki
ze zniesionej gromady Grażawy,
- 3) Jajkowo i Swiecie
ze zniesionej gromady Pokrzydowo.
4. gminę GÓRZNO z siedzibą gminnej rady narodowej w Górznie; w skład nowo utworzonej gminy wchodzi obszary sołectw:
 - 1) Czarny Bryńsk, Fiałki, Górzno Wybudowanie, Nowy Świat, Szynkówko i Zaborowo
ze zniesionej gromady Górzno,
 - 2) Miesiączkowo ze zniesionej gromady Grażawy,
 - 3) Gołkowo i Szczutowo
ze zniesionej gromady Jastrzębie.
5. gminę GRAŻAWY z siedzibą gminnej rady narodowej w Grażawach; w skład nowo utworzonej gminy wchodzi obszary sołectw:
 - 1) Grażawy, Gutowo, Łaszewo, Radoszki, Samin, Świerczyński i Zdroje
ze zniesionej gromady Grażawy,
 - 2) Igliczyzna, Jastrzębie, Komorowo i Stare Świerczyny
ze zniesionej gromady Jastrzębie.
6. gminę JABŁONOWO z siedzibą gminnej rady narodowej w Jabłonowie Pomorskim; w skład nowo utworzonej gminy wchodzi obszary sołectw:
 - Adamowo, Budziszewo, Bukowiec, Buk Góralski, Buk Pomorski, Gorzechówko, Górale, Jabłonowo Zamek, Kamień, Konojady, Lembark, Nowa Wieś, Piecewo, Płowęż i Szczepanki
 ze zniesionej gromady Jabłonowo Zamek.
7. gminę ZBICZNO z siedzibą gminnej rady narodowej w Zbicznie; w skład nowo utworzonej gminy wchodzi:
 - 1) obszary sołectw: Ciche, Koń, Sumowo, Sumówko, Zbiczno i Żmijewko
ze zniesionej gromady Zbiczno,
 - 2) obszary sołectw: Czyste Błota, Gaj Grzmięca, Lipowiec i Pokrzydowo
ze zniesionej gromady Pokrzydowo,
 - 3) część obszaru sołectwa Wichulec ze zniesionej gromady Bobrowo obejmująca w miejscowości Najmowo parcele gruntowe oznaczone nr nr 1—34, 36—41, 35/1 i 35/2 według karty mapy nr 1 „Najmowo”.

§ 3

W powiecie bydgoskim, województwie bydgoskim tworzy się następujące gminy:

1. gminę BIAŁE BŁOTA z siedzibą gminnej rady narodowej w Białych Błotach; w skład nowo utworzonej gminy wchodzi obszary sołectw:
 - Białe Błota, Ciele, Kruszyn Krajeński, Lisi Ogon, Łochowice, Łochowo, Murowaniec, Prądky, Przyłeki i Zielonka
 ze zniesionej gromady Białe Błota.
2. gminę DOBRZCZ z siedzibą gminnej rady narodowej w Dobrczu; w skład nowo utworzonej gminy wchodzi obszary sołectw:
 - Borówno, Dobrcz, Gądecz, Kotomierz, Koziół, Magdalena, Nekla, Sienno, Strzelce Dolne, Strzelce Górne, Suponin, Trzebień, Trzeczewiec, Trzęsacz, Włóki i Zalesie
 ze zniesionej gromady Dobrcz.

Akt powołania gminy Służewo. Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy, 1972 nr 17 poz. 200.

Od 1973 roku wprowadzono w Polsce stanowisko naczelnika. Był to organ administracji państwowej oraz organ wykonawczy i zarządzający gminnej rady narodowej⁸⁴. Naczelnik był powoływany i odwoływany przez wojewodę. Organem pomocniczym naczelnika był urząd gminy. Urzędy tworzonych gmin miały stać się nową jakością na obszarach wiejskich. Preferowano urzędników ze średnim wykształceniem.

Urząd gminy zasadniczo dzielił się na trzy części: biuro urzędu, gminną służbę rolną i urząd stanu cywilnego⁸⁵. Na czele biura urzędu gminy stał sekretarz biura. Ważną pozycję zajmował także główny księgowy gminy⁸⁶.

Gmina podzielona była na sołectwa na czele z sołtysami. Każdy sołtys był gospodarzem danej wsi i reprezentował ją na zewnątrz.

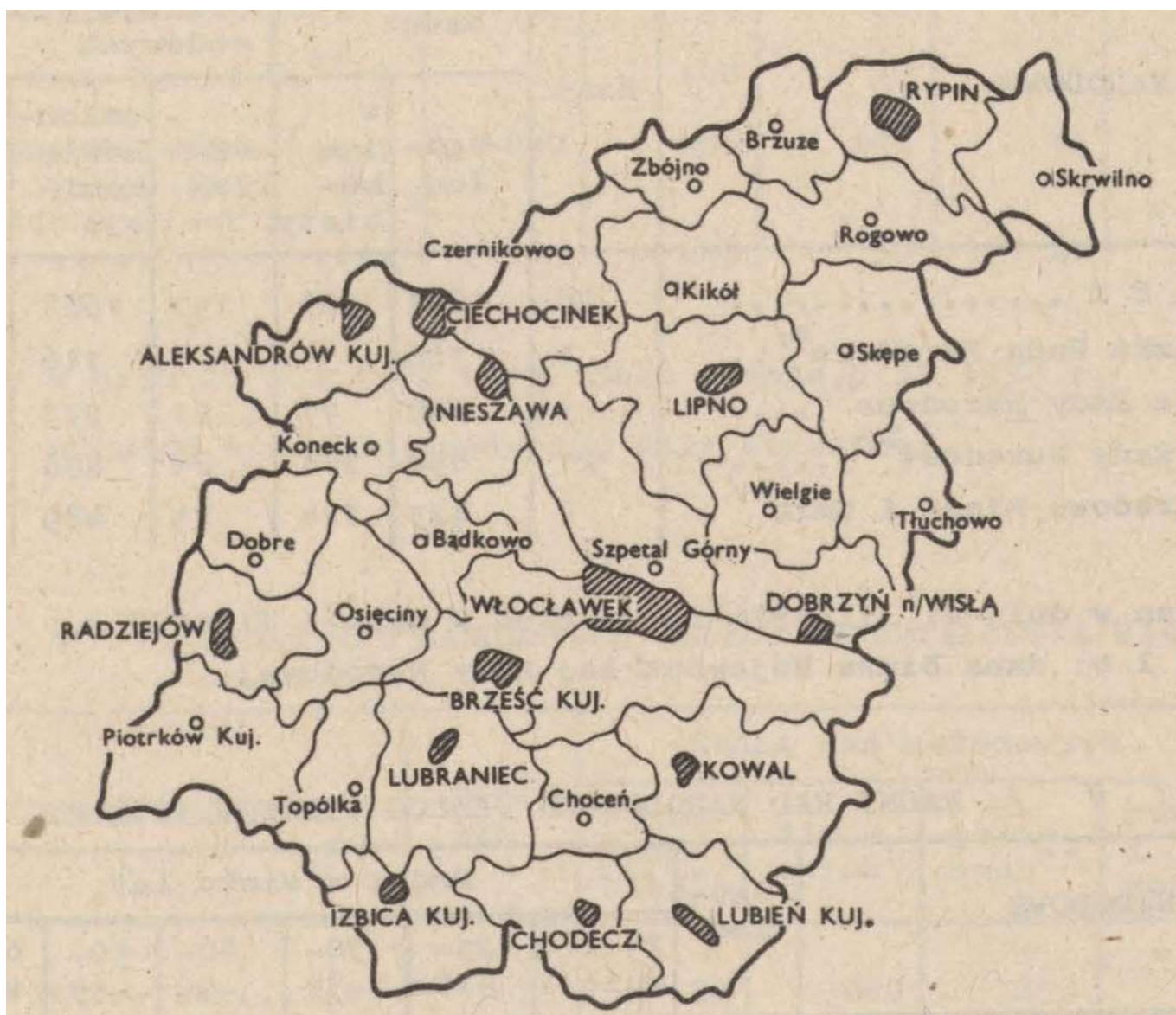
Schemat działania typowego UG w latach 1973-1983

⁸⁴ Dz.U. z 1972 r., nr 49, poz. 315.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ Tamże. Dopuszczano stanowiska: naczelnika, sekretarza biura, inspektora ds. budownictwa, kierownika USC, głównego księgowego, referentów, stażystów i woźnego.

Gmina Aleksandrów Kujawski działała w powiecie aleksandrowskim do maja 1975 roku. Od 1 czerwca 1975 roku zlikwidowano powiaty i duże województwa. Gmina Aleksandrów Kujawski została przyłączona do małego województwa włocławskiego.

Województwo włocławskie

Dekada Edwarda Gierka zakończyła się ostrym kryzysem gospodarczym, politycznym i społecznym. W 1980 roku po kraju rozlała się fala strajków, która doprowadziła do legalizacji „Solidarności”. Władze wprowadziły stan wojenny w grudniu 1981 roku.

Kujawskim w każdym z niżej wymienionych okręgów wyborczych wzięła udział co najmniej połowa uprawnionych do głosowania, a następujący kandydaci otrzymali najwięcej ważnych głosów i zostali wybrani na radnych:

Okręg wyborczy nr 1

1. Nowak Janina
2. Rutecki Józef
3. Kaźmierczak Tadeusz

Okręg wyborczy nr 2

1. Najdek Jerzy
2. Siuta Edward
3. Dobrzyniak Zygmunt
4. Milewska Kazimiera

Okręg wyborczy nr 3

1. Gumiński Mieczysław
2. Grabowska Maria
3. Szymański Tadeusz
4. Białkowski Zbigniew
5. Budziński Leopold
6. Dobrzelecka Mariola

Okręg wyborczy nr 4

1. Modrzejewski Franciszek
2. Kretkowski Jerzy
3. Zaranek Damazy
4. Stepińska Krystyna
5. Roszak Stanisława
6. Maciejewski Marian

Okręg wyborczy nr 5

1. Kłosowicz Jadwiga
2. Sygit Stanisław
3. Pokorzyński Czesław
4. Marcinkowski Stefan
5. Kawczyńska Janina
6. Misiura Mirosława

Okręg wyborczy nr 6

1. Szarafiniak Kazimierz
2. Trepczyk Anna
3. Krawczyk Marek
4. Rajnert Ryszard

Okręg wyborczy nr 7

1. Juszczyński Stanisław
2. Kempa Marian
3. Rybczyńska Mirosława

Okręg wyborczy nr 8

1. Lityński Romuald
2. Sobczak Lucyna

3. Kuliński Stanisław
4. Piasecki Seweryn
5. Banach Adela

Okręg wyborczy nr 9

1. Góralski Józef
2. Sadlek Karol
3. Guzewicz Wanda
4. Szmudziński Zygmunt

Okręg wyborczy nr 10

1. Sztuczka Jerzy
2. Przybylska Daniela
3. Skibiński Feliks
4. Banachowska Regina

(—) Podpisy członków
Gminnej Komisji Wyborczej

(Pieczęć Gminnej
Komisji Wyborczej)

**Wykaz radnych GRN Aleksandrów Kujawski w kadencji 1984-1988, Dziennik
Urzędowy Województwa Włocławskiego, 1984 nr 1**

Po zniesieniu stanu wojennego w roku 1983 władze postanowiono stworzyć pozory zmiany na terenach wiejskich, aby spacyfikować nie najlepsze nastroje. Nowa ustawa z 20 lipca 1983 roku o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego⁸⁷ dała radom narodowym możliwość samodzielnego wyboru naczelnika gminy spośród uzgodnionych kandydatów, jednak powoływał go i odwoływał wojewoda⁸⁸.

W sołectwach wprowadzono większy zakres samodzielności. Powołano rady sołeckie. Dało to impuls do wielu czynów społecznych. Powyższe zmiany nie zmieniły sytuacji na terenach wiejskich. W latach 1988-1989 rozpoczął się nowy kryzys gospodarczy i społeczny, który spowodował wielkie przemiany polityczne i gospodarcze.

Rady narodowe zostały zlikwidowane na początku 1990 roku na mocy obecnej ustawy o samorządzie gminnym. Dla polskiej wsi i gminy Aleksandrów Kujawski rozpoczął się nowy okres w dziejach.

ZAKOŃCZENIE

Gmina Aleksandrów Kujawski funkcjonowała w ramach województwa włocławskiego do końca 1998 roku. Wraz z kolejną reformą administracji państwa, od 1 stycznia 1999 roku, gmina wiejska Aleksandrów Kujawski należy do powiatu aleksandrowskiego i województwa kujawsko-pomorskiego.

⁸⁷ Dz. U. z 1983 r. nr 41, poz. 185.

⁸⁸ Tamże.

ANEKS – WYKAZ RADNYCH I WÓJTÓW 1998-2024

Kadencja 2002-2006	Kadencja 2006-2010
Polanowska Małgorzata Beata, Dąbrowski Krzysztof Mariusz, Rynicki Piotr Paweł, Różycki Marek, Rusek Beata, Nowak Jacek Janusz, Grzanka Tadeusz Franciszek, Widz Edward, Kozłowski Tadeusz, Malinowski Marek Dariusz, Jankowski Grzegorz, Rogalski Marek, Guślakow Michał Stanisław, Świątkowski Arkadiusz Piotr, Bonowicz Stanisław	Polanowska Małgorzata Beata, Sztylek Jerzy, Różycki Marek, Ciesielska Emilia Teresa, Nowak Jacek Janusz, Czarnecki Czesław, Bartczak Czesław, Widz Edward, Kozłowski Tadeusz, Jankowski Grzegorz, Korzeniewski Krzysztof Paweł, Błaszczak Eugeniusz, Guślakow Michał Stanisław, Bonowicz Stanisław, Krzyżański Jacek Marek

Kadencja 2010-2014	Kadencja 2014-2018
Cichocka Alicja, Sztylek Jerzy, Rynicki Piotr Paweł, Świątkowska Bożena, Kuraczyk Barbara, Czarnecki Czesław, Bartczak Waldemar Andrzej, Widz Edward, Kmieciak Bożena Elżbieta, Jankowski Grzegorz,	Maliszewski Maciej, Świątkowska Bożena, Cichocka Alicja, Sztylek Jerzy, Kuraczyk Barbara, Bartczak Waldemar Andrzej, Pyszyńska Agnieszka Beata, Korzeniewski Krzysztof Paweł, Wieczorek Marek Marian, Jankowski Grzegorz,

Korzeniewski Krzysztof Paweł, Matuszewski Konrad Mariusz, Guślakow Michał Stanisław, Bonowicz Stanisław, Krzyżyński Jacek Mare	Biniak Katarzyna Zofia, Czarnecki Henryk, Guślakow Michał Stanisław, Drzewucka Kamila Joanna, Bonowicz Stanisław
---	---

Kadencja 2018-2024	Kadencja 2024-2029
Bartczak Waldemar, Cichocka Alicja, Wieczorek Marek, Bonowicz Stanisław, Drzewucka Kamila, Guślakow Michał, Jankowski Grzegorz, Kaszubski Piotr, Kowalik Agnieszka, Kuraczyk Barbara, Maliszewski Maciej, Preczak Rafał, Pyszyńska Agnieszka, Sztylek Jerzy, Świątkowska Bożena	Wieczorek Marek, Drzewucka Kamila, Świątkowska Bożena, Bonowicz Stanisław, Chrupek Mateusz, Cichocka Alicja, Jankowski Grzegorz, Karasiński Grzegorz, Kaszubski Piotr, Kozłowski Damian, Krychowiak Zbigniew, Kulpa Marcin, Preczak Rafał, Pyszyńska Agnieszka, Sztylek Jerzy

Wójtowie Gminy Aleksandrów Kujawski

Nazwisko i imię	Okres urzędowania
Szarecki Wiesław	2002-2006
Olszewski Andrzej Mieczysław	2006-nadal

Spis treści

OKRES STAROPOLSKI.....	2
OKRES ZABORÓW.....	5
KSIĘSTWO WARSZAWSKIE.....	8
KRÓLESTWO POLSKIE.....	11
MIASTO SŁUŻEWO	14
LATA 1859-1914.....	20
UTRATA PRAW MIEJSKICH PRZEZ SŁUŻEWO	23
GMINA SŁUŻEWO NA PRZEŁOMIE XIX i XX WIEKU.....	26
TERENY WSPÓŁCZESNEJ GMINY NA TERENIE DAWNYCH NIEMIEC (DO 1871 ROKU KRÓLESTWO PRUS).....	44
I WOJNA ŚWIATOWA	45
DRUGA RZECZPOSPOLITA	46
OBSZARY WSPÓŁCZESNEJ GMINY NA TERENACH DAWNYCH WOJEWÓDZTW POZNAŃSKIEGO I POMORSKIEGO.....	62
REFORMA 1938 ROKU	66
II WOJNA ŚWIATOWA.....	68
LATA 1945-1954.....	69
GROMADZKIE RADY NARODOWE	75
LATA 1973-1990.....	84
Spis treści	92